

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

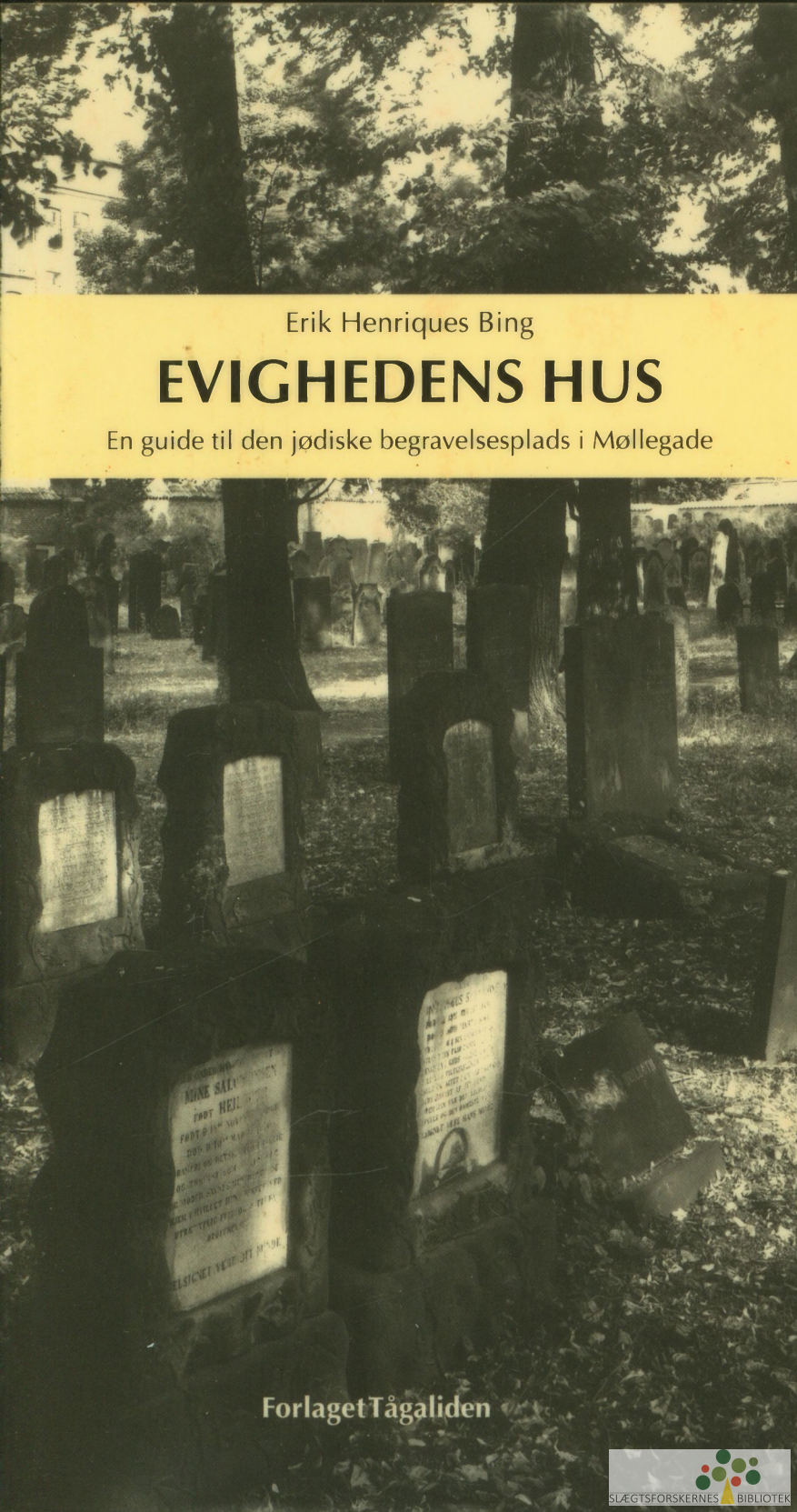
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Erik Henriques Bing

EVIGHEDENS HUS

En guide til den jødiske begravelsesplads i Møllegade

Forlaget Tågaliden

Evighedens hus

*Udgivet med støtte fra
B'nai B'rith Danmark Loge
Den Danske Banks Fond
Det jødiske Begravelsesselskab af 1810
Det mosaiske Troessamfund
Højesteretssagfører C. L. Davids Legat for Slægt og Venner
Johan Grün
Joseph og Dagmar Samson
Jødisk Broderselskab af 1768
Konsul George Jorck og hustru Emma Jorck's Fond
Odd Fellow Ordenen
Otto R. Henriques og hustru Elisa Henriques f. Bendix'
Mindelegat
S&W Fondet (Simonsen & Weel)
S. Friedlænders Eftf. A/S
Selskabet for Dansk Jødisk Historie gennem
Dansk Jødisk Kulturfond
Statens Litteraturråd*

Erik Henriques Bing

EVIGHEDENS HUS

En guide til den jødiske begravelsesplads i Møllegade

Forlaget Tågaliden

Evighedens hus

En guide til den jødiske begravelsesplads i Møllegade

© Copyright Erik Henriques Bing

Forlaget Tågaliden, København

Grafisk tilrettelæggelse: Charlotte Novella og Dorte Zangenberg

Foto på omslag og side 6: Jens Bangsbo

Skrift: Optima

Papir: Munken Book 120 g

Omslag: Cromocard 240 g

Tryk: Nørhaven A/S, Viborg

Indbinding: Damm's Bogbinderi

Printed in Denmark 1997

ISBN 87-984985-3-3

Tågaliden

I oktober 43 kom vi med fiskerbåd fra Smidstrup Strand til Höganäs i Sverige og tog herfra til Lund. Efter en måned fortsatte vi til Stockholm og flyttede ind på »Grand Pensionat« i villabyen Stocksund. Pensionatet lå ved en lille grusvej, der hed Tågaliden. Jeg var tre år. Mit livs første erindrede oplevelser er fra denne vej. Mit forlag har navn efter den.

EHB

Indhold

Møde med mennesker	7
Kort	13
Biografier	24
Personregister	120
Kilder	127

*Begravelsespladsens første gravsten fra 1694 på David Israels grav (51).
Foto: Jens Bangsbo*

Møde med mennesker

Vi kalder begravelsespladsen for »Evhedens hus« – på hebraisk: Beit olam – fordi gravstederne efter jødisk tradition aldrig må sløjfes. De skal ligge her i al evighed.

Begravelsespladsen er ikke kun et sted i København, hvor 5.500 jøder fra 1600-, 1700- og 1800-tallet er begravet og bliver mindet, den er også et stykke dansk-jødisk historie. Vi har ikke én bygning eller ét stykke jord i København, der fortæller historien om fortidens danske jøder så tankevækkende, som Mosaik Nordre Begravelsesplads i Møllegade fortæller den.

Det kræver et lille arbejde at tilegne sig stedet. Den besøgende må bevæge sig omkring på grusstierne og ind mellem gravstenene, se, læse og forstå. Det er som om de prunkløse sten ikke umiddelbart vil ud med, hvem de er evige minder om. Hvor kom disse mennesker fra? Hvilken uddannelse fik de? Hvem giftede de sig med? Hvordan faldt de til i Danmark? Hvad blev deres livsgerning? Hvem begravede dem, foretog stenafløringen og besøgte gravstederne år efter år? Hvad ved vi om deres efterslægt? Her kan denne guide blive en nødvendig formidler af mødet.

De 90 biograferede personer er valgt efter deres betydning for dansk-jødisk historie. De er medlemmer af menighedens ledelse, overrabbinere, Troessamfundets sekretærer, fabrikanter, købmænd, grossererere, kunstnere, legatstiftere, lærerinder, husmødre – bemærkelsesværdige mænd, kvinder og børn. Eller forældre til personer, der blev kendte inden- og uden for murene.

Udvalget af navnene er foretaget alene af forfatteren. Måske er en familiefader blevet overset, en stammoder forbigået. Måske skulle »Jøden under træet«, »Synålejomfruen« og den fattige teltholderske fra Dyrehavsbakken, Henriette Pætges, være erstattet af flere samfundsstøtter og etatsrådinder. Det ville imidlertid have fjernet nogle væsentlige farver fra paletten.

Ved at læse deres personlige historie, skønt den her kun gives i en koncentreret udgave, møder læseren samtidig, som et vandmærke, hovedtrækkene af de danske jøders historie fra slutningen af 1600-tallet til begyndelsen af vores egen tid.

Begravelsespladsen blev grundlagt den 29. august 1694 og opførte formelt som begravelsesplads i 1886, da Mosaik Vestre Begravelsesplads på Vestre Kirkegårds Allé var blevet åbnet.

Omkring 300 personer fandt alligevel deres sidste hvilested i Møllegade i enke- og enkemandsjord eller reserverede familiegravsteder. Den sidste begravelse var i 1967. Så blev der ikke givet tilladelse til flere.

De færreste nulevende danske jøder finder deres aner her. Det store flertal er efterkommere af immigranter fra Hviderusland, Ukraine, Letland, Litauen og Polen. De kom til Danmark i 1900-tallet. Men det gør kun begravelsespladsen mere interessant, at her på stedet kan *alle* se og tænke over, hvem der byggede det danske jødiske samfund op. De ligger her hver og én. Deres historie er samtlige danske jøders fælles arv og en del af Danmarkshistorien.

Begravelsespladsen skal som sagt ligge her til evig tid, for efter jødisk tradition er graven den afdødes evige eje. Derfor står de gamle gravsten stadig, hvor de blev placeret dengang. Det jødiske samfunds ansvarlige, i begyndelsen de »ældste«, senere repræsentanterne, sikrede sig denne evighedsstatut hos Magistraten i København, da de købte jorden af den.

Købet skete i ni omgange. Først købet i 1694 af små 1.000 m² omkring David Israels gravsted i nærheden af den daværende barkmølle, »Lille Blegdams Mølle«. Tidligere transporterede man de afdødes lig til Altona og begravede dem på byens jødiske begravelsesplads. Her uden for Københavns volde lå sandgravene, hvor folk hentede sand til hvidskuring af gulve og borde. Det var et øde og forblæst sted, og her måtte jøderne begrave deres døde. Så fulgte fire udvidelser i 1700-tallet og endnu fire i 1800-tallet. I 1855 fik pladsen sit nuværende omfang på små 14.000 m². Byens volde faldt, og byggeriet af beboelsesejendommene i bl.a. Møllegade, Guldbergsgade og Birkegade blev planlagt. Der kunne ikke udvides mere.

Der er imidlertid kun 2.800 gravsten af de oprindelig 5.500 på pladsen. Resten af stenene er sunket og forsvundet i sandjorden, stjålet og solgt, ødelagt af hærværk eller forvitret bort. En del gravminder var billige træstøtter. Der blev ikke råd til at udskifte dem med en sten, og de er gået til grunde. Det mosaiske Troessamfunds daværende bibliotekar Jul. Margolinsky har registreret så godt som alle begravelser og gravenes placering i sit værk *Jødiske dødsfald i Danmark 1693-1976*.

I begyndelsen var det meningen, at gravstederne skulle være omtrent identiske, idet alle er lige i døden, den rige er ikke »finere« end den fattige. Sådant fremtræder den ældste karré X ved Møllegade da også. Stenene er alle af sandsten, de vender mod øst, har samme form og højde, bortset fra de, der er sunket, og

bærer kun inskriptioner på hebraisk. Nogle få har symboler. De væsentligste viser, at den begravede var kohanit, af præsteslægten fra Templets tid. Eller levit, en efterkommer af tempeltjenerne. Kohanitternes symbol er to åbne hænder, der velsigner menigheden i Templet, nu synagogerne. Levitternes symbol er vandkande og fad til den rituelle vaskning af kohanitternes hænder før velsignelsen. På de senere sten kan der findes i alt en snes forskellige symboler.

Det var almindeligt at indlede gravstenenes inskription med **יָנוּחַ** [po nitman] eller **יָנוּחַ** [po temunah]. Det er forkortelser af to former for »Her hviler ...« på hebraisk, og de står på hhv. en mands og en kvindes sten. Gravstenenes nederste linie er som regel **יָנוּחַ**. Det er en forkortelse af de hebraiske ord for »Måtte Hans (Hendes) Sjæl Være Forbundet Med Livets Bånd« [tehe nishmato (nishmatah) tzerurah bitzror hachajim]. Et udtryk for troen på det evige liv.

Men efterhånden var der mange, der foretrak mere individuelt udformede gravminder og lod sig inspirere af gravstenene på de kristne kirkegårde. Og i 1800-tallets første halvdel begynder inskriptionerne at blive skrevet både på hebraisk og dansk. I århundredets anden halvdel er de som regel kun på dansk.

Efter Befrielsen i 1945 rengjorde den senere synagogeforstander Elias Levin – af veneration for begravelsespladsen – mange hundrede af de tilgroede gravsten, lod dem fotografere og fik de hebraiske inskriptioner oversat til engelsk og dansk. Den 29. august 1994, på 300-årsdagen for udstedelsen af det første skøde, udgav han tobindsværket *Den gamle jødiske begravelsesplads i Møllegade 1694-1994*. Værket gengiver i indledningen bibliotekar Josef Fischers artikel »Den gamle jødiske Kirkegaard i Møllegade, København« fra *Vore Kirkegårde*, 1929. Denne artikel står forskningen omkring Mosaik Nordre Begravelsesplads i gæld til.

Muren omkring begravelsespladsen er opført i 1907 og senere repareret. Den er tegnet af Det mosaiske Troessamfunds foretrukne arkitekt Frederik L. Levy, der i 1901 også tegnede naboejendommen i Møllegade 10 med den udsmykkede røde teglstensgavl. Den skulle skabe arkitektonisk balance med det daværende kapel fra 1873. Kapellet, der ved indvielsen blev kaldt en sørgehal, havde indgang fra både begravelsespladsen og Møllegade og lå, hvor frugthaven, omkranset af buske, nu ligger. Det stod delvist ubrugt fra 1886 og blev nedrevet i 1928, da inspektørens bolig og indgangen til begravelsespladsen blev ombygget efter tegninger af arkitekt Albert Oppenheim.

Alleen af lindetræer blev plantet i slutningen af forrige århundrede. Dengang var indgangen til begravelsespladsen gennem en port fra Guldbergsgade. Den er nu muret til, og kun hængsler i murværket vidner om den. Generation efter generation har klaget til Troessamfundet over det tæppe af skovbundsvegetation – syrer, brændenælder, tidsler og skovjordbær – der fik lov til at brede sig. Man talte om vildnis og urskov. Og generation efter generation har besluttet, at der skulle gøres noget ved sagen. I dag er det igen blevet alvor, og uønsket flora holdes nede, ukrudt fjernes, elm og ahorn fældes, gamle grusstier er genskabt, og en beplantningsplan for det 21. århundrede af landskabsarkitekt Charlotte Skibsted trækker skønheden frem uden at true stedets patina og ånd.

Her står tiden stille. Her er gravfred. Årstiderne kommer og går. Nattevandrere ser månen og stjernerne over begravelsespladsen. Om dagen haster folk forbi de røde mure. Indenfor kaster gravstenene skygger, vinden blæser i alleens krone, i kastanje-, kirsebær- og æbletræerne og mellem buske, vedbend og skovjordbær. Nu og da åbnes gitterporten i Møllegade for besøgende. De har aftalt et besøg eller en rundvisning med Det mosaiske Troessamfund. Mon de ikke – hvilken religion eller livsanskuelse de end måtte have – møder det tidløse på dette sted og forstår, hvorfor begravelsespladsen efter jødisk tradition kaldes »Evhedens hus«?

Fra bog til gravsted:

Læseren udgår fra bogens biografier og finder de nummererede gravsteder på begravelsespladsen.

Fra gravsted til bog:

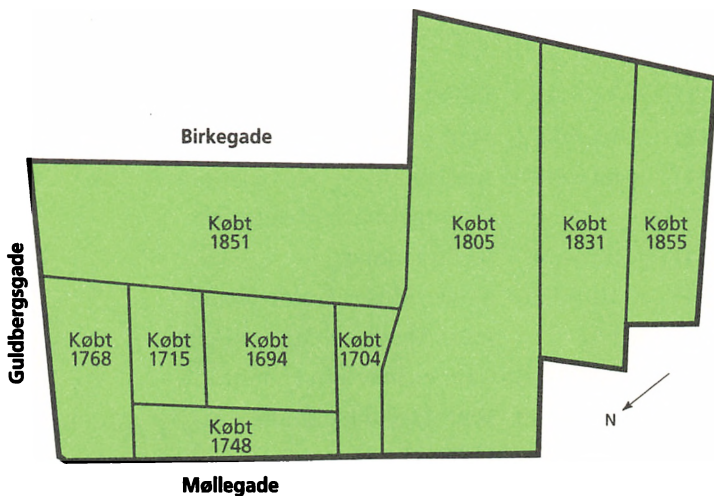
Den besøgende på begravelsespladsen bruger bogen som opslagsværk ved de nummererede gravsteder.

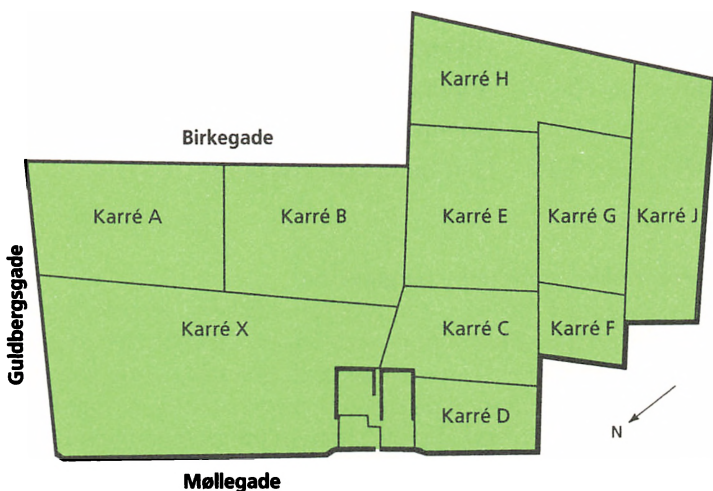
*»Evighedens hus« en septemberdag i 1997 med Møllegade i baggrunden.
Foto: EHB*

Begravelsespladsen

De otte udvidelser af begravelsespladsen efter 1694:

Placeringen af gravstederne i 10 karrer:
X, A, B, C, D, E, F, G, H og J:

Karré X

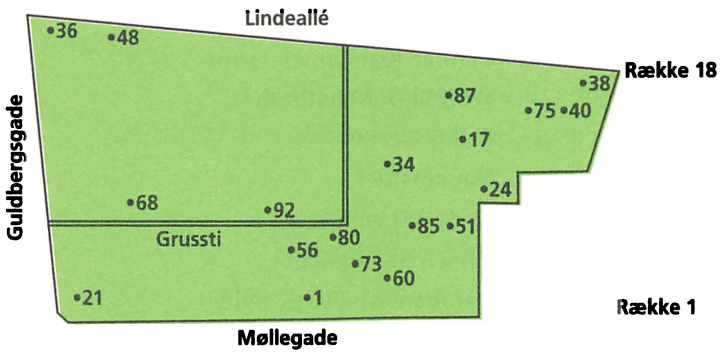
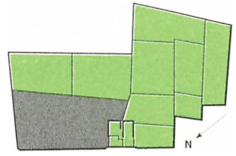
Begravelser i årene 1693-1806 Rækker: 1-18

Gravsteder, der omtales i guiden:

- (1) X-3-25-14 **Tobias Abraham**
- (17) X-13-69-22 **Marcus David**
- (21) X-muren ved Møllegade
De engelske soldatergrave
- (24) X-8-65-14 **Jacob Franco**
- (34) X-10-50-26 **Meyer Moses Goldschmidt**
- (36) X-18 **Josef Abraham Guggenheim**
- (38) X-17-81-10 **Calmer Joachim Hambro**
- (40) X-15-79-49 **Wulf David Heilbuth**
- (48) X-18-15-7 **Philip Hertz**
- (51) X-6-51-24 **David Israel**
- (56) X-4-21-12 **Gedalia Levin**
- (60) X-2-54-23 **Hirsch Samuel Levy**
- (68) X-9-7-3 **Abraham Meyer (Strelitz)**
- (73) X-3-38-24 **Abraham Gotfred de Meza**
- (75) X-15-76-45 **Philip Moses Nathan**
- (80) X-5-27-17, X-5-26-16, X-5-30-20 og X-5-28-18
Den portugisiske begravelsesplads
- (85) X-6-48-22 **Abraham Salomon**
- (87) X-16-67-43 **Salomon Salomonsen**
- (92) X-7-18-10 **Lion (Juda Leb) Warburg**

Karré, række, gravsted – og gravsten

Gravstederne i karré X har foruden rækkens og gravstedets nummer endnu et tal, som fx. X-2-54-23. Det betyder, at gravstedets placering er: karré X, række 2, gravsted 54 og gravsten 23. Idet mange gravsten på rækken er forsvundne, er dette sidste tal (23) tilføjet. Ved at tælle sig frem fra grusstien ved Guldbergsgade og hen ad række 2 – sten for sten – finder man den 23. sten, dvs. det søgte gravsted.

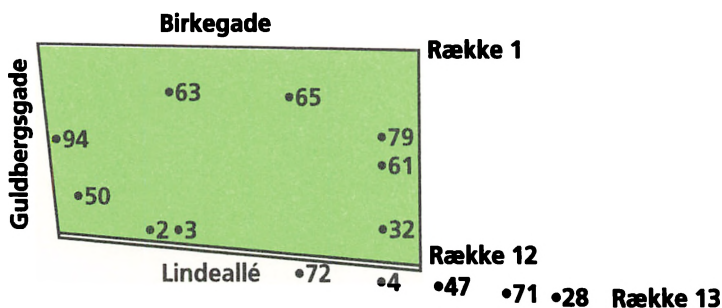
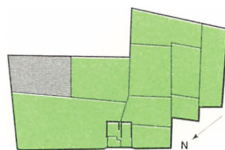

Karré A

De fleste begravelser var i årene 1862-71
Rækker: 1-13

Gravsteder, der omtales i guiden:

- (2) A-11-24 **David Baruch Adler**
- (3) A-11-25a **Hanna Adler**
- (4) A-13-35 **Joel Ballin**
- (28) A-13-2 **Nathan Joseph Frænckel**
- (32) A-10-1 **Hartvig Joseph Glückstadt**
- (47) A-13-30 **Peter Hertz**
- (50) A-10-41 **Abraham Marcus Hirschsprung**
- (61) A-8-2 **Moritz Levy**
- (63) A-4-33 **Abraham Acher Lotinga**
- (65) A-4-13 **Israel Bernhard (Berendt) Melchior**
- (71) A-13-5 **Julius Meyer**
- (72) A-13-49 **Martin Alfred Meyer**
- (79) A-6-2 **Moritz Isak Philipson**
- (94) A-7-46 **Abraham Alexander Wolff**

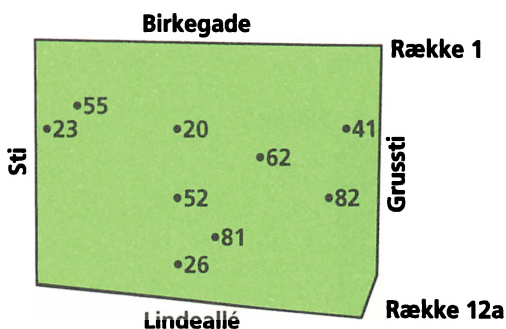
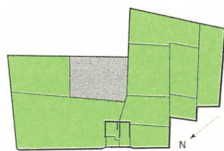

Karré B

De fleste begravelser var i årene 1852-62
Rækker: 1-12a

Gravsteder, der omtales i guiden:

- (20) B-5-27 **Simon Aron Eibeschütz**
- (23) B-5-43 **Liepmann Fraenckel**
- (26) B-11-27 **Julius Friedländer**
- (41) B-5-1 **Carl Bing Henriques**
- (52) B-8-26 **Neuman Hirsch Jacobi**
- (55) B-4-38 **Herman Lachmann**
- (62) B-7-13 **Levin Isak Loria**
- (81) B-10-22 **Henriette Pætges**
- (82) B-8-4 **Hartvig Philip Rée**

(Karré C)

De fleste begravelser var i årene 1806-15 og 1852-53
Rækker: 1-12

- (70) C-7-36 **David Amsel Meyer**
- Se karreen side 13

(Karré D)

De fleste begravelser var i årene 1812-13 og 1853
Rækker: 1-10

- (14) **Børnegrave**
- Se karreen side 13

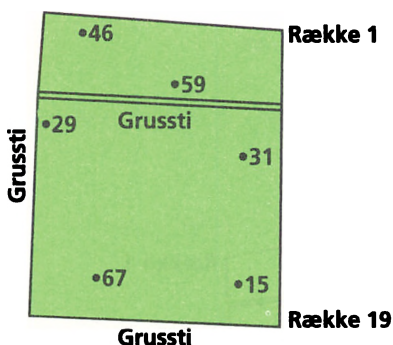
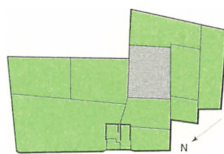
Karré E

De fleste begravelser var i årene 1815-30

Rækker: 1-19

Gravsteder, der omtales i guiden:

- (15) E-17-25 **Moses Israel Cohen**
- (29) E-7-1 **Abraham Gedalia**
- (31) E-8-24 **Georg Gerson**
- (46) E-2-14 **Esperance Hertz, »Synålejomfruens« moder**
- (59) E-5-19 **Sara Levin**
- (67) E-17-14 **Moses Marcus Melchior**

(Karré F)

De fleste begravelser var i årene 1849-52

Rækker: 1-7

(5) F-5-8 **Marcus Jacob Ballin**

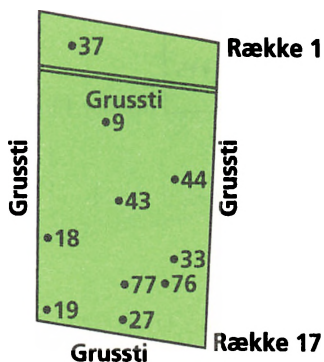
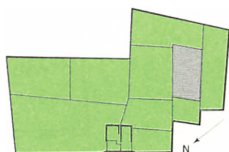
Se karreen side 13

Karré G

De fleste begravelser var i årene 1840-49 og 1852
Rækker: 1-17

Gravsteder, der omtales i guiden:

(9)	G-6-10	Heimann Jacob Bing
(18)	G-15-1	Moses Delbanco
(19)	G-17-1	Pauline Drucker
(27)	G-17-10	Sally Friedländer
(33)	G-15-20	Aron Meyer Goldschmidt
(37)	G-2-11	Eva Hahn
(43)	G-11-11	Nathan Ruben Henriques
(44)	G-10-18	Ruben Henriques jr.
(76)	G-16-17	Ester Nathanson
(77)	G-16-16	Mendel Levin Nathanson

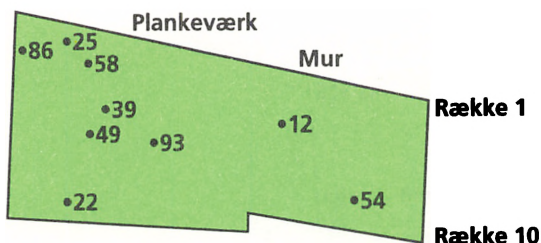
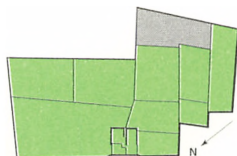

Karré H

De fleste begravelser var i årene 1830-40
Rækker: 1-10

Gravsteder, der omtales i guiden:

(12)	H-4-33	Gerhard Bonnier
(22)	H-10-9	Gottlieb Euchel
(25)	H-1-4	Zadoc Frenkel
(39)	H-4-15	Moses Abraham Hannover
(49)	H-5-16	Wulff Philip Heyman
(54)	H-7-45	Levin Israel Kalisch
(58)	H-2-7	Michel Levin (»Jøden under Træet«)
(86)	H-2-1	Isak Salomon
(93)	H-5-21	Israel Isaac Weel

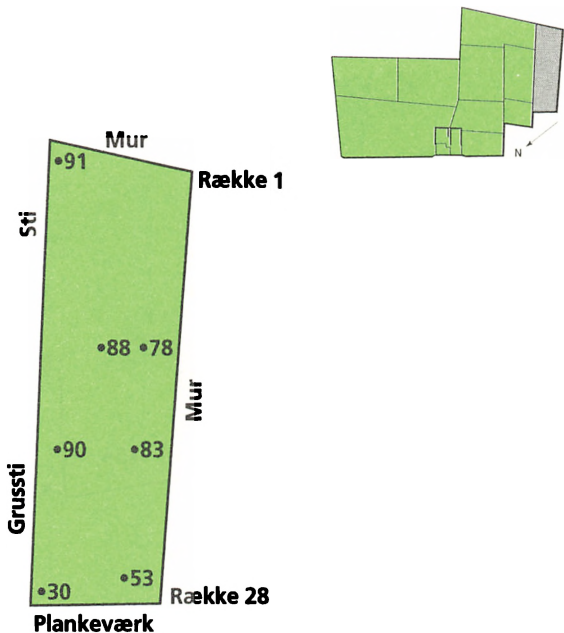

Karré J

De fleste begravelser var i årene 1871-85
Rækker: 1-28

Gravsteder, der omtales i guiden:

(30)	J-27-1	Genizah
(53)	J-26-15	Isak (Isidor) Marcus Kalckar
(78)	J-12-20	Philip Gerson Philipsen
(83)	J-17-18	Nathan Rosenbaum
(88)	J-12-16	Gottlieb Siesby
(90)	J-17-4	Simon Levin Simonsen
(91)	J-1-2	Moritz Unna

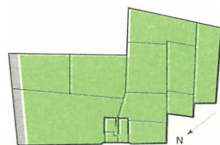
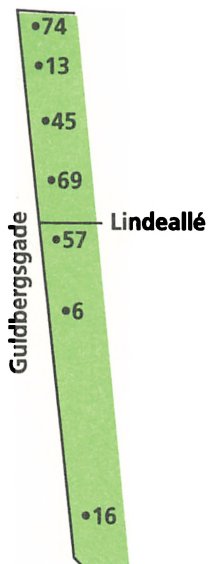

Muren ved Guldbergsgade

Begravelser fra 1875

Gravsteder, der omtales i guiden:

(6)	Guldbergsgade-33-36	Adelaide, Mariane, Pauline
og Sophie Esperance Bendix
(13)	Guldbergsgade-58	Harriet Camilla Brandes
(16)	Guldbergsgade-9	Naphtali Cohn
(45)	Guldbergsgade-53	Abraham Hertz
(57)	Guldbergsgade-42	Joseph Marcus Levin
(69)	Guldbergsgade-47	Alfred Jacob Meyer
(74)	Guldbergsgade-65	Jacob Heinrich Moresco

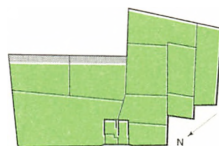

Muren ved Birkegade

Begravelser fra 1882

Gravsteder, der omtales i guiden:

- (7) Birkegade-54 **Sophus Berendsen**
- (8) Birkegade-39 **Sofie Adele Berger**
- (10) Birkegade-89 **Jacob Herman Bing**
- (11) Birkegade-90 **Meyer Herman Bing**
- (35) Birkegade-74 **Salomon Grün**
- (42) Birkegade-96 **Martin Ruben Henriques**
- (64) Birkegade-21 **Dorothea Melchior**
- (66) Birkegade-20 **Moritz Gerson Melchior**
- (84) Birkegade-44 **Bernhard Harald Ruben**
- (89) Birkegade-16 **Joseph Levin Simonsen**

Biografier

Tegnet ° efter et navn henviser til hans eller hendes biografi.

1. Tobias Abraham, pennefabrikant, ca. 1710-72

Han indvandrede til Fredericia fra Dessau og blev efter datidens skik kaldt Tobias Dessau efter byen, han kom fra. I Fredericia blev han skolelærer og giftede sig med Jette Isac, der var datter af hans tidligere principal Calman Isac i Dessau. Hun døde i 1756 og er begravet i Fredericia. Nogle år senere rejste han til København og fik i 1761 kgl. privilegium til at forarbejde og sælge blyanter og pennefjer.

På den tid var det efter et dødsfald i det jødiske samfund ofte vanskeligt at få folk, der ikke tilhørte den afdødes nærmeste familie og vennekreds, til at følge kisten fra hjemmet og den lange vej ud til begravelsespladsen i Møllegade. Strækningen fra Christianshavn og kvarteret omkring Gammel Strand, hvor de fleste jøder dengang boede, forekom dem uoverkommelig. Den var i øvrigt ubehagelig at gå, fordi gadedrengene generede ligfølget med hujen, ukvemsord og stenkast.

Derfor stiftede Tobias Abraham i 1768 »Ligfølgeselskabet«, der havde til formål at sikre, at et tilstrækkeligt antal frivillige fulgte de afdøde fra hjem til begravelsesplads. Dengang boede der omkring 800 jøder i København fordelt på 150 husstande. Fire år senere døde Tobias Abraham og blev fulgt til graven af Ligfølgeselskabet. I 1950 skiftede Selskabet navn til Jødisk Broderselskab af 1768. Det fungerer stadig og holder traditionerne i hævd. Den oprindelige sten er forvitret og fjernet. Ved Selskabets 200-års jubilæum i 1968 lod bestyrelsen den nuværende sten opstille med den oprindelige hebraiske inskription. Her hedder det om Tobias Abraham bl.a.:

»De i støvet skjulte førte liflig tale om en ædel mand, og de tilføjede velkomstfred over et retsindigt menneske, som af hele sit sind havde været lydhør og gransket for de seneste slægter. Han stiftede til ihukommelse et broderskab for sjælenes vederkvælgelse. Han vandrede i fromhed og bøjede sin skulder for livet tilskikkelser.«

Læs mere: Jul. Margolinsky *Ligfølgeselskabet. Jødisk Broderselskab af 1768*, 1967 (citeret); *Vejledning ved begravelser – stenafløringer – sørgeåret – jahrzeitdage m.v.*, udgivet af Jødisk Broderselskab af 1768, 1995

/karré X – række 3 – gravsted 25 – gravsten 14

2. David Baruch Adler, bankdirektør og politiker, 1826-78

Han var handels- og bankieruddannet og grundlagde i 1850 bankierfirmaet D. B. Adler & Co. I 1857 medvirkede han ved etableringen af Privatbanken og oprettede i 1873 Københavns Handelsbank.

»Af Danmarks tre storbanker skyldes de to D. B. Adlers initiativ. Da den unge C. F. Tietgen var blevet direktør for Privatbanken, var D. B. Adler ikke tilfreds med den udvikling, som han førte banken ind i. (-) Personlige uoverensstemmelser kom til, og Adler forlod i vrede Privatbankens bankråd. Men han opgav ikke tanken om en forretningsbank, og i 1873 overraskede han den københavnske forretningsverden og ikke mindst Tietgen ved at meddele oprettelsen af endnu en storbank: Københavns Handelsbank, hvis start var forberedt i største hemmelighed.« (*Jens Vibæk*)

Han var medlem af Troessamfunds Repræsentantskab 1870-77, Borgerrepræsentationen 1858-64 og 1869-72, Folketinget 1864-69 (Nationalliberal) og Landstinget 1874-78. Gift med Jenny Raphael. De fik seks børn:

Ellen Adler blev gift med professor Christian Bohr. De var forældre til professor Harald Bohr og nobelpristageren (1922) professor Niels Bohr, hvis søn Aage Bohr modtog Nobelprisen i 1975.

Hanna Adler^o blev rektor for det senere Sortedam Gymnasium.

Emma Adler blev gift med Folketingets formand Herman Trier.

Bertel David Adler blev bankier i D. B. Adler & Co.

Emil Adler bosatte sig som ingeniør i USA.

Martin Adler døde 21 år gammel i Marseille.

Baruch David Adler og Jenny Adler testamenterede deres hjem, hovedbygningen på Nærumgaard, til Københavns Kommune og lod det indrette som børnehjem. Det er stadig i brug.

Læs mere: Johannes Lehmann *Da Nærumgaard blev børnehjem i 1908*, 1958; Jens Vibæk m.fl. i: *Hanna Adler og hendes skole*, forord af Niels Bohr, 1959 (citeret); Jul. Margolinsky »Hanna Adler«, *Jødisk Samfund*, nr. 6, 1959, og: »Niels Bohrs jødiske afstamning«, *Jødisk Samfund*, nr. 12, 1962; Ib Gejl *Indenfor Snorene*, 1989

/karré A – række 11 – gravsted 24

3. Hanna Adler, rektor, 1859-1947

Hun var datter af bankdirektør David Baruch Adler^o og Jenny Raphael.

I 1892 blev hun magister i fysik og studerede moderne skolevæsen i USA. Hun oprettede i 1893 H. Adlers Fællesskole i København, det senere Sortedam Gymnasium. Her blev som noget nyt drenge og piger undervist sammen. Hun var skolens rektor 1893-1929 og skænkede den i 1918 til Københavns Kommune.

I oktober 1943 blev hun arresteret af tyskerne under et flugtforsøg til Sverige. Hun blev indsat i Vestre Fængsel og senere interneret i Horserødlejren. 400 gamle elever afleverede en adresse til den tyske besættelsesmagt for at få den ugifte 84-årige dame løsladt. De skrev bl.a.:

»Det har næppe nogensinde tidligere været set, at en Skoles Elever i et saadant Omfang har betragtet deres Rektor som en nær og kær Slægtning. Det er et Faktum, at Frøken Adlers Deportation rent personligt vil betyde et *Chock* for et meget stort Antal Danske. Frøken Adlers Skæbne kan i Virkeligheden ikke betragtes som et Slag mod Jøderne, men imod en stor Kreds af danske Borgere.«

Adressen gjorde indtryk, og hun undgik deportation til nazisternes kz-lejr Theresienstadt i Tjekkosllovakiet. Resten af besættelsestiden kunne hun tilbringe i København. Hun var møster til professor Niels Bohr. I mindebogen om hende – forfattet af tidligere elever og lærere på hendes skole – skriver han i forordet om elevernes adresse:

»Dette vidnesbyrd om påskønnelse af hendes livsgerning og især om elevernes trofaste hengivenhed blev hende til største opmuntring i de mørke år, hvor hun med sædvanlig ro og værdighed bar alle tildragelser, uden tanke for sin egen sikkerhed og blot med ængstelse for den usikre skæbne som mange af hendes venner og slægtninge måtte friste.«

Læs mere: Merete Bodelsen m.fl. i: *Hanna Adler og hendes skole*, forord af Niels Bohr, 1959 (citeret); Jul. Margolinsky »Hanna Adler«, *Jødisk Samfund*, nr. 6, 1959; Bo Bramsen *Blandt 100 gidsler i Horserød 1943*, 1996

/karré A – række 11 – gravsted 25a

4. Joel Ballin, kunstner og kobberstikker, 1822-85

Han var søn af lysestøber Joseph Joel Ballin og Hanne Peiser. De boede i Vejle, og da han var 8 år, flyttede familien til København. Han kom i malerlære og blev senere optaget på Kunstakademiet, hvor han opnåede at blive elev af C. W. Eckersberg.

Et af hans tidlige værker er oliemaleriet »Simchat Torah-processionen i Synagogen«, udført i 1841, da han var 19 år. Der er lysestager med brændende vokslys ved Torahskabet og Bimahen (forhøjningen, hvor Torahen læses). Pladsen over Torahskabet er endnu ikke ombygget til drenge- og herrekoret. Maleriet tilhører Det mosaiske Troessamfund og hænger i Repræsentanternes mødesal.

I 1844-45 var han blandt de 36 unge kunstnere, der udførte loftsudsmykninger på Thorvaldsens Museum. Han uddannede sig videre til kobberstikker i Leipzig 1846-48. Han opholdt sig i Paris 1848-70 og modtog i 1861 en guldmedalje på Salonen. Bosat i London 1870-83. I 1877 blev han medlem af Kunstakademiet i København. Da han vendte tilbage til Danmark i 1883, blev han hædret med en årlig bevilling på finansloven. Han udstillede værker – først og fremmest kobberstik – på Charlottenborgs Foraarsudstilling gennem årene 1841-85. Gift med Helene Levin.

Læs mere: Carl Reitzel *Danske Kunstneres Arbejder*, 1883; N. J. Berendsen *Af en gammel Journalists Erindringer*, 1918; Albert Heckscher og Josef Fischer *Stamtavlen Melchior*, 1920; *Weilbachs Kunstnerleksikon*, 1994; Brev med selvbiografi fra 1868 i Weilbachs arkiv

/karré A – række 13 – gravsted 35

5. Marcus Jacob Ballin, læder- og safianfabrikant, 1801-50

Han var to år, da hans fader købmand Jacob Levin Ballin døde. Fire år senere døde moderen Susanne Ballin, der var datter af Moses Marcus Melchior^o og gift anden gang med Joel Levin Nathanson, en broder til M. L. Nathanson^o.

Marcus Jacob Ballin kom i lære som garver. I ni år arbejdede han som svend på garverier i udlandet og vendte i 1827 tilbage til København. Her oprettede han en safianfabrik og købte året efter Abraham Hertz'^o garvergård i den daværende Prinsensgade mellem Adelgade og Borgergade. Sammen med Abraham Hertz' broder, Emanuel Hertz, etablerede han et interessentskab, og således blev navnene Ballin og Hertz kædet sammen. I 1831 solgte Hertz sin andel til Ballin, der fortsatte fabrikationen af fine gede,- lamme- og kalveskind.

Ballin var medlem af Troessamfundets Repræsentantskab 1844-47. Han var gift med Sara Cohn. Deres sønner Jacob Ludvig Ballin og Hendrik Isidor Ballin førte garveriet videre under navnet M. J. Ballins Søønner og byggede en fabrik på H. C. Ørstedesvej. I 1897 blev firmaet omdannet til et aktieselskab med Hendrik Isidor Ballin og nevøen Max Ballin som direktører.

Hendrik Isidor Ballins søn var kunsthåndværkeren og tin-kunstneren Mogens Ballin, der konverterede til katolicismen. Han inspirerede digteren Johannes Jørgensen, der var protestant, til også at konvertere.

Læs mere: Josef Fischer *Simon Lazarus og hans Efterkommere*, 1911; Albert Heckscher og Josef Fischer *Stamtavlen Melchior*, 1920; Elsebeth Nørgaard Pedersen *A/S Ballin & Hertz – et firma og dets baggrund*, 1988

/karré F – række 5 – gravsted 8

**6. Adelaide Bendix, 1815-1882,
Mariane Bendix, 1814-1887,
Pauline Bendix, 1807-1876 og
Sophie Esperance Bendix, 1822-1910**

De fire søstre var ugifte og boede i København. Deres forældre var købmand Bendix Moses Bendix og Rachel Adler.

Gravstenene er ifølge overleveringer udført på billedhuggeren H. V. Bissens værksted, der blev overtaget af sønnen Vilhelm Bissen. De er uden hebraisk tekst og har fællestræk med gravminder på kristne kirkegårde. Stenene på murene ved Guldbergsgade og Birkegade vender mod syd og vest og ikke mod øst, som det er reglen på de gamle jødiske begravelsespladser. Den attraktive plads ved muren gik i slutningen af 1800-tallet forud for hensynet til traditionen.

Reliefferne er af biscuit, dvs. uglasseret porcelæn, efter Bertel Thorvaldsens relief »Natten med sine børn, Søvn og Død«, som han modellerede i ler i Rom 1815. Han havde mistet sin 5-årige søn, og relieffet kan ses som en personlig bearbejdning af dette tab. Senere blev det overført til gips for så at blive hugget ud i marmor. Gravstenenes biscuitrelieffer er kopieret af hhv. Den kongelige Porcelainsfabrik og Bing & Grøndahl.

Andre gravsten kan have en kopi af Thorvaldsens relief »Dagen«. For enden af muren ved Guldbergsgade findes begravelsespladsens eneste biscuitkopi af hans relief »Manddom og efterår« i serien »Livets aldre – årets tider«, udført i Rom 1836 (gravstenen over Marthine Jacobsen født Meyer, muren ved Guldbergsgade – gravsted 70).

Læs mere: Bredo Grandjean *Biscuit efter Thorvaldsen*, 1978; Gertrud With *Natten på Thorvaldsens Museum*, udstillingskatalog, 1993

/muren ved Guldbergsgade – gravsted 33-36

7. Sophus Berendsen, grosserer, 1829-84

Han var søn af købmand i Rudkøbing, senere institutbestyrer i København Isac Nathan Berendsen og Rachel Meyer. I 1854 etablerede han en virksomhed, der leverede jern, stål og glas til byggeindustrien. Den bærer stadig hans navn. Da Østerbro, Nørrebro og Vesterbro uden for Københavns volde blev opført, kunne Sophus Berendsen levere de fleste af råvarerne. Virksomheden blev landets største leverandør af jernbjælker.

»Ikke mindst på det specielle forretningsområde, som han fra femogtyveårsalderen kom til at vie alle sine evner og resten af sit virksomme liv, blev han en foregangsmand i Danmark, idet han her banede vejen for udnyttelsen af en række bygningstekniske fremskridt, som ganske vist ikke ville være udeblevne bestandig, men som på den anden side ganske afgjort heller ikke uden hans initiativ og mellemkomst ville have fundet indpas i Danmark på så tidligt og belejligt et tidspunkt.« (*Xenius Rostock*)

Han var gift med Mariane Levin. En af sønnerne var toldinspektør Ivar Berendsen, der var medlem af Folketinget 1910-20 (Det radikale Venstre). En anden søn, Albert Berendsen (1860-97), førte firmaet Sophus Berendsen videre. I 1897 blev det omdannet til et aktieselskab med Ludvig Elsass som direktør, efterfulgt af sønnen Adam Elsass. Fra 1904 leverede firmaet produkter til skadedyrsbekæmpelse, og i mange år var Rentokil et daterselskab. I dag ejer Sophus Berendsen en tredjedel af Rentokil. Fra 1973 indledtes en tekstilservice – vaskerier og linnedudlejning – samt levering af tekniske og elektroniske komponenter.

Sophus Berendsen-koncernens bomærke er en blå bjørn, der bærer en jernbjælke, oprindeligt udført af maleren Niels Skovgaard.

Læs mere: N. J. Berendsen *Af en gammel Journalists Erindringer*, 1918; Albert Heckscher og Josef Fischer *Stamtavlen Melchior*, 1920; Xenius Rostock *Sophus Berendsen A/S 1854-1929*, 1929 (citeret); Bertel Bernhard *Sådan skabtes Danmarks store virksomheder*, 1988

/muren ved Birkegade – gravsted 54

8. Sofie Adele Berger, lærerinde, 1850-1932

Hun var datter af cigarfabrikant Hertz Benjamin Berger og Rachel Mine Salomonsen. Efter at have været lærerinde ved forskellige pigeskoler i København blev hun i 1880 ansat ved den jødiske pigeskole, Carolineskolen i Pilestræde 48, som hun selv var elev fra. I årene 1904-07 var hun konstitueret bestyrerinde.

I 44 år underviste hun på skolen i de almindelige skolefag, samt religion og hebraisk. Hun var desuden lærerinde på Den jødiske Religionsskole i 17 år. I 1918 flyttede Carolineskolen til Prinsesse Charlottesgade 34 i en bygning, der var tegnet af Det mosaiske Troessamfunds arkitekt Frederik L. Levy. I 1924 trådte Sofie Adele Berger så tilbage.

Efter hendes død skrev Carolineskolens bestyrerinde Elna Østerberg dette mindeord om hende i Jødisk Familieblad, juni 1932:

»Gennem en snes Aar har jeg haft den Glæde at være Kollega med Frøken Berger, der kom mig venligt og hjælpsomt i Møde, da jeg blev ansat ved Carolineskolen. Frøken Berger var en god Ven baade over for sine Kolleger og Børnene. Stilfærdigt og hyggelig vandrede hun mellem os, og ikke uden Lune berettede hun om gamle Dage paa Carolineskolen. Vi fik desværre først paa selve Begravelsesdagen at vide, at Frøken Berger var død; Flaget blev da straks hejst paa halv Stang og alle Eleverne samlet for at høre et par Mindeord om den trofaste, kærlige Lærerinde, som de ikke havde kendt, men som i mere end en Menneskealder havde undervist deres Mødre og ældre Søsken, der ved enhver given Lejlighed viste, at de med Taknemmelighed og Kærlighed tænkte paa Frøken Berger.«

Læs mere: Henri Goldstein red. *Den jødiske skole*, 1980

/muren ved Birkegade – gravsted 39

9. Heimann Jacob Bing, institutbestyrer, bog- og kunsthandler, 1776-1844

Han var født i Amsterdam og kom til Danmark i 1799. I 1803 oprettede han og Levin Israel Kalisch^o i København en betalingsskole for drenge, Bing & Kalisch's Institut for den jødiske Ungdom. Skolen lå i Silkegade. I 1820 åbnede han landets første handel med skrive- og tegnematerialer, landkort og skolebøger. Han var medstifter af Boghandlerforeningen i 1837, medlem af Det mosaiske Troessamfunds Repræsentantskab 1837-41 og direktør for Carolineskolen. Sammen med sønnen Meyer Herman Bing^o etablerede han i 1838 bog-, kunst- og galanteri-handelen H. I. Bing & Søn. Efter hans død flyttede forretningen til hjørnet af Pilestræde og Kronprinsensgade og blev byens største og mest imponerende butik med store udstillingsvinduer. I dag ligger her en 7-Eleven.

»H. I. Bing var en lille mand med kønne blå øjne og en værdig optræden. »Den værdige Bing« kaldtes han. (-) H. I. Bing har selv været særdeles klog, kundskabsrig og har åbenbart været meget aktiv. Han foretog flere – dengang besværlige – rejser til udlandet, særligt til Paris og gjorde indkøb. Undertiden solgte han varerne på vejen hjemad. Og såre solid var han og – ligesom mange af sine medborgere i denne fattige tid – overmåde økonomisk. Alt dette er forklaringen til, at han, da han i 1839 trak sig tilbage, 63 år gammel, vel nok udslidt af livets arbejde, ejede en efter tidens forhold ret betydelig formue.« (Otto Bing)

Heimann Jacob Bing er stamfader til to formænd for Folketinget: Herman Trier, søn af hans datter Sophie Bing, og Erling Olsen, søn af hans tipoldebarn Agnete Bing. Han var gift med Sara Meyer Isaac, der var datter af købmand Meyer Isaac.

Læs mere: Herman Trier *Gaarden no. 8 Amagertorv. Et historisk Tilbageblik*, 1900; Harald Bing *Porcellænsfabrikken Bing & Grøndahl 1853-1903*, 1903; C. A. Clemmensen *Papirfabriker, Papirhandel og Papirhandlere i Danmark*, 1924; Jacob Marstrand *Herman Trier*, 1936; Otto Bing *Oldefader Bing og hans Børn*, 1945 (citeret)

/karré G – række 6 – gravsted 10

10. Jacob Herman Bing, porcelænsfabrikant, 1811-96

Han var uddannet i silke- og klædehandlerfaget og blev medarbejder i faderen Hermann Jacob Bing^o og broderen Meyer Herman Bings^o bog-, kunst- og galanterihandel H. I. Bing & Søn. I 1853 grundlagde han porcelænsfabrikken Bing & Grøndahl sammen med sin broder og figurmager Frederik Vilhelm Grøndal. Han var medlem af Det mosaiske Troessamfunds Repræsentantskab 1868-86 og formand 1884-86. Gift med Henriette Simonsen, der var søster til broderens hustru Eva Simonsen.

»Han og hans kultiverede hustru skabte en særegen kultur i deres hjem, ejendommelig var forskellen i tonen i de to søskendepars hjem, på anden sal hvor Meyer Bing residerede og oppe på tredje sal hos broderen. Nedenunder tør man nok sige, at det ikke gik af i stilhed; gemytterne udfoldede sig her. Ovenpå hos Jacob Bing var der »dæmpede melodier«. Dette satte sit stærke præg på børnene. Moderen sørgede for at deres tale blev som Det kgl. Teaters daværende fornemste skuespillers sprog. Betegnende er en udtalelse af kronprins Frederik (den senere kong Frederik VIII) til min fader: – Deres fætter, direktør Harald Bing har manerer, som vi næsten misunder ham ved hof-fet.« (*Otto Bing*)

Sønnen Anton Bing var medlem af Folketinget 1901-03 (Venstre). En anden søn, Harald Bing, overtog ledelsen af Bing & Grøndahl. Hans svigersøn Poul Simonsen blev tredje generation. Hans søn Ole Simonsen fjerde og sønnen Ebbe Simonsen femte. I 1986 blev Bing & Grøndahl fusioneret med Royal Copenhagen, et selskab i Carlsberg-gruppen, der også omfatter Den Kongelige Porcelainsfabrik, Holmegaards Glasværker og Georg Jensen Sølvmedie. I 1997 gik det svenske Orrefors Kosta Boda og BodaNova-Höganäs Keramik med. Så nu findes Bing & Grøndahl under navnet Royal Scandinavia.

Læs mere: Herman Trier *Gaarden no. 8 Amagertorv. Et historisk Tilbageblik*, 1900; Harald Bing *Porcelænsfabrikken Bing & Grøndahl 1853-1903*, 1903, og »Gamle Minder« i: *Mit Hjem*, 1912; Ludvig Bing *Erindringer I-IV*, 1924; Otto Bing *Oldefader Bing og hans Børn*, 1945 (citeret); Ludvig Bing *Spredte træk fra mine forældres hjem og lidt fra mit eget liv*, 1962; Erik Lassen *En københavnsk porcelænsfabriks historie*, 1978

/muren ved Birkegade – gravsted 89

11. Meyer Herman Bing, hofgalanterihandler og porcelænsfabrikant, 1807-83

Han begyndte i faderen Heimann Jacob Bings^o bog-, kunst- og galanterihandel. I 1838 blev han medejer, og firmaet ændrede navn til H. I. Bing & Søn. I 1841 foreslog han Borgerrepræsentationen at etablere et sommertivoli, men det blev Georg Carstensen, der realiserede ideen i 1843. Han var medlem af Troesamfundets Repræsentantskab 1847-52. Medejer af Bing & Ferslews litografiske Etablissement og af Christianshavns Dampmølle.

Sammen med broderen Jacob Herman Bing^o og figurmager Frederik Vilhelm Grøndahl grundlagde han i 1853 porcelænsfabrikken Bing & Grøndahl. Han blev hofgalanterihandler i 1854. Medlem af Borgerrepræsentationen og formand for Industriforeningen. Direktør for Friskolen for Drengbørn af den mosaiske Tro og for Carolineskolen.

»Meyer Bing var i mange måder en ener og dog en typisk borger i denne borgerskabets fremgangstid. Hans væsentlige egenskaber var ifølge samtidens udtalelser: en klar forstand, impulsivitet, myndighed og stærk selvbevidsthed, et voldsomt temperament, energi indtil hensynsløshed, en stærk trang til at skabe og finde nye opgaver og endelig en sans for kultur samt en udpræget patriotisme.« (Otto Bing)

Han var gift med Eva Simonsen. Sønnen, etatsråd Jacob Martin Bing videreførte fra 1863 H. I. Bing & Søn. Han ophævede forretningen i 1885. En anden søn var redaktør Herman Bing, der i 1884 grundlagde dagbladet Politiken sammen med Viggo Hørup og Edvard Brandes. Han var medlem af Folketinget 1890-92 og 1895-96 (Venstre).

Læs mere: Herman Trier *Gaarden no. 8 Amagertorv. Et historisk Tilbageblik*, 1900; Harald Bing *Porcellænsfabrikken Bing & Grøndahl 1853-1903*, 1903; Otto Bing *Oldefader Bing og hans Børn*, 1945 (citeret); Ove Meyer *Nogle Erindringer fra Barndom og Ungdom*, 1945; Erik Lassen *En københavnsk porcelænsfabriks historie*, 1978; Bo Bramsen *Politikens historie set indefra 1884-1984*, bind 1, 1983; Bo Bramsen red. *Strandvejen – før og nu*, 1995; Thorkild Kjærgaard *Fremskridtets mænd*, Det Kongelige Københavnske Skydeselskab og Danske Broderskab, 1997

/muren ved Birkegade – gravsted 90

12. Gerhard Bonnier, boghandler og forlægger, 1778-1862

Hans oprindelige navn var Gutkind Hirschel. Han var født i Dresden som søn af juvelerer og bankier Loebel Salomon Hirschel.

»Vi ved så godt som intet sikkert om Gerhard Bonniers barndom og opvækst i Dresden. (-)Vi kender heller ikke årsagerne til den beslutningen, han tog, at forlade hjemmet og søge en levevej i et fremmed land.« (*Karl Otto Bonnier*)

I 1801 bosatte han sig som sproglærer i København og ændrede et par år senere sit navn til det mere franskslydende Gerhard Bonnier. Han åbnede et videnskabeligt legebibliotek og en boghandel på hjørnet af Købmagergade og Silkegade. Han oversatte og skrev adskillige bøger, som han lod udkomme på sit forlag, G. Bonniers Forlag. 1816-18 udgav han avisen Dagsposten. Han var læremester for C. A. Reitzel, der senere etablerede sin egen forlagsboghandel, og for Philip Philipsen°. Gerhard Bonnier var gift med Esther Elkan fra Helsingør. Der var 11 børn i ægteskabet. Sønnerne Adolf Bonnier, Albert Bonnier og David Felix Bonnier bosatte sig i Sverige og lagde grunden til slægten Bonniers førende position inden for bøger, aviser, tidsskrifter, radio, film og TV.

»I begyndelsen af 1830'erne mødte hans virksomhed modgang, og vanskelighederne synes at have hobet sig sådan op, at hans sønner i flere tilfælde måtte komme ham til hjælp. Han afviklede den ene forretning efter den anden, og i løbet af de sidste 30 år af sit liv indstillede han næsten helt sin engang så stort anlagte virksomhed.« (*Åke Bonnier*)

Dobbeltgravstenens inskription er af nyere dato.

Læs mere: Karl Otto Bonnier *Gerhard Bonnier*, 1926 (citeret); Åke Bonnier og Rudolf Simonis *Ättlingar till Gerhard Bonnier*, 1956 (citeret); Åke Bonnier red. *Albert Bonniers Förlag, Ett familjeföretag 1837-1962*, 1962; Åke Bonnier *Bonniers. En släktkrönika 1778-1941*, 1974

/karré H – række 4 – gravsted 33

13. Harriet Camilla Brandes, 1856-79

Hun var født Salomonsen og forlovede sig som 15-årig med den 25-årige Edvard Brandes (1847-1931). Efter hendes fader, hofurtekræmmer og generalkonsul Moritz Samuel Salomonsens død i 1871 blev hun et godt parti for den uformuende Edvard Brandes. De giftede sig i 1873.

»Edvard og Harriet var karakteristiske med deres kulsorte hår og særprægede udseende – Edvard var vel ikke smuk som hun, men bar præg af sin skarpe begavelse og sin hurtige tankegang. De blev indbudt til gode store middage i byens bedre hjem, bl.a. de jødiske, hos familien Henriques' og Melchiors, hvor de begge steder traf selveste H. C. Andersen ...« (*Kristian Hvidt*)

Der var to børn i ægteskabet, Hetna og Vanda. Hun var 23 år, da hendes affære med spillelæreren og komponisten Victor Bendix blev afsløret. Edvard Brandes truede hende med skilsmisse og frakendelse af børnene.

»Om eftermiddagen den 23. juli sendte hun sin stuepige til Klampenborg med en flaske, hvormed hun skulle gå til en fotograf og bede om at få flasken fyldt med blåsyre. Om aftenen spiste hun middag med Edvard i ro og fred og gik siden tilbage til sit værelse. Her skrev hun et brev til Edvard, drak derefter flaskens indhold, gik ind i Edwards værelse og sagde leende: »Jeg har drukket gift«. Lige efter gav hun sig til at skribe, bad om mælk, fik det, men var snart efter bevidstløs og døde ...« (*Kristian Hvidt*)

Brandes giftede sig endnu to gange. Han døde i 1931 og blev efter sit ønske brændt på Bispebjerg Krematorium. Det jødiske begravelsesselskab accepterede ikke kremering og nægtede at begrave ham i den reserverede jord ved siden af Harriet Brandes. Pladsen er tom. Hans aske blev først i 1946 nedgravet et ukendt sted på Bispebjerg kirkegård.

Læs mere: Josef Fischer *Slægten Salomonsen (Nyborg)*, 1927; Jul. Margolinsky *Stamtavlen Henriques 1725-1948*, 1949; Kristian Hvidt *Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte*, 1987 (citeret)

/muren ved Guldbergsgade – gravsted 58

14. Børnegrave

Denne karré syd for det sidste kapel, der blev opført i 1873 og nedrevet i 1928, var forbeholdt børnegrave. De fleste gravsten mangler nu om dage. Det kan bl.a. skyldes ubudne gæster, og at de små marmortavler, der smykkede gravene, efterhånden blev så medtagne af vind og vejr, at de smuldrede hen og blev fjernet.

Flertallet af børnegravene på de jødiske begravelsespladser i provinsen – Aalborg, Randers, Århus, Horsens, Fredericia, Odense, Fåborg, Assens, Nakskov og Slagelse – mangler også gravsten. Derimod har næsten alle børnegravene på Mosaisk Vestre Begravelsesplads, der blevet taget i brug i 1886, ubeskadigede marmortavler.

/karré D

15. Moses Israel Cohen, silke- og klædehandler, 1788-1816

Han er farfader til litteraturkritikeren Georg Brandes (1842-1927), redaktør Ernst Brandes (1844-92) og finansminister Edvard Brandes (1847-1931).

I Klareboderne havde han en silke- og klædehandel. Han blev forstander i Fadderselskabet, en kreds af værdige mænd, der efter lodtrækning var sandak (fadder) ved en brit milah (omskærelse). Kun 29 år gammel døde han af tyfus. Han var gift med Emilie Fränckel, der blev Brandes-brødrenes farmoder. Efter hans tidlige død giftede hun sig igen med silke- og klædehandler Joel Israel Brandes. De to er begravet her på pladsen i karré B, række 4, gravsted 20 og 21. Det er således fra Joel Israel Brandes, at navnet Brandes stammer.

Moses Israel Cohen og Emilie Fränkels søn, grosserer og hattehandler Herman Cohen Brandes var gift med Emilie Bendix. De er forældre til brødrene Brandes og begge begravet på Mosaik Vestre Begravelsesplads.

Her blev Ernst Brandes også begravet i 1892 efter at have taget cyankalium i indelukket ved Fortunen.

Georg Brandes' aske fra Bispebjerg krematorium blev efter hans ønske spredt ved Den slesvigske Sten i Dyrehaven i 1927.

Edvard Brandes blev bisat fra Bispebjerg krematorium i 1931. Det jødiske begravelsesselskab var imod kremering og accepterede ikke, at urnen – efter hans ønske – blev nedsat i den reserverede enkemandsjord ved siden af hans første hustru Harriet Brandes°. Asken blev begravet et ukendt sted på Bispebjerg kirkegård i 1946.

Læs mere: Josef Fischer *Simon Lazarus og hans Efterkommere*, 1911; Henning Fenger *Den unge Brandes*, 1957; Kristian Hvidt *Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte*, 1987

/karré E – række 17 – gravsted 25

16. Naphtali Cohn, højesteretssagfører, dr. jur., 1888-1937

Han var søn af købmand Hermann Cohn og Emilie (Minchen) Perlstein. I en selvbiografi i Universitetets Festskrift i 1918 skriver han om sin ungdoms studier:

»I sommeren 1907 tog jeg Filosofikum, hvorefter jeg fortsatte med at studere filosofi jævnsides med det juridiske studium. Samtidig studerede jeg matematik, særlig funktionsteori og ikke-euklidisk geometri, samt sprog, idet studiet af Giordano Bruno og renaissancefilosofien førte mig ind på italiensk og senere på arabisk. Overhovedet har jeg under mine forskellige studier altid i første række bestræbt mig for at gå til selve kilderne, hvilket for juraens vedkommende gav anledning til et temmelig udstrakt studium af retshistorie og fremmed retslitteratur.«

I sit korte liv brillerede han med sin juridiske lærdom. I 1918 blev han dr. jur. på en afhandling om formueret. Han blev højesteretssagfører i 1920. Sammen med broderen, den senere minister, dr. jur. Georg Cohn, grundlagde han i 1914 Juridisk Tidskrift, hvor mange af deres arbejde blev publiceret. De to brødre foretrak en anden religiøs levevis end menigheden i synagogen i Krystalgade og indrettede deres egen synagoge i den tidligere kaserne i Kronprinsensgade 46. Gravstenens inskription fortæller om hans pludselige død, om hans indsats inden for jura og om hans fromhed. Naphtali Cohn var gift med Minna Ansbacher. Heller ikke hun eller tre af deres børn – Henning, Carl Herman og Annelise – fik et langt liv.

Gravstederne hører til de 12 stykker jord, der i sin tid blev købt af Naphtali Cohns fjerne slægtning, Heiman Joseph Perlstein, og reserveret til dennes børn, børnebørn og andre familiemedlemmer. Da Emilie Perlstein (trods samme navn dog ikke Naphtali Cohns moder) blev begravet ved muren ved Guldbergsgade – gravsted 5, den 9. november 1967, blev det begravelsespladsens sidste begravelse.

Læs mere: Selvbiografi i: *Københavns Universitetets Festskrift*, november 1918

/muren ved Guldbergsgade – gravsted 9

17. Marcus David, overrabbiner, d. 1739

Han blev også kaldt Mordecai Marcul David og omtales i Rådhusarkivets notater som »Jødernes Præst«. En tid var han ansat som rabbiner ved købmand Joseph Meyer Levins lille synagoge i gården mellem Gammel Strand og Læderstræde og var samtidigt huslærer for Levins børn. Senere blev han overrabbiner ved den samlede menigheds synagoge i Læderstræde 1729-39.

Gravstenens inskription:

»Herunder hviler den Mand, der bevarede Trofasthed, var lærd og anset. Alle hans Hænders Gerninger var Sandhed og Retfærd, i Troskab gav han sine Forskrifter. Han granskede uophørligt i Gudslæren. Han blev bortkaldt til Himmels sale, og trygt vil han bo blandt syngende Engle, under hvis Vingeslag er idel Fryd. Det er den højtbedagede Rabbiner Mordecai Markel, Søn af Rabbiner David. Han bortkaldtes og begravedes Fredag den 17. Adar II (5)499. Hans Sjæl vorde indesluttet i de levendes Kreds.«

Læs mere: Julius Salomon og Josef Fischer *Mindeskript i anledning af Hundredaarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814*, 1914 (citeret); P. Hampton Frosell *Københavns synagoger gennem tre hundrede år*, 1987

/karré X – række 13 – gravsted 69 – gravsten 22

18. Moses Delbanco, overretsprokurator og kancelliråd, 1784-1848

Han blev med økonomisk støtte fra slægt og venner juridisk kandidat i 1805 og straks knyttet til menigheden som juridisk rådgiver og sekretær. Denne virksomhed fortsatte han i 43 år. I 1808 blev han overretsprokurator (landsretssagfører). Fra 1810 førte han menighedens nye ministerialprotokoller over fødsler, drengenes omskærelser, vielser og død. I 1834 blev han kancelliråd. Han var gift med Beate Kalkar.

Ægteparret lod deres børn døbe. Det mosaiske Troessamfund så med mildere øjne på dette frafald end en senere tid ville have gjort – og lod ham fortsætte som juridisk rådgiver og sekretær. I Troessamfundets selskabslokale i Ny Kongensgade hænger et lille olieportræt af ham udført af en ubekendt kunstner. Det viser en rund og venligt smilende mand, der hviler i sig selv.

Efter hans død fandt man et forseglede brev til børnene. Det var skrevet to år tidligere. Her forklarer han, hvorfor han lod dem døbe og selv forblev jøde. Han kunne ikke følge de jødiske love, skriver han; men på den anden side følte han sig ikke grebet af troen på den kristne religions dogmer.

Han slutter med disse ord:

»Men det veed jeg, at I Alle med mig levende troe paa en algod, alvidende og alretfærdig Gud, til hvis Naade jeg, i det jeg tager Afskeed med Eder, anbefaler Eder, Hans Bud følge I stedse, og Han, den himmelske Fader, bevare Eder stedse for alt ondt! Amen.«

Læs mere: Christian H. Kalkar *Mindeblade om Cancelliraad og Landsoverretsprocurator M. Delbanco*, 1848; Josef Fischer *Simon Lazarus og hans Efterkommere*, 1911, og: *Simon Isac Kalkar og hans Slægt*, 1917; Arthur Henriques *Mine Forgængere i Stillingen som Sekretær*, Jødisk Samfund, nr. 10, 1946; Jul. Margolinsky *Stamtavlen Henriques 1725-1948*, 1949

/ karré G – række 15 – gravsted 1

19. Pauline Drucker, 1818-49

Hun var datter af kantor ved synagogen i Krystalgade Isak Salomon^o og Feilchen Geskel. Søster til komponisten Siegfried Saloman og maleren Geskel Saloman, der ligesom broderen havde antaget navnet Saloman. Brødrene bosatte sig i Sverige, hvor Geskel Saloman blev en af landets store portræt- og genremalere. I 1847 giftede hun sig med Heyman Israel Drucker. Han havde lært købmandskab i Ribe og løste i 1847 borgerskab som grosserer i København.

»I 1847 udstillede Geskel [Saloman] et portræt af Pauline i brudekjole. (-) Hvilken intuition har mon formået broderen at male bruden så eftertænsksom forud for det, hun skal forlade og det ukendte, der venter hende? Et år senere var hun død, efter at hun havde givet liv til en datter. Denne ulykke tilskrev overtroen den omstændighed, at hun var blevet malet i brudekjole før vielsen. Frygten for at lade sig fotografere inden man er blevet viet lever stadig hos vor tids brude.« (*Olga Raphael*)

Pauline Druckers datter fik hendes navn og giftede sig senere med Simon Elias Warburg i Sverige. Heyman Israel Drucker blev gennem sit nye ægteskab med Sophie Henriques, en datter af vekselerer Ruben Henriques jr.^o, stamfader til den københavnske Drucker-slægt. Sammen med sønnen Robert Drucker grundlagde han i 1876 klæde- og pelsvarefirmaet H. I. Drucker & Søn. Det blev videreført af de følgende to generationer.

Sophie og Heyman Israel Drucker er begravet på Mosaisk Vestre Begravelsesplads.

Læs mere: Sivert Gunst *Huset Drucker gennem 100 Aar*, 1947; Jul. Margolinsky *Stamtavlen Henriques 1725-1948*, 1949; Olga Raphael *En målares väg. Geskel Saloman*, Stockholm 1965 (citeret; omslaget gengiver Geskel Salomans olieportræt af Pauline Drucker); Hans Metzson *Stamtavlen Ruben Henriques 1771-1988*, 1989

/karré G – række 17 – gravsted 1

20. Simon Aron Eibeschütz, købmand, legatstifter og justitsråd, 1786-1856

Hans fader, Aron Eibeschütz, indvandrede til Danmark fra Eibenschütz i Mähren. Simon Aron Eibeschütz løste borgerskab som kommissionær (handelsfuldmægtig) i København i 1807 og erhvervede i løbet af 35 år en stor formue. I 1834 oprettede han en fribolig for 15 jødiske familier. Han skænkede 10.000 rigsdaler til Frederiks Hospital og samme beløb til trængende patienter. Han blev justitsråd i 1854. Gift første gang med Esther (Emma) Berend. Der var ingen børn i dette eller det følgende ægteskab.

Sin store godgørenhed afsluttede han ved sammen med sin anden hustru Rosette (Rose) Wallich at skænke en formue på knap 1,3 mio. kr. til kulturelle og velgørende formål. En del heraf gik til rentenydelse for hans søskendebørn og mødrende slægt. Der uddeles fortsat Eibeschützske legater. Eibeschütz' Stiftelse i Kompagniestræde – endnu en af parrets donationer – blev i 1903 flyttet til Ny Kongensgade 12 og blev en del af Det mosaiske Troessamfunds daværende stiftelsesbygning, tegnet af arkitekt Frederik L. Levy.

Simon Aron Eibeschütz og hans anden hustrus gravsted blev ved anlæggelsen indhegnet af et støbejernsgitter. Som så mange andre jerngittere, der dukkede op på begravelsespladsen i den sidste halvdel af 1800-tallet, blev det ødelagt af fugt og måtte fjernes. Hullerne i granitsoklerne vidner om gitterets stolper. I 1996 fik Det mosaiske Troessamfund foræret to olieportrætter af Simon Aron og Rosette Eibeschütz, malet af ubekendt kunstner omkring 1850. De er ophængt i Logelokalet i Ny Kongensgade.

Læs mere: Hans Metzons *Mine forfædre, deres liv og færd*, 1956, og: *Den hidtil ikke offentliggjorte del af Legatstamtavlen Eibeschütz*, 1958; Birte Kont »Gave fra Herbert Krogmann« i: *Jødisk Orientering*, nr. 3, 1997

/karré B – række 5 – gravsted 27

21. De engelske soldatergrave

Under Napoleonskrigene krævede englænderne den danske orlogsflåde udleveret. Det nægtede kronprins Frederik (6.) i den syge Christian 7.s sted. Den 16. august 1807 gik tropper fra den engelske flåde i land ved Vedbæk og grupperede sig i en halvcirkel uden for København. I dagene 2. til 5. september bombarderede de byen med granater og brandbomber. Den 7. september kapitulerede København og udleverede flåden: 15 linieskibe, 15 fregatter, 8 brigger og 31 mindre fartøjer.

Ca. 8 soldater fra det engelske ekspeditionskorps, hvis Centre mortar Battery (mortérbatteri) lå i stilling 100 m nord for begravelsespladsen, døde af ukendte årsager. Da trosforskellene ikke interesserede besættelsesmagten, blev de begravet her på »kirkegården«. Begravelsesselskabet protesterede og ønskede ligene flyttet til kristen jord.

Det skrev til kancelliet:

»Ved Engellændernes fiendtlige Overfald haver vores Nations Kirkegaard ogsaa været udsat for sammes Voldsomheder, da deels ved Indhægnings Nedrivelse, Gravenes Forstyrrelse og Liigstenenes Nedbrydelse, samt Berøvelsen af de till Liigenes Behandling, efter vores Religions Love henhørende Ting, et Tab af omtrent 300 Rdl. er forvoldet; Men foruden dette erfare vi tillige: at af Engellændernes Afdøde ere 6 a 8 blevene jordede paa bemeldte Kirkegaard (-) ... vi [ere] saa fri underdanigst at anmode det høykongelige Danske Kancelli om ved Høyst sammes Foranstaltning og Tilladelse, at bemeldte afdødede Engelskmænd maatte vorde optagne, og et Sted maatte blive anvist, hvor samme af vedkommende kunde imodtages og jordes.«

Det var Det kongelige Sundheds Collegium imod. Overrabbiner Abraham Gedalia^o fik da sat et støbejerngitter omkring soldatergravene. Det er nu forsvundet. En præcis udpegning af stedet er ikke mulig.

Læs mere: Josef Fischer »Den gamle jødiske Kirkegaard i Møllegade, København« i: *Vore Kirkegaarde*, 1929; Jul. Margolinsky »Minder fra jødekirkegården i Møllegade« (citeret) i: *Historiske Meddelelser om København*, 4. række, V. bind, hæfte 3-4, 1957; Knud J. V. Jespersen *Belejringen af København i 1807*, 1974

/karré X – muren ved Møllegade – gravstedet usikkert

22. Gottleb Euchel, grosserer, 1767-1830

Gravstenen mangler. Han var født i København som søn af handelsmand Abraham Israel Euchel og Krenche Euchel. Studerede i Berlin og vendte tilbage til København for at blive købmand. Han arbejdede energisk for forbedringen af sine trosfællers vilkår. I 1796 indleverede han sine egne forslag til den kommission til jødernes forfatningsforbedring, som Christian 7. havde nedsat. Da Friskolen for Drengbørn af den mosaiske Tro blev oprettet i 1805, blev han medlem af bestyrelsen sammen med bl.a. Mendel Levin Nathanson^o.

I 1813 blussede den litterære jødefejde op efter den danske digter Thomas Taarups oversættelse fra tysk af *Moses og Jesus eller om Jødernes og de Christnes intellektuelle og moralske Forhold, en historisk-politisk Afhandling af Friedrich Buchholtz, oversat med en Forerindring af Thomas Thaarup, Ridder af Dannebrogen*.

I forordet taler oversætteren med to tunger:

»For det oplyste og upartiske Publikums Domstol fremlægger jeg altsaa denne Oversættelse; kan den gjendrives, skal ingen mere glædes derved, end jeg. At fremme og modtage Oplysning er enhver Statsborgers helligste Pligt; og kan den jødiske Nation frikjendes for de Beskyldninger, som til enhver Tid og i alle Stater ere gjorte mod den, da skal jeg vist ikke misunde den sin Sejer.«

Der kom mange reaktioner på den antisemitiske bogs påstande. Bl.a. skrev den kristne etatsråd J. H. Bärens et skrift *Tillæg til Moses og Jesus*. Her hedder det på forsiden om salget: »Indtægten tilfalder den jødiske Friskole og Caroline-Skolen«. Samme år udsendte Gottleb Euchel sit lille skrift *Til evig Fred*. Det er tilegnet Frederik 6.s kancelli og afslører på overbevisende måde vildfarelserne i *Moses og Jesus*. Om Thomas Thaarup, Ridder af Dannebrogen, glædede sig over Euchels frikendelse af jøderne for alle beskyldningerne og ikke misundte dem sejren, får stå hen. Gottleb Euchel var gift med Frederikke Henriques.

Læs mere: Josef Fischer *Stamtavlen Eichel*, 1904, og: *Jødefejden 1813*, Jødisk Samfund, nr. 12 og 13, 1946, og nr. 1, 1947; Poul Borchsenius *Historien om de danske jøder*, 1968

/karré H – række 10 – gravsted 9

23. Liepmann Fraenckel, miniaturemaler, 1774-1857

Han var født i Mecklenburg og bosatte sig i København i 1792. Kom i gravør- og signetstikkerlære og lærte sig senere miniaturemaleriets prikke- og stipteknik med akvarel- og gouachefarve på elfenben. I årene 1802-12 opholdt han sig en del i Sverige. I Danmark malede han bl.a. miniaturer af Frederik 6., Christian 8. og arveprins Ferdinand. Omkring 1818 portrætterede han Ester Nathanson^o. Miniaturen tilhører i dag Statens Museum for Kunst.

»Fraenckel er blevet kaldt Danmarks bedste miniaturemaler i det 19. århundrede, men en sådan overvurdering kan hverken han eller historien være tjent med. Sin plads kan han være bekendt: han hører til det sidste slægtled af miniaturemalere, hvis sørgelige lod det blev at måtte konkurrere med daguerreotypi og fotografi, men af dette sidste slægtled er han et fremstående medlem. Som en flittig og – som Akademiet i 1819 skrev – duelig og heldig miniaturemaler, har han krav på eftertidens opmærksomhed.« (Torben Holck Colding)

Han blev dog ikke hofminiaturemaler, som gravstenens inskription angiver. Hans fødselsår her er også ukorrekt, idet det var 1774. I årene 1826-47 havde han egen tapetfabrik og blev hoftapetfabrikant i 1841. Gift med Mariane Rosbach. I 1847 videreførte sønnerne Adolph og Sally Fraenckel fabrikken. Den fik navnet L. Fraenckels Tapet- og Farvefabrik og forblev i slægtens eje til 1917.

Gravstenens danske tekst:

Mild og kiærlig var hans Tanke,
retfærdig og virksom var hans Færd,
som Ægtefælle, Fader og Bedstefader,
som Kunstner, Borger og Ven,
var han elsket og agtet af Alle,
der kiendte hans bramfrie Vandel.

Læs mere: Torben Holck Colding og Axel Fraenckel *Miniaturemaleren Liepmann Fraenckel, hans liv, virke og slægt*, 1951 (citeret); Hans Metzons *Stamtavlen Ruben Henriques 1771-1988*, 1989; Torben Holck Colding *Miniature- og Emaillemaleri i Danmark 1606-1850*, 1991; *Weilbachs Kunstnerleksikon*, 1994

/karré B – række 5 – gravsted 43

24. Jacob Franco, tobakshandler, d. 1711

En stor pestepidemi hærgede København i 1710-11. Folk blev smittet af lopper fra pestsyge rotter. Menighedens ældste (forstanderne) fik tilladelse til at indrette begravelsespladsens daværende kapel til lazaret for de pestsyge jøder. Der døde i alt ca. 23.000 københavnere. Den jødiske menighed mistede fem medlemmer. Jacob Franco var en af dem.

Han var sefardisk jøde fra Brasilien og havde bosat sig i København ca. 1700. Efter aflagt prøve løste han i 1704 borger-skab som tobakshandler. Han skulle levere tobak til islandske og færøske købmænd med samme kvalitet og pris, som udlandet hidtil havde leveret den. Han var gift med Luna Franco.

Sønnerne Abraham, Aron og Isak Franco ønskede, at hans sten skulle lægges ned på graven ifølge deres sefardiske/portugisiske tradition. Menighedens ældste havde en højtysk baggrund med andre skikke og modsatte sig dette. Kongen (Frederik 4.) blev da indblandet. Han besluttede, at stenen kunne ligge ned, hvis der var tradition for det på begravelsespladsen. Det var der ikke, og stenen måtte placeres oprejst, som menighedens flertal da også ønskede det, og som den står den dag i dag.

Striden gav anledning til, at de sefardiske jøder købte deres egen begravelsesplads, den såkaldt portugisiske^o, ved siden af den højtyske. Her er liggende gravsten i henhold til den sefardiske tradition.

Læs mere: Julius Salomon og Josef Fischer *Mindeskrift i anledning af Hundred-aarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814*, 1914; Josef Fischer »Den gamle jødiske Kirkegaard i Møllegade, København« i: *Vore Kirkegaarde*, 1929

/karré X – række 8 – gravsted 65 – gravsten 14

25. Zadoc Frenkel [Fraenckel], læge, tandlæge og krigsråd, 1766-1836

Han var broder til miniaturemaleren Liepmann Fraenckel^o og kom sammen med denne fra Mecklenburg til København i 1792. Her tog han stilling som skibskirurg. I 1795 blev han student. Året efter blev han kompagnikirurg ved artilleriet og amtsbarbermester, hvad der gav ham ret til at praktisere som tandlæge. I 1801 forfremmedes han til bataljonskirurg. Efter at have studeret medicin blev han distriktslæge i årene 1813-18.

Hans virke som tandlæge omfattede også flere småbøger bl.a. *Om Tænderne, deres Udbrud, Skiftning og Conservation*, udgivet i 1817 og skrevet i et pædagogisk sprog, der omtrent er nutidansk. Han udleverede kobberstik af tænder til forældrene, så de kunne sammenligne dem med tandudviklingen hos deres børn. I 1822 udgav han endnu en lille bog *Om de kunstige Tænders Nytte og Stade*. I 1824 blev han krigsråd og avancerede således i rangfølgen. I 1829 fortsatte han sin beskrivelse af kunstige tænder i *Nogle Bemærkninger om og i Tandlægekunsten*. Han var gift med Johanne Levy.

Læs mere: Frederik Wulff *Det københavnske Barberlavs Historie*, 1906; Torben Holck Colding og Axel Fraenckel *Miniaturemaleren Liepmann Fraenckel, hans liv, virke og slægt*, 1951

/karré H – række 1 – gravsted 4

26. Julius Friedlænder, kunstmaler, 1810-61

Han var søn af grosserer og vekselerer Marcus Salomon Friedlænder, der var indvandret fra Königsberg, og Rebekka Heymann. Broder til papirhandler Sally Friedlænder^o. Allerede i 1823, som 13-årig, kom han på Kunstakademiet og blev elev i historiemaleren, professor J. L. Lunds malerskole. Han viste sin dygtighed ved at vinde Akademiets store sølvmedalje i 1829.

Fra 1828 til sin død udstillede han så godt som hvert år på Charlottenborgs Forårsudstilling, i alt ca. 80 billeder. Fra 1833 koncentrerede han sig om portræt- og genremaleriet. I årene 1834-48 købte Christian 8. flere af disse genremalerier til sin privatsamling. De tilhører nu Statens Museum for Kunst. Køberstiksamlingen og Frederiksborgmuseet har også mange af hans værker. De afbilder muntert folkeliv og motiver fra Treårskrigen 1848-50.

Hans kendteste værk er genremaleriet fra Italien, »Det øverste parti af Den spanske Trappe i Rom« fra 1847. Det tilhører Statens Museum for Kunst. Han var ugift.

Læs mere: Carl Reitzel *Danske Kunstneres Arbejder*, 1883; Axel Berend *Efterkommere af Marcus Salomon Friedlænder og Magnus Akiba Bloch*, 1961; *Weilbachs Kunstnerleksikon*, 1994

/karré B – række 11 – gravsted 27

27. Sally Friedlænder, papirhandler, 1808-69

Søn af grosserer og vekselmægler Marcus Salomon Friedlænder og Rebekka Heymann. Broder til kunstmaleren Julius Friedlænder°. I årene 1822-27 var han i lære som papirhandler hos Heimann Jacob Bing°. I 1838 løste han selv borgerskab som papirhandler. Samme år åbnede han en papirhandel i stuelejligheden hos »Philipsen i Pilestræde«. Han begyndte uden nogen kapital, og som hjælp havde han kun en lærling, der senere blev sendt rundt i provinsen efter ordrer. I 1854 løste Sally Friedlænder også borgerskab som boghandler og i 1861 som grosserer.

Han deltog aktivt i det københavnske selskabsliv. Var medlem af Det kongelige Københavnske Skydeselskab og Danske Broderskab, der i øvrigt talte et dusin andre jødiske navne.

»Sally Friedlænder delte også Kongens [Frederik 7.] lidenskab for kortspil. Han var ofte med, når majestæten samlede vennerne omkring det grønne bord. Sally Friedlænder var en så skattet l'hombre-partner, at kongen en dag sendte bud efter ham helt fra Skodsborg: Kom i aften til l'hombre – tag penge med.« (Søren Federspiel)

Han var gift med Betzy Bloch og efter hendes tidlige død med søsteren Pauline Bloch. Efter hans død i 1869 overtog sønnen Vilhelm Friedlænder fra første ægteskab firmaet sammen med en kompagnon. Sally Friedlænders barnebarn, Albert Jacob Meyer – der også var barnebarn af Alfred Jacob Meyer° – blev eneindehaver i 1899. I 1930 overtog Ove Marx Bendix firmaet, der efter hans død i 1969 blev omdannet til et aktieselskab og i dag har domicil i Skovlunde. Det leverer forbrugsvarer til kontorer og bærer fortsat grundlæggerens navn: S. Friedlænders Eftf. A/S.

Læs mere: Carl Behrens *Erindringer*, 1937; Sivert Gunst *Louis Meyer 1843 – 6. Marts – 1943*, 1943; Axel Berend *Efterkommere af Marcus Salomon Friedlænder og Magnus Akiba Bloch*, 1961; Søren Federspiel i *FAVORIT-Håndbog og 150 års jubilæumsskrift*, 1988 (citeret); Thorkild Kjærgaard *Fremskridtets mænd*, Det Kongelige Københavnske Skydeselskab og Danske Broderskab, 1997

/karré G – række 17 – gravsted 10

28. Nathan Joseph Frænckel, prokurist, 1840-97

Han var søn af skomagermester Joseph Nathan Frænckel og Therese Frænckel. Blev handelsuddannet og erhvervede som prokurist på bryggeriet Svanholm på Frederiksberg en større formue. Bryggeriet var grundlagt i 1853 af Wulff Philip Heyman^o og sønnen, vekselerer og ejendomshandler Isaac Wulff Heyman. Det producerede bajersk øl og blev i 1884 overtaget af 3. generation, Frederik Heyman. I 1891 indgik det i De forenede Bryggerier.

Nathan Joseph Frænckel var ugift og boede det meste af sit liv sammen med sine forældre. Han blev medlem af Troessamfundets Repræsentantskab i 1897, men døde samme år. Han skænkede sin formue til oprettelse af et alderdomshjem. Det blev i 1903 indrettet til seks beboere i Dyrkøb 3 og fik navnet »Nathan Joseph Frænckels Stiftelse, Moschab Sekenim, Alderdomshjem for værdige og trængende Jøder i København«. Bygningen er fredet, og facaden bærer betegnelsen »N. J. Frænckels Alderdomshjem«.

Naboen i Dyrkøb 1 er »Salomon Soldin og Hustru Hanne Soldins Stiftelse« i det tidligere »Trøstens Bolig«, tegnet af arkitekt C. F. Hansen og i 1854 indrettet til enker og ugifte kvinder, nu kollegium. Boghandler og forfatter Salomon Soldin og hustru Hanne født Ruben er begravet i karré H, række 3, gravsted 28 og 29.

I 1950'erne ønskede bestyrelsen for Frænckels Stiftelse at udvide hjemmet, og med støtte fra stat og kommune opførtes plejehjemmet N. J. Frænckels Stiftelse i Utterslev, tegnet af arkitekt Henry Frænckel. Det blev indviet i 1961. Gravstenens hebraiske inskription fortæller om Nathan Joseph Frænckels fromhed, visdom og velgørenhed.

Læs mere: V. B. Jablonsky *Salomon Soldin og Hustru Hanne Soldins Stiftelse, 1854-1904*, 1904; Karl Meyer *De forenede Bryggerier 1891-1916*, 1916; Louis og Henry Frænckel *Forgotten fragments of the history of an old Jewish family*, København 1975 (tavle II-C-13); *Dydens Løn*, Soldenfeldts Stiftelse 1894-1994, red. Karen Glente, Karin Kryger og Orla Pedersen, 1994

/karré A – række 13 – gravsted 2

29. Abraham Gedalia, overrabbiner, 1752-1827

Han var søn af overrabbiner Gedalia Levin°. Kom til København i 1782 som sin faders hjælper og blev efter hans død overrabbiner 1793-1827.

»Denne yngre Mand ved Navn Abraham Gedalia var en høist agtværdig og fredeligsindet Mand, men stod med Hensyn til Kundskab og Dannelse langt tilbage for sin Tid.« (*Mendel Levin Nathanson*)

I hans 34 år som overrabbiner gennemførtes der mange reformer af menighedslivet og jødernes stilling i samfundet. Foregangsmændene var David Amsel Meyer° og Mendel Levin Nathanson°. Nye skoler, nyt begravelsesselskab, nyt repræsentantskab, ny lærebog i religion, ministerialprotokoller på dansk over fødsler, vielser og død og Anordningen af 29. marts 1814 nedbrød en del af muren mellem jøder og kristne.

I 1816 besluttede menigheden at ansætte en kateket, dvs. en hjælperabbiner. Det blev Isac Noa Mannheimer (1793-1865). Han skulle undervise drenge og piger og føre dem frem til konfirmationen, en nyskabelse i menighedslivet. Den første konfirmation blev holdt i 1817 og vakte begejstring hos alle, undtagen de ortodokse og overrabbiner Abraham Gedalia, der ikke forstod, hvad der skete. Reformerne gik imidlertid for hurtigt og mødte stigende modstand. Reaktionen ude i samfundet, inspireret fra Tyskland, førte til pøbeloptøjer og den korporlige jødefejde i 1819. Nogle år senere forlod en desillusioneret Mannheimer landet.

Abraham Gedalia var gift med Jette Levin. Den farverige baron, generalkonsul og vekselerer Gottlieb Hartvig Abrahamson Gedalia, der grundlagde Landmandsbanken, er deres barnebarn. Han er begravet på Mosaik Vestre Begravelsesplads.

Læs mere: Meïr Aron Goldschmidt *En Jøde*, 1845 (her er Rofen, rabbineren, et portræt af Abraham Gedalia); Mendel Levin Nathanson *Jødernes Forhold og Stilling i Danmark*, 1860 (citeret); Johannes Werner *Gedalia og hans Forfædre*, 1933; Michael Hartvig Meinert *Ruben og Hustrus Forfædre*, 1948; Søren Mørch *Det store bankkrak. Landmandsbankens sammenbrud 1922-1923*, 1986; Ib Gejl *Indenfor Snorene*, 1989

/karré E – række 7 – gravsted 1

30. Genizah

Det er en jødisk tradition, at nedslidte eller ødelagte Torahruller, profetskrifter, bønnebøger og breve, rituelle genstande og beklædningsstykker, hvor Guds navn er nævnt, ikke må tilintetgøres. De skal opbevares forsvarligt eller af menighedens rabbiner begravet til evig tid. Et sådant opbevaringssted kaldes på hebraisk genizah.

Det nu nedbrudte støbejernsgitter omkring Mosaik Nordre Begravelsesplads' genizah vidner om, at denne genizah ved anlæggelsen i 1830'erne blev smukt indhegnet. Genizah'en er ikke mere i brug. Skrifter med Guds navn, også fotokopier af sådanne tekster, begravet nu om dage af overrabbineren i en genizah på Mosaik Vestre Begravelsesplads.

Menighedens nedslidte Torahruller bliver dog opbevaret i Synagogens genizah, der er et skab i bygningen i Krystalgade.

/karré J – række 27 – gravsted 1

31. Georg Gerson, bankier, hofråd og musiker, 1790-1825

Han var søn af stadsmægler Heimann Gerson og Esperance Melchior. Blev handelsuddannet og modtog samtidig undervisning i musik. Bankier Joseph Hambro ansatte ham som bogholder i sit bankierfirma C. J. Hambro & Søn, og i 1816 blev han medindehaver.

Han blev betragtet som et usædvanligt finanstantal. Desuden var han sprogbegavet og en fremragende violinist og komponist. Han skrev en symfoni, mange ouverturer, kammermusikværker og sange. Frederik 6. udnævnte ham – og Joseph Hambro – til hofråd, efter at han i 1821 havde gennemført et statslån på 3 mio £ i London. Han blev i 1824 gift med Adelaide Nathan David. Ægteskabet havde knap været fire måneder, da han døde af en hjerneblødning i en alder af 35 år. Hans hustru giftede sig nogle år senere med den sicilianske chargé d'affaires i København, prins Antoine Pignatelli-Ruffo.

Monumentet er af Bremersandsten og var ved stenafsløringen begravelsespladsens højeste, lidt over 3 m. Det har været omgivet af et støbejernsgitter, der som så mange andre jerngittere på begravelsespladsen er nedtaget på grund af rust. Gravmindet bærer flere symboler, bl.a. en Hermesstav.

Inskriptionen er i tidens stil:

Hiertets Blomster, Himlens Sæd,
modne for en Evighed,
Dødens Høstlee meier af -
derfor elsket elskelig,
aandsstærk, dyd- og kundskabsrig
sank du tidlig i din Grav.

Læs mere: Albert Heckscher og Josef Fischer *Stamtavlen Melchior*, 1920; Josef Fischer »Mindesmærke over Bankier Georg Gerson paa den gamle Jødekirkegaard i Møllegade« i: *Vore Kirkegaarde*, 1930

/karré E – række 8 – gravsted 24

32. Hartvig Joseph Glückstadt, købmand, 1804-87

Han var gift med Esther Goldschmidt. Deres placering i dansk-jødisk historie er alene som forældre til Isak Glückstadt (1839-1910) og bedsteforældre til Emil Glückstadt (1875-1923).

Isak Glückstadt blev uddannet i den senere baron Gottlieb Hartvig Abrahamson Gedalias bankierfirma. I 1872 blev Glückstadt direktør for Landmandsbanken, som Gedalia havde stiftet. Han var den første herhjemme, der indførte kassekredit og bankboks. I årene 1887-1910 var han formand for Det mosaiske Troessamfund. I 1907 – under hans formandsskab – blev plankeværket omkring begravelsespladsen erstattet af den nuværende murstensmur med støttestøtter og tinder, tegnet af arkitekt Frederik L. Levy. Isak Glückstadt blev geheimeetatsråd i 1904. Frihavnen er et resultat af hans visioner og arbejde. Glückstadtsvej har navn efter ham. Han var chef for Landmandsbanken i 38 år. Gift med Juliette Sophie Raffel.

»Det er over hans generation og type Henri Nathansen har bygget den gamle Levin i Indenfor Murene.« (Søren Mørch)

Sønnen Emil Glückstadt fulgte efter på direktørposten. Han var gift med Laura Rosa Rée og blev etatsråd i 1911.

»Medens faderen havde været en alvorsmand, var Emil glad og munter, charmerende og præget af en optimisme, der virkede smittende. Han kunne få ting til at ske, kunne finde på og var en glimrende forhandler.« (Søren Mørch)

Ikke desto mindre kom banken i katastrofale vanskeligheder i 1922. Den krakkede og måtte rekonstrueres af staten. Mange private investorer mistede deres formue. Emil Glückstadt døde under retssagen mod ham. I 1976 skiftede Landmandsbanken navn til Den Danske Bank og fusionerede i 1990 med Provinsbanken og Københavns Handelsbank.

Læs mere: Josef Fischer *Hartvig Philip Rée og hans Slægt*, 1912; Søren Mørch *Det store bankkrak*, 1986 (citeret); Ole Lange *Den hvide elefant. H. N. Andersens eventyr og ØK 1852-1914*, 1986; Søren Mørch *Den Danske Banks historie*, 1997

/karré A – række 10 – gravsted 1

33. Aron Meyer Goldschmidt, købmand og landmand, 1794-1848

Han drev en købmandsgård i Vordingborg. Den brændte ned, og han realiserede da en gammel drøm om at blive landmand. I 1827 købte han en gård i Valby. Efter tre år måtte han sælge den. Derpå flyttede han til København og blev eksportør af korn, huder og skind. Da heldet også denne gang udeblev, slog hans sig ned i Næstved som brygger og brændevinsbrænder. Han var gift med Lea Rothschild (en omskrivning af Roskilde).

En af ægteparrets sønner var digteren Meir Aron Goldschmidt (1819-87). Efter studentereksamen udgav han 1840-46 det satiriske ugeblad »Corsaren«, der bl.a. latterliggjorde Søren Kierkegaard. Han blev sin tids store jødiske digter med romaner som *En Jøde*, *Hjemløs* og *Ravnen*, og en række fortællinger som »Maser«, »Avromche Nattergal« og »Jødefejden«.

I sine erindringer skriver han om sin fader:

»Han havde en Tilbøjelighed, der blev afgjørende for hans Liv: Kjærlighed til Dyr og især til Heste og en dermed forenet Lyst til at ride og kjøre. Derfor vilde han helst ud paa Landet, og naar han blev Kjøbmand, var det, fordi en Jødes Skjæbne nu engang førte dette med sig, medens dog hans Kjøbmandsgaard tillige tilfredsstillede ham, fordi der hørte Jordbrug, Kreaturhold, Bryggeri, Brænderi til.«

Aron Meyer og Lea Goldschmidt havde en anden søn, Moritz Aron Goldschmidt. Han gik ind i tekstilbranchen og blev medgrundlægger af det københavnske stormagasin Crome & Goldschmidt. Begge sønner er begravet på Mosaik Vestre Begravelsesplads.

Læs mere: Meir Aron Goldschmidt *Livs Erindringer og Resultater*, 1877, udgivet af Morten Borup, 1965 (citeret); Josef Fischer *Meir Goldschmidts Stamfædre i: Tidsskrift for Jødisk Historie og Literatur*, 2. bind, 1919, og 3. bind, 1922 og 1925; Hans Kyrre M. *Goldschmidt*, bind 1, 1919; *Meir Goldschmidts breve til hans familie*, bind 1 og 2, udgivet af Morten Borup, 1964

/karré G – række 15 – gravsted 20

34. Meyer Moses Goldschmidt, hofjuveler, menighedens grundlægger, d. 1736

Han indvandrede fra Hamburg og fik i 1683 kongelig tilladelse til at bosætte sig i København og indrette et tobaksspinderi. Gik over til handelsvirksomhed og forsynede hoffet og adelen med juveler. Kompagnonen, hofjuvelerer Israel David, og han fik ved kgl. reskript af 16. december 1684 tilladelse til at holde gudstjeneste i deres hus:

»... Dog med de Vilkaar, at det skeer for dennem self inden tillukte Kammere, oc foruden nogen Prædiken, saa at ingen forargelse deraf foraarsagis«.

Tilladelsen betragtes som grundlæggelsen af den jødiske menighed. Goldschmidt oprettede samme år en synagoge i Badstuestræde. I 1694 stod han bag oprettelsen af begravningspladsen her på Nørre Fælled. Han blev Frederik 4.s hovedleverandør af juveler, guld, sølv og perler. Udnævnt til hofjuveler i 1699 med skattefrihed og optagelse i hofetaten. I 1733 indrettede han en synagoge i Læderstræde. I mere end 50 år prægede han som forstander og initiativtager den københavnske menighed. Han var gift med Breine Goldschmidt. Fra gravstenens inskription:

»Han vandrede i Beskedenhed og regnede sig for saa lidt som det ophvirvlende Støv, men stod rank i Kærlighedsgerning som den frodige Palme. Han grundlagde menigheden, rejste Helligdommens Højder til Bøn og til Lovsang. Rigt strøede han sine milde Gaver til alle de hjælpeløse. Længe vil Mindet om hans Indsigt og Visdom endnu genklinge i det offentlige Liv. Det var den ansete og udmærkede Forstander og Ældste, den vellærde Meyer, Søn af den vellærde Herr Moses af Levis Stamme Stadt-hagen.«

Læs mere: Julius Salomon og Josef Fischer *Mindeskrift i anledning af Hundreaarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814*, 1914 (citeret); Josef Fischer *Meïr Goldschmidts Stamfædre* i: *Tidsskrift for Jødisk Historie og Literatur*, 2. bind, 1919, og 3. bind, 1922 og 1925; Per Katz *Jøderne i Danmark i det 17. århundrede*, 1981; P. Hampton Frosell *Københavns synagoger gennem tre hundrede år*, 1987

/karré X – række 10 – gravsted 50 – gravsten 26

35. Salomon Grün, skræddermester, 1810-93

Han og Israels første ministerpræsident David Ben-Gurion (søn af Avigdor Grün i den polske landsby Plonsk) har sandsynligvis fælles stamfader. Salomon Grün var skrædder og slog sig ned i København i 1844.

»Han var sammen med sin bror Louis vandret fra landsbyen Zerkow i de store dales provins Posen mellem Berlin og Warszawa. Her havde slægten levet i århundreder under skiftende politiske og sociale vilkår ... (-) Det var en tysk embedsmand, der dekreterede slægten navnet Grün. Om det var Salomons far Pesach eller generationen tidligere ved vi ikke. Men efter Polens dødelige deling (-) i slutningen af 1700-tallet besluttede preusserne, at jøderne skulle bære familienavne akkurat som ordentlige kristne mennesker. Hver families overhoved skulle melde sig til den lokale øvrighed, og dér i køen foran kærnerens skrivebord stod en jøde i slidt grønskimlet kaftan. (-) Tyskeren så op og ned ad ham, krattede med blækpenen i protokollen og erklærede, at han fra dags dato hed Jitzrock Des Grünen – Den Grønne Jødefrakke. Det blev snart forkortet til det blækbesparende Grün ...« (*Paul Hammerich*)

Salomon Grün giftede sig med Sarah Cohn. Deres søn cand. phil. Herman Grün var i mere end 50 år religionslærer ved Den jødiske Religionsskole, Friskolen for Drengene af den mosaiske Tro og Carolineskolen. Han var gift med Lina Nathan. I Troesamfundets Kongeværelse hænger Paul Fischers olieportrætter af parret, skænket af børnebørnene Johan Grün og Olaf Grün. De blev i oktober 1943 arresteret af de tyske nazister og sammen med 479 andre danske jøder deporteret til kz-lejren Theresienstadt i Tjekkosllovakiet. I 1945 kom de og 428 andre tilbage.

Johan Grün har i bøger, TV, radio og i skoler fortalt om deportationen til Theresienstadt, om kz-lejren og hjemtransporten i de hvide busser.

Læs mere: Josef Fischer *Slægten Salomonsen (Nyborg)*, 1927; Lui Beilin »Fornemme gaver til MT« i: *Jødisk Orientering*, nr. 5, 1989; Paul Hammerich *Undtagelsen. En krønike om jøderne i Norden frem til 2. verdenskrig*, 1992 (citeret); Johan Grün *Familien Grün i slægten Salomonsen*, 1994

/muren ved Birkegade – gravsted 74

36. Josef Abraham Guggenheim, købmand og modehandler, 1743-1805

Gravstenen mangler. Han var søn af Abraham Guggenheim og Mirjam Glückel Cleve. Søsteren Frommet Guggenheim var gift med den tyske oplysningsfilosof Moses Mendelssohn i Berlin. Da han søgte Magistratens tilladelse til at bosætte sig i København, mødte han modstand hos byens jøder. Han mente det skyldtes deres brødnid til en fremmed trosfæller og klagede sin nød til myndighederne. Hvordan det end gik til, nedsatte han sig i byen, giftede sig i 1781 med Elisabeth Levi (1753-1837) og blev købmand og modehandler i Rådhusstræde. Parret fik fire sønner. På et tidspunkt opsøgte han den senere biskop Friederich Münter, idet han overvejede at konvertere til kristendommen.

Mere dramatisk er en notits i avisen Dagen den 2. august 1805:

»I Onsdags fandtes en velklædt druknet Mandsperson i Kanalen ved Boldhusgaden.«

Han navngives i Begravelsesprotokollen:

»Josef Guggenheim blev fundet druknet ved Kvæsthuset og blev begravet onsdag den 31. juli ved siden af ovennævnte Rachel.«

Om Rachel (efternavn ubekendt) står der:

»Rachel, som kaldtes ›die schöne Rochel‹, blev fundet druknet ved Langebro. Hun blev begravet 24. juli 1805 og hviler på den gamle del af kirkegården, lige ved plankeværket.«

Det var ved den nuværende lindeallé. Plankeværket forsvandt ved begravellespladsens udvidelse i 1851. Den 62-årige familiefader Josef Abraham Guggenheim (eller Gugenheim) og den smukke Rachel, hvis gravsten også mangler, havde sandsynligvis et håbløst kærlighedsforhold, som de bragte til afslutning med fælles selvmord i havnen. Hun druknede sig først. Han søgte døden en lille uge senere.

Læs mere: Michael Hartvig *Jøderne i Danmark i tiden 1600-1800*, 1951; Jul. Margolinsky »Minder fra jødekirkegården i Møllegade« i: *Historiske Meddelelser om København*, 4. række, V. bind, hæfte 3-4, 1957; Louis og Henry Frænkel *Forgotten fragments of the history of an old Jewish family*, København 1975 (tavle VII-Q-9)

/karré X – række 18 – gravstedet usikkert

37. Eva Hahn, »Hahn's Enke«, 1799-1867

Hun var datter af silke- og klædehandler Moses Ruben Henriques og Rachel Henriques. Hendes mand var vekselerer Isac Selig Hahn, der var født i Hamburg og ansat som handelsbogholder hos hendes onkel, vekselerer Ruben Henriques jr.^o i København. I 1823 løste han selv borgerskab som vekselerer og etablerede sig i Købmagergade. Han var medlem af Det mosaiske Troessamfunds Repræsentantskab 1827-40 og formand 1835-39. Han døde i 1842 og efterlod en beskeden forretning.

Datteren Rose Hahns senere mand Jacob Simonsen, der var kontorist hos Isac Selig Hahn, videreførte kun 20 år gammel vekselererfirmaet i Eva Hahns navn, hjulpet af et lån fra venner og slægtninge. Han var søn af brillehandler Simon David Levy og Beate David. Firmaet blev nu kaldt I. S. Hahn's Enke. I 1862 trak enken sig ud, og svigersønnen blev eneejer af firmaet. Han var medlem af Det mosaiske Troessamfunds Repræsentantskab 1869-79. Efter hans død overtog sønnen Sophus Simonsen firmaet. En anden søn var professor David Simonsen. Han efterfulgte Det mosaiske Troessamfunds overrabbiner Abraham Alexander Wolff^o i 1892 og blev i stillingen til 1902.

Vekselererfirmaet I. S. Hahn's Enke gik i arv fra fader til søn i flere generationer og ophørte som selvstændig virksomhed i 1985.

Læs mere: Josef Fischer *Jacob Simonsen og Hustru Rose født Hahn og deres Forfædre*, 1923; Jul. Margolinsky *Stamtavlen Henriques 1725-1948*, 1949; Rafael Edelmann »David Simonsen« i: *Ved 150 Aars-Dagen for Anordningen af 29. Marts 1814*, 1964; Ib Gejl *Indenfor Snorene*, 1989; Leif A. Henriques *Mine damer og herrer! – Nej – Mine kære slægtninge!*, 1994

/karré G – række 2 – gravsted 11

38. Calmer Joachim Hambro, silke- og klædehandler, 1747-1806

Han voksede op i Hamburg og kom til København i 1778. Her etablerede han handelsfirmaet C. J. Hambro & Søn. Gift med Toba Levi. Sønnen Joseph Hambro (1780-1848) solgte silkebånd som dreng. Det kan være ham, Adam Oehlenschläger portrætterer i *Sanct Hansaften-Spil*:

Deilige Piskebaand! røde og blaa,
Gule, grønne, violette og graae.
Lad mig nu ikke for længe løbe!
Kommer at kiøbe, kommer at kiøbe!
Røde, gule, grønne og blaa i Fleng!
Jeg er en god lille Jødedreng!

Han blev handelsuddannet i Hamburg og blev en succesrig bankier i København. Etablerede dampmøller bl.a. på Christianshavn. Var medlem af Troessamfundets Repræsentskab 1816-17. Udnevnt til hofråd i 1821 efter finansieringen af et statslån på 3 mio £. Gift med Mariane von Halle. Hambros Allé i Hellerup har navn efter ham. Sønnen Carl Joachim Hambro (1807-77) lod sig døbe. I 1839 grundlagde han Hambros Bank i London, og i 1850 lånte han Danmark 800.000 £ til Treårskrigen. Skønt Grundloven i 1849 havde afskaffet nye adelsudnævnelser, optog Frederik 7. ham i 1851 som tak i den danske friherrestand. Han skænkede midlerne til de Hambroske bade- og vaskehuse i Borgergade i 1865. Hambrosgade har navn efter fader og søn.

En anden søn af Calmer Joachim Hambro er Edvard Isach Hambro, stamfader til de norske Hambro'er, bl.a. Carl Joachim Hambro (1885-1964), der var Stortingspræsident i 20 år.

Læs mere: Martin A. Hannover *Adolf Hannovers fædrende og mødrende Slægt*, 1914; Theodor Bull *Kjøbmann i Bergen Edvard Isach Hambro og hans Efterslekt*, Oslo 1933; Bo Bramsen og Kathleen Wain *The Hambros 1779-1979*, 1979; *Danmarks Adels Aarbog*, 1937 og 1994-96 (1997); Johan Hambro *C. J. Hambro. Liv og Død*, Oslo 1984; Bo Bramsen red. *København før og nu – og aldrig*, bind 5, 1988, og red. *Strandvejen – før og nu*, 1995

/karré X – række 17 – gravsted 81 – gravsten 10

39. Moses Abraham Hannover, fabrikant og vekselerer, 1790-1834

Han var født i Altona, som han forlod i 1807 for at bosætte sig i København. Efter en handelsuddannelse oprettede han hattefabrikken Hannover & Nathanson sammen med Nathan Levin Nathanson, en broder til M. L. Nathanson°. Han var medlem af Troessamfundets Repræsentantskab 1827-29. I 1829 blev han så begejstret for den nyligt ansatte overrabbiner Abraham Alexander Wolff°, at han lod dennes forældre i Darmstadt male og forærede ham portrætterne. De tilhører nu Det mosaiske Troessamfund og er ophængt i Selskabslokalet. Han var gift med Fanny Goldschmidt.

Deres søn var lægen Adolph Hannover (1814-94), der blev en af 1800-tallets førende medicinske forskere. Han fremhævede mikroskopien betydning ved anatomiske undersøgelser og skrev talrige arbejder om anatomiske og patologiske emner. Hans forskning berettigede ham til et professorat ved Københavns Universitet, men til sin skuffelse blev han forbigået flere gange, fordi han var jøde. Det svækkede ikke hans glæde for videnskaben, og han fortsatte med at forske hele sit liv, selv efter at døvhed havde ramt ham. Han blev titulær professor i 1856 og etatsråd i 1890. Gift med Ida Sara Fridericia.

Sønnen Emil Hannover (1864-1923) ville være kunstmaler og gik nogle år på Kunstakademiet, inden han besluttede at blive kunsthistoriker. Han specialiserede sig i kunsthåndværk, navnlig keramik, og blev direktør for Kunstindustrimuseet i 1906 og for Den Hirschsprungske Samling i 1911.

Læs mere: Josef Fischer *Simon Lazarus og hans Efterkommere*, 1911; Martin A. Hannover *Adolf Hannovers fædre og mødre Slægt*, 1914; Joseph Fischer *Slægten Levin-Fridericia*, 1916; Emil Hannover *Erindringer fra Barndom og Ungdom*, 1966; Johannes Thoms *Adolph Hannover (1814-94). En medicinhistorisk studie*, 1978

/karré H – række 4 – gravsted 15

40. Wulf David Heilbuth, forsanger og handlende, d. 1807

Han var født i Altona og forsanger for den portugisiske menighed i København. Boede i Klosterstræde, hvor han solgte øjenvand.

Under englændernes bombardement af København den 2. til 5. september 1807 blev ejendommen ramt natten til den 4. september. Han blev hårdt såret bragt på hospitalet og døde her. Heilbuth var gift med Sara Fürst. Liniernes begyndelsesbogstav på gravstenens inskription er et akrostikon og danner afdødes navn på hebraisk. Et uddrag af teksten:

Denne sten skal være til vidne og minde
om dagen, hvor der herskede forvirring, ødelæggelse
og larm,
da den skønne og herlige by kom i belejringstilstand.
Og skytterne beskød den med stene af ild og bly
og lagde mange huse øde og bragte dem til undergang.
Den fængende ild rasede rundtom med stor hæftighed.
Aftendæmringen, vi længtes efter, forvandlede til
angst og ulykker,
som brød ind over byens gader, og døden trængte
ind ad vinduerne i de bebyggede kvarterer.

Et oldebarn af Wulf David Heilbuth var direktør, kunstsamler og de radikales rundhåndede støtte Herman Heilbuth (1861-1945). Han mistede sin formue og malerisamling efter Landmandsbankens krak i 1922.

»Herman Heilbuth var en af landets rigeste mænd. Det radikale Venstre modtog store subsidier fra ham, hvorfor [C. Th.] Zahle flere gange ønskede at gøre ham til minister. Men hver gang stødte han på et veto fra [Edvard] Brandes – én jøde var nok i et ministerium.« (Kristian Hvidt)

Læs mere: Josef Fischer og Th. Hauch-Fausbøll *Familien Philipsen i Pilestræde*, 1920; Jul. Margolinsky »Minder fra jødekirkegården i Møllegade« i: *Historiske Meddelelser om København*, 4. række, V. bind, hæfte 3-4, 1957 (citeret); Søren Mørch *Det store bankkrak. Landmandsbankens sammenbrud 1922-1923*, 1986; Kristian Hvidt *Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte*, 1987 (citeret); Knud W. Jensen *De glade givere*, 1996

/karré X – række 15 – gravsted 79 – gravsten 49

41. Carl Bing Henriques, 1860-66

Den lille dreng døde af skarlagensfeber som 5-årig. Han var søn af grosserer Benny Henriques og Betzy Bing. Benny Henriques var en tid medindehaver af kunst- og galanterihandelen H. I. Bing & Søn på hjørnet af Kronprinsensgade og Pilestræde. Han åbnede senere en galanteriforretning på Amagertorv og drev fra 1875 klædefirmaet Henriques, Petersen & Creutz.

Carl Bing Henriques var den førstefødte af syv børn. Forældrene gav også deres tredje søn navnet Carl. Det var Carl Bertel [C. B.] Henriques (1870-1957). Han blev højesteretssagfører og var formand for Det mosaiske Troessamfund i årene 1930-46. Han var ugift og forklarede engang et meget ungt familiemedlem hvorfor:

– Jeg er for grim. En kvinde, der vil giftes med mig, afslører en dårlig smag, og hende vil jeg ikke have.

Tre af hans søskende, Elise Carrie, Emil og Helga Ernesta Henriques, giftede sig heller ikke. De fire boede sammen hele livet i forældrenes gamle lejlighed i Kronprinsensgade. Inventaret stammede fra 1860'erne og blev testamenteret til Nationalmuseet, hvor det er deponeret. Om sommeren tog de ophold i Skodsborg i deres Villa Kristiania, der nu er nedrevet. Alle fire er begravet på Mosaisk Vestre Begravelsesplads.

Carl Bing Henriques' lille gravminde er typisk for tiden, en sandstensblok med udhugget klatrende vedbendsornament og en marmorplade med inskription på dansk.

Læs mere: Axel H. Pedersen *C. B. Henriques, en rettens tjener*, 1957; Marcus Melchior *Levet og oplevet*, 1965; Hans Metzson *Stamtavlen Ruben Henriques 1771-1988*, 1989; Leif A. Henriques *Mine damer og herrer! – Nej – Mine kære slægtninge!*, 1994

/karré B – række 5 – gravsted 1

42. Martin Ruben Henriques, vekselmægler, 1825-1912

Sammen med sin broder Aron Ruben Henriques overtog han faderens vekselererfirma R. Henriques jr. [junior]. Han var broder til Dorothea Melchior^o og gift med Therese Abrahamson.

I deres musikalske hjem i Tordenskjoldsgade vis-a-vis Det Kongelige Teater samlede de deres store familie og forfatter- og komponistvenner til festlige musikaftener. Blandt stamgæsterne var komponisterne J. P. E. Hartmann og Niels W. Gade, balletmester August Bournonville og H. C. Andersen. Digteren fandt her en afveksling fra sine besøg på herregårdene Glorup, Holsteinborg og Basnæs:

»... han finder dørene åbne hos en kreds af nye venner, som har evne og vilje til at tage sig af den gamle digter. De har sans for hans poetiske og menneskelige egenheder, de forstår hans savn og er bestemte på at råde bod på dem. De byder ham hjemlighed, hjertelighed, åndsdannelse, verdensklogskab og velstand. Han finder sig bedre og bedre tilpas i deres midte. Her kan han finde råd hos husbonden, trøst hos hustruen og opmuntring hos børnene. Her hæger man om hans ejendommelighed, glæder sig ved hans samtale. Han får del i et nyt familieliv. (-) Her var en lille pige, til hvem han kunne klippe billeder ud, og fortælle historier; her var fødselsdage at passe, sorger og glæder at følge med i.« (Paul V. Rubow)

Billedbogen med romantiske historier til hans »forlovede«, huses yngste datter Marie, er stadig i familiens eje. Marie Henriques blev kunstmaler og er begravet på Mosaik Vestre Begravelsesplads.

Læs mere: H. C. Andersens *Breve til Therese og Martin R. Henriques 1860-75*, udgivne af H. Topsøe-Jensen, indledning af Paul V. Rubow, 1932; Elisabeth Hvidt i: *Kom indenfor*, red. Niels Birger Wamberg og Jan Danielsen, 1983; Hans Metzons *Stamtavlen Ruben Henriques 1771-1988*, 1989; Ib Gejl *Indenfor Snorene*, 1989

/muren ved Birkegade – gravsted 96

43. Nathan Ruben Henriques, kunstmaler og litograf, 1820-46

Han var søn af vekselerer Ruben Henriques jr.^o og Jeruchim (Jorika) Melchior. Uddannet på Kunstakademiet 1834-41. I løbet af sit korte liv nåede han at male adskillige portrætter af det københavnske jødiske borgerskab. Desuden malede han med forkærlighed natlige scenerier med fakkeltog og ildebrande og udførte en del litografier. Han deltog i Charlottenborgs Forårsudstilling i årene 1841 og 1843-45. Mange af hans olieportrætter tilhører Det mosaiske Troessamfund.

Han var ugift og døde som 25-årig af en af datidens uhelbredelige veneriske sygdomme. I Det mosaiske Troessamfunds ministerialprotokoller noteres personernes dødsårsager. Således også hans. I familien har man næppe talt åbent om baggrunden for hans tidlige død. Han var broder til Martin Ruben Henriques^o og Dorothea Melchior^o. I den store søskendeflok var der to andre kunstmalere, Sally Ruben Henriques og Samuel Ruben Henriques. De er begge begravet på Mosaisk Vestre Begravelsesplads.

Læs mere: Carl Reitzel *Danske Kunstneres Arbejder*, 1883; Bo Bramsen red. *København før og nu – og aldrig*, bind 1, 1987; Hans Metzson *Stamtavlen Ruben Henriques 1771-1988*, 1989; *Weilbachs Kunstnerleksikon*, 1995

/karré G – række 11 – gravsted 11

44. Ruben Henriques jr. [junior], vekselerer, 1771-1846

Han var søn af købmand Bendix Moses Henriques, kaldet Pinches Nasche, og Elischewa Chawa. I 1801 løste han borgerskab som grosserer i København og etablerede vekselererfirmaet R. Henriques jr. Han handlede med guld og sølv, ædelsten og værdipapirer. Firmaet havde forretningsforbindelser med husene Hambro i London, Mannheimer i Göteborg og Warburg i Hamburg. Han var medlem af Troessamfundets Repræsentantskab 1809-11. Gift første gang med Frederikke Rée. Anden gang med Jeruchim (Jorika) Melchior, datter af Moses Marcus Melchior°. Han fik i alt 18 børn.

»Ruben Henriques junior var en meget ortodoks mand, og da den bestående jødiske menighed i København ikke var ham streng nok, dannede han sin egen menighed, under navnet den »Portugisiske Kirke«, hvortil foruden Henriques'erne kun få jødiske slægter (Moresco, Valentin o.s.v.) sluttede sig. (-) Det skal derfor have været et stolt syn, hver lørdag at se ham vandre fra Dyvekesgård til Læderstræde, hvor hans synagoge lå, i spidsen for sine 10 sønner. Selv ragede han et hoved op over alt folket, og kaldtes almindeligt »Jødekongen« (Otto Ruben Henriques)

Tre sønner blev kunstmalere, bl.a. Nathan Ruben Henriques°. Tre blev vekselerere, bl.a. Aron Ruben Henriques og Martin Ruben Henriques°, der sammen videreførte firmaet. En datter, Dorothea Melchior°, var H. C. Andersens moderlige veninde. Tredje generation i firmaet, der nu havde domicil på Højbro Plads, var Otto Ruben Henriques og Edmond Simon Henriques. Fjerde generation: Carl Otto Henriques og Walter Holm Henriques. Femte generation: Henrik Henriques og Leif A. Henriques. I 1987 blev firmaet videreført af den daværende Provinsbanken.

Læs mere: Jul. Margolinsky *Stamtavlen Henriques 1725-1948*, 1949; Otto R. Henriques *Diverse Optegnelser angaaende Firmaet »R. Henriques jr.«*, 1987 (citeret); Hans Metzson *Stamtavlen Ruben Henriques 1771-1988*, 1989; Ib Gejl *Indenfor Snorene*, 1989; Leif A. Henriques *Mine damer og herrer! – Nej – Mine kære slægtninge!*, 1994; Bo Bramsen red. *Strandvejen – før og nu*, 1995

/karré G – række 10 – gravsted 18

45. Abraham Hertz, garvermester, 1799-1875

Han var søn af melhandler Hertz Abraham og Mariane Berendt. Broder til sølvsmed Peter Hertz°. Han gik i lære som garver og var 22 år gammel færdiguddannet. Han købte en ejendom med garveri i den daværende Prinsensgade mellem Adelgade og Borberggade. I 1828 solgte han ejendommen til safianfabrikant Marcus Jacob Ballin° og købte en garvergård i Rosenborggade 155, nu 5. I huset, der i dag er bevaret og fredet, oprettede han en læderfabrik.

Han var medlem af Det mosaiske Troessamfunds Repræsentantskab 1848-68 og formand 1860-68. Der hænger et portrætfotografi af ham ved siden af andre formænd for Troessamfundet i Repræsentanternes mødesal i Ny Kongensgade. Han var borgerrepræsentant 1855-69. Gift med Adelaide Meyer, hvis søster Rose Meyer var gift med Peter Hertz°. Abraham og Adelaide Hertz havde 11 børn. En søn, Meyer Hertz, blev medarbejder på fabrikken og overtog ledelsen allerede inden faderens død. Umiddelbart efter flyttede han fabrikken til moderne bygninger på Jagtvej. Her indledte han en produktion af skotøj, der har gjort navnet Hertz-sko kendt.

Hans nevø, Alfred Hertz, indgik i ledelsen, og i 1897 blev virksomheden omdannet til A/S Hertz' Garveri og Skotøjsfabrik. I 1918 fusionerede fire af landets læder- og skotøjsindustrier under navnet M. J. Ballins Sønner og Hertz' Garverier og Skotøjsfabrikker, i daglig tale: Ballin og Hertz. I dag er Ballin og Hertz et investeringsselskab.

Læs mere: Albert Heckscher og Josef Fischer *Stamtavlen Melchior*, 1920; Elsebeth Nørgaard Pedersen *A/S Ballin & Hertz, et firma og dets baggrund*, 1988; Leif A. Henriques *Mine damer og herrer! – Nej – Mine kære slægtninge!*, 1994

/muren ved Guldbergsgade – gravsted 53

46. Esperance Hertz, »Synålejomfruens« moder, 1759-1829

Hun var datter af strømpefabrikant Lion Warburg^o og Rebekka Wessely. Gift med købmand Levin Hertz. De fik seks børn, men trivedes ikke sammen og flyttede hver til sit.

En af døtrene, Rachel Hertz (1793-1841), led i ungdomsårene af en sygdom med skrigen, kramper og lammelser. Fra hun var 26 år voksede der synåle ud af hendes underkrop. Hun blev indlagt på Frederiks Hospital, og professor, overlæge Johan Daniel Herholdt skar i årene 1822-26 i alt 389 synåle fri. Rygtet om hende spredtes, og i folkemunde blev hun »Synålejomfruen«. Under indlæggelsen fungerede hun som videnskabelig assistent for overlægen. Efter mange års forgæves behandling blev hun udskrevet og tog ophold hos en skomager i Fredericiagade.

Han udspionerede hende gennem et hul i døren og afslørede, at hun var alt andet end lam og hjælpeløs. Det viste sig, at hun selv havde iscenesat sin »sygdom« og stukket synåle i kroppen. Først når sporene efter indføringen var usynlige, klagede hun over smerter. Måske havde hun hjælpere under hospitalsopholdet. Efter afsløringen blev hun sigtet for bedrageri, men Dronningen gik i forbøn for hende, og hun slap for tiltale.

Sine sidste år levede hun på en gård ved Tølløse sammen med sin datter, hvis fader er ukendt. Her døde hun, sandsynligvis af tuberkulose, og blev som jøde med kgl. bevilling begravet på Kirke Såby kirkegård.

Eftertiden har forsøgt at forstå hendes forhold til overlæge Herholdt og hans ringe evne eller lyst til at gennemskue sin patients selviscenesættelse. »Synålejomfruen« var efter alt at dømme en begavet kvinde, der blev forhindret i at udvikle sin personlighed og sine intellektuelle evner af en tid og et miljø, der ikke forstod hende.

Læs mere: Johan Daniel Herholdt *Udtog af Prof. Herholdts Dagbøger over Rachel Hertz's Sygdomme i Aarene 1807-1826*, 1826; Knud Faber *Johan Daniel Herholdt*, 1942; Jørgen Mathiassen *Kopisten*, 1979; John Fowles *Den franske løjtnants kvinde*, 1969, på dansk ved Henning Ipsen, 1986; Henrik Dam »Synålejomfruen« i: *Medicinsk Forum*, nr. 3, 1986; Knud Michelsen *Synålejomfruen og lægevidenskabens menneskeopfattelse*, 1989

/karré E – række 2 – gravsted 14

47. Peter Hertz, guldsmed, 1811-85

Han var broder til garvermester Abraham Hertz^o og kom som 14-årig i guldsmedelære. Han blev svend i 1830 og tog på valsen til Hamburg, Berlin og Wien. I 1834 løste han borgerskab som guldsmed i København og etablerede sit eget værksted. Han købte i 1841 hofguldsmed J. A. Sivertsens guldsmedeforretning på hjørnet af Købmagergade og Kronprinsensgade. Den lå over for det meget besøgte Købmagergades Postkontor. Her fortsatte han og de foreløbig fire næste generationer deres virksomhed.

»... Peter [Hertz] var en fornøjelig og livsglad mand, som gerne benyttede en god lejlighed til at traktere med champagne, og som godt kunne hjælpe sine nevøer med at skaffe dem lidt ekstra indtægter, når de trængte til det. Peters gren af slægten blev altid benævnt ›Hjørne-Hertzerner‹ og selve hjørnet blev en slags nyhedsbørs for alle, hvor man mødtes og udvekslede familie- og bynyt.« (Flemming Hertz)

Han var gift med Rose Meyer. I 1875 stiftede deres sønner, Sally Hertz og Jacob Hertz, en sølvvarefabrik under navnet S. & J. Hertz. 1878 blev de medindehavere af guldsmedeforretningen. Firmaerne opnåede prædikatet kgl. hofjuvelerer og blev videreført af tredje generation, Johan Hertz og Knud Hertz. Fjerde generation var Preben Hertz. Fabrikken lukkede i 1965. I dag føres Peter Hertz Kgl. hofjuvelerer videre af Flemming Hertz, der er femte generation. Firmaet har stadig til huse på den gamle adresse.

»Når jeg kommer til København, stopper jeg ofte i stille undren foran hofjuveler Hertz' butik i Købmagergade, betaget af skiltet, hvorpå der står: ›Pas på trinnet!‹ Når jeg så har stået der en halv snes minutter, går jeg altid indenfor og siger: ›De må meget undskylde, men nu har jeg altså ikke tid til at stå og passe på trinnet længere!‹« (Victor Borge)

Læs mere: Flemming Hertz *Fra hofjuvelerens hjørne*, 1984 (citeret); Victor Borge *I Danmark er jeg født*, FDB's kalender 1992 (citeret); Leif A. Henriques *Mine damer og herrer! – Nej – Mine kære slægtninge!*, 1994; Thorkild Kjærgaard *Fremskridtets mænd*, Det Kongelige Kjøbenhavnske Skydeselskab og Danske Broderskab, 1997

/karré A – række 13 – gravsted 30

48. Philip Hertz, bagemester, ca. 1751-99

Han blev handelsuddannet og løste borgerskab i København som manufakturhandler i Møntergade. Fire måneder senere gik han konkurs. Fra 1787 bagte han matzes (brød til Pesach) til menigheden. I 1791 fik han kgl. tilladelse til at indskrive sig som svend i bagerlavet efter aflagt prøve. Han lejede en bagergård på hjørnet af Klosterstræde og Gråbrødrestreæde og købte den senere. Efter hans tidlige død blev bageriet overtaget af hustruen Beline født Salomonsen. Philip Hertz' kreditorer eftergav hans gæld, for at hun kunne brødføde sine børn. Under Københavns bombardement i 1807 nedbrændte bageriet.

En af ægteparrets sønner var digteren Henrik Hertz (1797 el-ler 98-1870). Han skrev om bombardementet:

»Men Gud holdt dog dengang øjensynlig sin Haand over os, hvad jeg med Taknemmelighed bør erindre. Flere Gange var vi til Hobe nær ved at dræbes eller saares af Bomberne, der faldt ned og sprang i Nærheden af os, indtil vi omsider under Stilstanden efter den første skrækkelige Nat fandt et Tilflugtssted paa Christianshavn og senere paa Amager.«

I 1832 lod Henrik Hertz sig døbe, opmuntret hertil af kusinen Ester Nathansons^o mand, Mendel Levin Nathanson^o, der skrev til ham:

»... maa ieg condolere Dem, at De ikke er døbt; thi ieg er overbeviist om, at De med Deres gode Kundskaber, og det i et Fag, som er yndet, vilde nu have staaet paa et ganske andet Trin, dersom De allerede for 10 Aar siden havde ladet Dem døbe.«

En anden søn, Sylvester Hertz, grundlagde i 1828 Vejle Amts Avis og et trykkeri. Det blev flyttet til København og er nu Bogtrykkergaarden på Islands Brygge.

Læs mere: Josef Fischer *Simon Lazarus og hans Efterkommere*, 1911; Hans Kyrre *Henrik Hertz: Liv og Digtning*, 1916; Poul Hertz *En bogtrykkerslægt*, 1928 (citeret); Steffen Borup *Mendel Levin Nathanson og hustru Ester f. Herfort og deres efterkommere 1780-1980*, 1981 (citeret)

/karré X – række 18 – gravsted 15 – gravsten 7

49. Wulff Philip Heyman, grosserer, 1794-1866

Han var søn af guldtrækker Philip Heyman og Hale Wallich. Begyndte som hosekræmmer i Møntergade og fortsatte som manufakturhandler med et omfattende salg til bønderne i det meste af Skåne. Senere blev han ejendomshandler i stor stil og opførte ejendomme bl.a. i Pilestræde, Lille Kannikestræde, Gothersgade og St. Kongensgade. Han var medlem af Det mosaiske Troessamfunds Repræsentantskab 1852-54. Gift med Gitle Moses. Efter hendes død i 1833 giftede han sig med Jacobine Meyer.

»Wulff Philip Heyman efterlod sig en kæmpeformue på ca. 1,4 mio rigsdaler. Testamentet er et kulturhistorisk dokument, der viser Wulff Philip Heyman som en ortodoks troende jøde med stærke bånd til Det mosaiske Troessamfund. Forpligtelserne over for Troessamfundet i København og over for fattige jødiske trossamfund i Europa gav sig udtryk i en række testamentariske bestemmelser. Foruden til gudelige formål blev betydelige beløb fordelt til fordel for fattige jøder i København. De testamenterede beløb til brændeuddelingsselskabet, smøruddelingsselskabet og til opretholdelse af foranstaltninger til støtte for nødstedte er vidnesbyrd om et organiseret socialt hjælpearbejde i den tids København.« (Birgit Nüchel Thomsen)

En af sønnerne var etatsråd Philip Wulff Heyman (1837-93), der blev en pioner for dansk landbrugsekspert og skaffede danske landbrugsprodukter international anerkendelse. Sammen med bl.a. C. F. Tietgen grundlagde han i 1873 Tuborg og overtog selv ledelsen i 1880. Philip Wulff Heyman var gift med Hanne Emilie Adler. Deres svigersøn Benny Dessau efterfulgte ham som direktør for Tuborg.

Læs mere: Josef Fischer *J. C. E. Michaelsen og Hustrus Forfædre*, 1913; Anders Vigen *Benny Dessau*, 1950; Poul Borchsenius *Historien om de danske jøder*, 1968; Birgit Nüchel Thomsen *Industrielle foretagere på Tuborg 1873-1885*, 1980 (citeret); Bo Bramsen red. *Strandvejen – før og nu*, 1995

/karré H – række 5 – gravsted 16

50. Abraham Marcus Hirschsprung, tobaksfabrikant, 1794-1871

Han var født i Friedberg ved Frankfurt am Main og kom som 17-årig i handelslære hos en onkel i Hamburg. Af frygt for at blive tvangsudskrevet til Napoleons felttog mod Rusland flygtede han til København og kom i lære som tobaksspinder. I 1819 løste han borgerskab som tobaksspindermester og fik privilegium som tobaksfabrikant i 1826. Han grundlagde et tobaksfirma, hvor han fremstillede røgtobak, skrå og sovs. Senere fabrikerede han også cigarer. Han var gift med Petrea Hertz, en søster til Abraham Hertz^o og Peter Hertz^o.

Sønneren Harald Hirschsprung blev børnelæge og grundlagde pædiatrien (læren om børnesygdomme) herhjemme. De yngre sønner Heinrich Hirschsprung og Bernhard Hirschsprung blev optaget i firmaet i 1858. Det fik navnet A. M. Hirschsprung & Sønner. Bernhard Hirschsprung stod for produktionen, Heinrich Hirschsprung for salget. I 1860'erne byggede de en cigarfabrik på Gammelholm bag Det Kongelige Teater. Ejendommen blev i 1967 solgt til Kulturministeriet, der i 1996 planlagde at bygge teatrets nye skuespilhus, Teaterfuglen, på grunden. A. M. Hirschsprung & Sønner blev i 1899 omdannet til et aktieselskab.

Heinrich Hirschsprung samlede dansk kunst fra 1800-tallet, og i 1902 skænkede han kunstværkerne til staten. I 1911 blev Den Hirschsprungske Samlings museumsbygning i Stockholmsgade indviet med Emil Hannover som direktør.

Skandinavisk Tobakskompagni A/S overtog A. M. Hirschsprung & Sønner A/S i 1972.

Læs mere: Josef Fischer *Simon Lazarus og hans Efterkommere*, 1911; Jul. Margolinsky *Stamtavlen Henriques 1725-1948*, 1949; Hanne Finsen i: *Den Hirschsprungske Samling*, katalog 1989; Leif A. Henriques *Mine damer og herrer! – Nej – Mine kære slægtninge!*, 1994; Eigil Hirschsprung Brünniche *Omkring Hirschsprungs Museum*, 1994; Bo Bramsen red. *Strandvejen – før og nu*, 1995; Knud W. Jensen *De glade givere*, 1996; Thorkild Kjærgaard *Fremskridtets mænd*, Det Kongelige Københavnske Skydeselskab og Danske Broderskab, 1997; Niels Gustav Bardenfleth *Fra tobaksspinder til maskinoperatør*, 1997

/karré A – række 10 – gravsted 41

51. David Israel, juvelhandler, d. 1693

Her er den ældste jødiske gravsten i Danmark (foto side 6). David Israel var søn af Israel Salomon Levy, der i 1676 som den første jøde fik tilladelse til at bosætte sig fast i København, nemlig i Rådhusstræde.

Efter den unge David Israels død den 5. september 1693 var det af en eller anden grund ikke muligt for hans enke Fromet (Frammecken) født Cantor og datter af tobaksspinder Axel Cantor at få hans kiste ført den lange og besværlige vej til den danske by Altona ved Hamburg. Her var en jødisk begravelsesplads blevet grundlagt i 1611. Den blev i mangel af egen jord også anvendt af jøderne, der opholdt sig mere eller mindre lovligt i København. Efter en forespørgsel tillod Magistraten, at David Israel blev begravet uden for voldene: »... pladtzen er beliggende paa Nørrefellit Norden Lande weien som løber til Hyltebroe paa den østre Side af Kongens Jagtvej, som kommer fra ladegaard marchen ...«

Begravelsen blev den første af Mosaik Nordre Begravelsesplads' omkring 5.500 begravelser. Efter David Israels død bestilte de pårørende gravstenen hos et stenhuggeri, måske i Altona. Den 29. august 1694, altså et års tid efter begravelsen, købte den jødiske menigheds ældste jorden omkring gravstedet og sikrede sig, at området måtte benyttes som begravelsesplads. Derpå blev gravstenen placeret og afsløret ved en højtidelighed.

Inskriptionen på den velbevarede sten lyder på dansk:

»Herunder hviler den trofaste, udmærkede mand David, søn af den afdøde Jechiel af Levis stamme. En yngling af år, men en olding i visdom. Herren havde velsignet ham med alt. Han udførte Israels pligter i rigeste mål. De faderløse havde stedse i ham en trofast beskytter. Han opholdt dem, der granskede i læren, og vederkvægede de trængende ved sine rige gaver. Hans fromme vandel blive til velsignelse for efterkommerne. Han forlod de levendes skare shabbatnatten den 4. Elul [5]453 [den 5. september 1693].«

Læs mere: Julius Salomon og Josef Fischer *Mindeskrift i anledning af Hundredaarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814, 1914* (citeret)

/karré X – række 6 – gravsted 51 – gravsten 24

52. Neuman Hirsch Jacobi, skræddermester, 1794-1881

Han var født i Neustadt, i det nuværende Polen, og kom til København i begyndelsen af 1800-tallet. Her fik han arbejde som skrædder hos skræddermester Moses Isaach og løste i 1822 selv borgerskab som skræddermester. Han oparbejdede en solid skrædderforretning, men sad alligevel en tid i gælds fængsel:

»Rygtet vil vide, at han og nogle venner med vilje undlod at betale deres skyld for at opleve gælds fængslets hygge. Her havde de fred og ro og tilbragte tiden med at spille kort, medens de hjemmefra modtog lækker mad, ligesom de var i stand til at give ordre m.v. til deres folk. Det fortælles da også, at Neuman Jacobi tjente sig en anselig sum penge i fængslet, men da han var meget godgørende og ofte hjalp venner og bekendte, slap de også snart op.« (*Svend Jacobi*)

Han var gift med marskandiser Moses Isaachs datter, Sarah Moses. Ægteparrets ældste søn var Jacob Jacobi. Han var den første skræddermester i København, der solgte færdigsyet herretøj. I 1850 giftede han sig med den kristne Ida Augusta Levin. Hun var datter af guldsmed Simon Levin, hvis fader var Michel Levin^o – også kendt som »Jøden under Træet«.

»Efter indgåelsen af dette ægteskab ophører den efterfølgende i Danmark værende del af familien Jacobi med at tilhøre Det mosaiske Troessamfund.« (*Svend Jacobi*)

Gravstenens hebraiske inskription giver udtryk for Neuman Hirsch Jacobis fromme tillid til Gud.

Læs mere: Svend Jacobi *Hvorfra – hvortil? Slægten Jacobi's historie*, 1976 (citeret)

/karré B – række 8 – gravsted 26

53. Isak (Isidor) Marcus Kalckar, kunstmaler, 1850-84

Han var søn af silke- og klædehandler Mordecai (Marcus) Nathan Kalckar og Helene Hartvig. Var først i handelslære og kom så på Teknisk Institut, hvor hovedfaget var tegning. Efter afgangseksamen blev han elev på Kunstakademiet 1872-77. Han var privatelev af tegneren Knud Gamborg. Efter akademitiden opholdt han sig i England 1879-82, hvor han tjente til dagen og vejen som illustratør i forskellige blade. Hjemme udstillede han på Charlottenborgs Forårsudstilling 1877-81.

Han malede først og fremmest landskabsbilleder, og titlerne fra katalogerne viser, at han valgte motiver fra både Danmark og England: »Ved åen. Motiv fra Frederiksværk«, »Skrånt ved Holckenhavn«, »Strand ved Nyborg Fjord«, »Opkørsel i en gammel gård. Motiv fra Fyn«, »Et gammelt kirkevindue. Motiv fra Essex«, »Interiør hos en gammel engelsk vejmand«, »Sommermorgen i udkanten af Epping Forest i Essex. I forgrunden ses Queen Elisabeths eg«. Teatermuseet i København har en farvelagt tegning af malersalen på det forrige Kongelige Teater.

Han opnåede ikke den store anerkendelse. En hjerneblødning satte en stopper for hans kunstneriske karriere. Han døde kun 33 år gammel. Han var ugift. Marmorpladen med inskriptionen er forvitret bort.

Læs mere: Carl Reitzel *Danske Kunstneres Arbejder*, 1883; Josef Fischer *Simon Isac Kalkar og hans Slægt*, 1917; Michael Hartvig Levin *Marcus Hartvigs Efterkommere*, 1928; *Weilbachs Kunstnerleksikon*, 1995

/karré J – række 26 – gravsted 15

54. Levin Israel Kalisch, institutbestyrer, 1779-1840

Han kom fra Holland til København og stiftede sammen med Heimann Jacob Bing^o i 1803 Bing & Kalisch's Institut for den jødiske Ungdom. Det var den første ordentlige skole for jødiske drenge og med så mange fag, at den ikke stod tilbage for de kristne skoler: religion, hebraisk, dansk, tysk, fransk, engelsk, geografi, naturhistorie, fædrelands- og verdenshistorie, skrivning, regning og matematik.

Levin Israel Kalisch var dengang ugift, og Heimann Jacob Bings halvsøster Sara Bing i Hamburg var 35 år og længtes efter at blive gift. Hun og hendes onkel kunne mønstre en stor medgift. Bing gjorde Kalisch interesseret:

»Det kneb, men det gik! Ved forenede anstrengelser og opofrelser lykkedes det i 1810 for Hamburg at eksportere Sara til det mindre velhavende København. H. I. Bings medbestyrer, Kalisch, blev brudgommen. Til København og forhåbentlig til Bing & Kalisch's Institut kom der således kapital – men ifølge familietraditionen ikke idyl til det Kalischske hjem.« (*Otto Bing*)

På et tidspunkt gik det tilbage for Bing & Kalisch's Institut på grund af konkurrencen fra Friskolen for Drengébørn af den mosaiske Tro. I 1820 overlod Bing skolen til Kalisch for at handle med skrive- og tegnematerialer. Kalisch ansøgte samme år – måske af frygt for fremtiden – Frederik 6. om tilladelse til at oprette et talloteri. Men skolen fortsatte imidlertid med ham som institutbestyrer og ophørte først ved hans død.

Læs mere: L. M. Lewy *Tale holden den 3die Maj 1813 i Anledning af Decenniet af det i Aaret 1803 af de Herrer Bing & Kalisch oprettede Institut for den jødiske Ungdom*, 1813; Herman Trier *Gaarden no. 8 Amagertorv. Et historisk Tilbageblik*, 1900; Julius Salomon og Josef Fischer *Mindeskrift i anledning af Hundreaarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814*, 1914; Otto Bing *Oldefader Bing og hans Børn*, 1945 (citeret)

/karré H – række 7 – gravsted 45

55. Herman Lachmann, stud. art., 1836-55

Han er en af begravelsespladsens unge døde. Søn af guldsmedemester Joseph Abraham Lachmann, der var købmandssøn fra Christburg i Preussen, og Sophie Behrens.

I 1835 mistede forældrene deres fireårige søn Gusta, og i 1836 døde sønnen Lehman kun 13 måneder gammel. Herman Lachmann nåede at blive gymnasieelev, da han døde som 18-årig af tuberkulose.

Stenen er et af begravelsespladsens sædvanlige gravminder fra den tid, en sandstensblok med udhugget klatrende vedbendsornament. Men en enlig sommerfugl med udbredte vinger giver den særpræg, og marmorpladen er udformet som en opslået bog. Højre side har navn, årstal og mindeord på hebraisk. Venstre side har tilsvarende tekst på dansk og slutter med et udtryk for troen på sjælens evige liv:

Sødt slumre han i salig Fred
og vaagne op til evig Glæde

Læs mere: Josef Fischer *Baruch Israels Efterkommere*, 1913; Louis og Henry Fränkel *Forgotten fragments of the history of an old Jewish family*, København 1975 (tavle IV-B-12)

/karré B – række 4 – gravsted 38

56. Gedalia Levin, overrabbiner, 1727-93

Han blev kaldt fra Polen til København for at blive overrabbiner efter Hirsch Samuel Levys^o død i 1775. Synagogen lå i Læderstræde og havde 320 stolestader. Menigheden bestod af ca. 250 familier. Han var overrabbiner 1778-93, og i de år bredte den tyske oplysningsfilosof Moses Mendelssohns reformtanker sig.

I 1787 brød »parykstriden« ud, da reformivrige jøder protesterede imod, at de ortodokse menighedsældste (forstandere) forbød dem at bære moderne parykker i Synagogen. Efter megen ufred endte sagen med forlig. Overrabbiner Gedalia Levin var ikke indblandet i striden. Han forstod næppe de nye reformtanker og havde hverken tilstrækkelig styrke eller overblik til at forebygge stridighederne. Hans lærde verden hed Torah og Talmud – uden videre skelen til samtiden. Gift med Sara Levin.

Fra gravstenens inskription:

»Israels Stolthed, hellig blandt de Hellige, han kastede Glans over Jorden og dens Beboere. Hans Samtidige saa i ham Kronen blandt Menneskene, som Templets stedse brændende Lys, den bedste Mand blandt de stærke. Han drog op til Himlen, som var han helt som Englene.«

Sønner Abraham Gedalia^o efterfulgte ham som overrabbiner. To år senere brændte Synagogen og blev ikke genopbygget. Adam Oehlenschläger mindes i sin levnedsbog, at han som ung og beruset holdt en brandtale (meget apropos) i Læderstræde. Han har også en mening om stedet:

»... ved en Plads med et Plankeværk, hvor den afbrændte Jødesynagoge havde staaet. Jeg veed ikke, om det var Mangel paa Penge, eller paa Guds frygtighed, der havde hindret Menigheden i at bygge Synagogen op paany.«

Læs mere: Adam Oehlenschläger *Levnet*, 1830 (citeret); Mendel Levin Nathanson *Jødernes Forhold og Stilling i Danmark*, 1860; Julius Salomon og Josef Fischer *Mindeskrift i anledning af Hundredaarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814*, 1914 (citeret); Johannes Werner *Gedalia og hans Forfædre*, 1933; Michael Hartvig Meinert *Ruben og Hustrus Forfædre*, 1948; Bent Blüdnikow *Sladder og satire. Københavnerliv i 1780'erne*, 1988, og; red. *Landsarkivet*, 1993

/karré X – række 4 – gravsted 21 – gravsten 12

57. Joseph Marcus Levin, vekselerer, 1807-86

Han var søn af menighedens schächter og senere inspektør ved stiftelsen »Godgjørenhed« i Borgergade Marcus Joseph Levin og Réelche (Rebekka) Weel. Farmoderen var Sara Levin°. Han var født i Fredericia og kom som ung til København.

Her etablerede han i 1836 vekselererfirmaet J. M. Levin & Co. sammen med Isaac Wulff Heyman, en søn af Wulff Philip Heyman°. Han var formand for Det mosaiske Troessamfund 1853-59 og 1870-83. I 1873 – under hans anden formandstid – opførtes begravelsespladsens største bygning, det nu nedrevne kapel. Desuden opførtes graverboligen, som inspektørboligen dengang blev kaldt.

Joseph Marcus Levin var gift med Frederikke Weel. Han trak sig tilbage i 1874 og overlod firmaet til sønnen Adolf Joseph Levin. Efter faderens død blev en anden søn, Martin Joseph Levin, kompanion.

»Huset Levin var bankforbindelse fra midten af 1880'erne for kronprins Frederik, et forhold der vedvarende bestod i dennes tid som konge 1906 til 1912.« (*Ib Gejl*)

Det blev landets førende vekselererfirma og fik nær tilknytning til Landmandsbanken. Næste indehaver blev Johan Levin:

»Allerede et par år inden havde han fået Kursnoteringsudvalgets tilladelse til at repræsentere firmaet på lørdage og på jødiske helligdage. I dette var der næsten noget symbolsk. De høje hattes og de alvorlige mænds tid var forbi. Nu var det hurtige folk fra det hurtige liv, der var brug for.« (*Ib Gejl*)

Johan Levin blev kaldt »Børsens Napoleon«, og om hans overdådige livsstil kan man læse i Bo Bramsens *Strandvejen – før og nu*. Tilknytningen til Landmandsbanken blev skæbnesvanger for J. M. Levin & Co. I forbindelse med bankkrakket i 1922 ophørte firmaet.

Læs mere: Josef Fischer *Slægten Levin-Fridericia*, 1916; Søren Mørch *Det store bankkrak, Landmandsbankens sammenbrud 1922-1923*, 1986; Ib Gejl *Indenfor Snorene*, 1989 (citeret); Bo Bramsen red. *Strandvejen – før og nu*, 1995

/muren ved Guldbergsgade – gravsted 42

58. Michel Levin, »Jøden under Træet«, 1740-1835

Gravstenen mangler. Hans kaldenavn var Michel Leib, og han ernærede sig i København med gøgleri og musik. I et halvt århundrede var han om sommeren kendt som »Jøden under Træet« på Dyrehavsbakken. Her råbte han sin muntre hilsen til de besøgende uanset alder, køn og stand:

- Jetzt kommt, hurra, der Doktor ja!

Så sang han sine komiske og vovede viser og drejede den røde paryk en omgang mellem versene. Folk kunne lide ham, og Frederik 6. nikkede venligt til ham under et besøg på Dyrehavsbakken. I teltet overfor havde Henriette Pætges^o et spisested. Hun var moder til Hanne Pætges, den senere skuespillerinde Johanne Luise Heiberg. Michel Levins datter, Ane Levin, opdagede hendes dansetalent og tog hende ind på Hofteatrets danseskole. På den måde beredte hun Hanne Pætges vej til teatrets verden.

Adam Oehlenschläger lader i *Sanct Hansaften-Spil* Michel Levin og hans hustru synge visen »Es war ein alter Mann«.

I digtet »Dyrehaven« fra samlingen *Digte* skriver Emil Aarestrup til ham:

Syng, gamle Jøde! Dig kaster bag Ryggen
Egetræet selv sit Blad i Parykken;
Slaae som en Nattergal! brum som en Bjørn!
Du kan dem sagtens more, de lattermilde Børn!

Michel Levin var gift med Esther Simon. Hun gjorde lykke i rollen som en syngende »Dronning Esther« under træet.

Læs mere: Johanne Luise Heiberg *Et Liv gjenoplevet i Erindringer*, 1891; Adam Oehlenschläger *Sanct Hansaften-Spil*, 1803; Emil Aarestrup *Digte*, 1838; Eiler Nystrøm *Offentlige Forlystelser i Frederik den Sjettes Tid*, bind 2, 1913; Svend Jacobi *Hvorfra – hvortil? Slægten Jacobi's historie*, 1976; Bent Blüdnikow »Fattig, fremmed og forvist« i: *Fremmede i Danmark*, 1987

/karré H – række 2 – gravsted 7

59. Sara Levin, ca. 1730-1827

Hun var datter af købmand Marcus Moses Levy og Hanne Levy i Fredericia. Her giftede hun sig med købmand og juvelerer Joseph Levin Rendsborger, der var kommet fra Rendsborg til Fredericia omkring 1750. Han var først købmand og gjorde så omsmeltnng af ædelt metalaffald fra guldsmedene til sit levebrød. I 1775 løste han borgerskab i byen, og han er stedt til hvile på begravelsespladsen her. Ved hans død var Sara Levin 61 år, og hun videreførte forretningen sammen med to af sønnerne, Marcus Joseph Levin, der tog sig af værkstedet, og Heyman Joseph Levin, der forestod handelen. I 1800 overlod hun forretningen til dem og flyttede i 1815 til København.

Gravstens inskription:

»Herunder hviler den dyrebare Sara, den afdøde velbyrdige Josephs enke, som døde 97 år gammel den 13. Adar og begravedes den 15. Adar 5587 [den 14. marts 1827].«

Gennem sine tre sønner efterlod hun den udbredte slægt Levin-Fridericia:

Samuel Joseph Levin, der kaldte sig Fridericia, kom som ung til København, blev handelsuddannet og løste borgerskab som købmand. Han giftede sig med Gitle (Birgitte) Heyman, datter af kantor Heyman Hertz, der i 38 år var forsanger ved menigheden. Deres børn fik også efternavnet Fridericia.

Heyman Joseph Levin åbnede i København en manufakturhandel, senere en møbelhandel. Han løste borgerskab som the- og porcelænshandler, for så at blive marskandiser og slutte som kødhandler. Han var gift med Jette Goldschmidt.

Marcus Joseph Levin blev i København autoriseret schächter for menigheden og senere inspektør ved stiftelsen »Godgjørenhed« i Borgergade. Han var gift med Réelche (Rebekka) Weel, og deres søn er vekselerer Joseph Marcus Levin^o.

Læs mere: Josef Fischer *Slægten Levin-Fridericia*, 1916

/karré E – række 5 – gravsted 19

60. Hirsch Samuel Levy, overrabbiner, 1696-1775

Også kaldt Zewi Hirsch ha-Levi. Han var rabbiner i Kalisch og andre polske byer. I København blev han overrabbiner 1741-75. Han var gift med Rosa Levy. Gravstenens inskription:

»Dette var Levitens Tjeneste, den hellige Tjeneste. Hans Disciple og Samtidige jamrer og klager over Tabet af deres Overhoved. Hans Børn istemmer Klagesang, græder og sukker bittert over deres Pryd. Thi bortkaldt fra Jordan blev den fromme, der stod i Brechen og hegnede Murene. Rejser Mindestøtte til Erin-dring for de seneste Slægter om den Dag, paa hvilken Døden traadte ind i vore Højsale og borttog Hjordens Hyrde. Da knustes vore stærke Mure, nedbrødes vor Fæstning, vore Telte styrtede sammen, da Hovedsøjlen blev knækket og Teltsnoren sprængtes. Vor Herre, vor Pryd og Styrke, det vidtberømte Lys, Rabbiner Zewi Hirsch, Søn af den afdøde berømte Rabbiner Samuel ha-Levi – den frommes Minde være til Velsignelse – som har beklædt Rabbiner-Embeder i over 50 Aar, (først) i hellige Menigheder i Polen og over vor Menighed straaled hans Lys i over 30 Aar, han steg op til Himlen i den Maaned, som har bragt os dobbelt Ulykke, i Aaret »det var jo paa den Dag, da jeg tog deres Styrke, deres herlige Glæde,« 4. Tevet (5)536. Hans Sjæl vorde indesluttet i de levendes Kredse.«

Læs mere: Julius Salomon og Josef Fischer *Mindeskrift i anledning af Hundred-aarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814*, 1914 (citeret)

/karré X – række 2 – gravsted 54 – gravsten 23

61. Moritz Levy, nationalbankdirektør, konferensråd, 1824-92

Han var søn af købmand i Hillerød Abraham Lazarus Levy og Mariane Cohen. En tid forsøgte han sig som købmand på de Dansk Vestindiske Øer, men helbredet tvang ham tilbage til København. Her fik han efter Treårskrigen 1848-50 en stilling i Finansministeriet. Blev så møntagent i Altona og førte opsyn med den danske rigsmønt, der var blevet indført. Fra 1861 til sin død var han direktør i Nationalbanken. Han havde ansvaret for gennemførelsen af møntreformen i 1873, da kronemøntfoden blev indført, og kroner og ører afløste rigsdaler og skilling. Udnævnt til konferensråd i 1876. Gift med Emilie Frederikke Wagner.

»Hans tilbøjelighed var at være elskværdig og ligetil, men han var jo kgl. direktør i Nationalbanken og dennes repræsentant på Børsen, og i disse egenskaber kunne han optræde med en ikke ringe selvbevidsthed, som sikkert de forretningsfolk fik at føle, der glemte, hvem han var ... (-) ... han var i samtlige de nogleogtredive år, han var Nationalbankdirektør, ét med banken. Nationalbanken var Levy, og dens magt, der var langt større end nu, kom hans anseelse tilgode: han var en personlighed, der ved sin fremragende dygtighed kunne hævde denne magt og anseelse.« (*Marcus Rubin*)

Han omkom på et rekreationsophold i Frankrig, da hans badehotel styrtede sammen under en oversvømmelse.

Gravmonumentet er udformet som et tempel og måske tegnet af hans brodersøn, arkitekt Frederik L. Levy. Det er begravelsespladsens højeste gravmæle og viser den pompøse smag, der fortsatte i de følgende år ved muren omkring den nye Mosaik Vestre Begravelsesplads.

Læs mere: Jul. Schovelin »Moritz Levy« i: *Illustreret Tidende*, nr. 43, 1892; Josef Fischer *Simon Lazarus og hans Efterkommere*, 1911; Marcus Rubin *Nogle erindringer*, 1914 (citeret); Joel Levin Nathanson *Optegnelser om Familien Hausen m.m.* af Josef Fischer i: *Tidskrift for Jødisk Historie og Literatur*, 1. bind, hæfte 1,2,3 og 4, 1917-18; Hans Metzson *Den hidtil ikke offentliggjorte del af legatstamtafven Eibeschutz*, 1958

/karré A – række 8 – gravsted 2

62. Levin Isak Loria, silke- og klædehandler, 1788-1858

Han var søn af kgl. hofguldrækker Isac Joseph Loria og Sara Hertz. Foruden at passe sit borgerlige erhverv som silke- og klædehandler blev han en af tidens muntre gadeoriginaler. Hans brandere, replikker og respektløse indfald kaldte borgerskabet »lorianere« og morede sig over. Han døde ugift.

Jens Hindbærsuppe (Julius Strandberg) udgav året efter hans død et hæfte med nogle af hans replikker i fingerede samtaler med Jensen og Nielsen:

Loria: – Nu har man fundet ud af, hvorledes det franske sprog kan læres på 12 Timer.

Jensen: – Det var som pokker, hvorledes skal det gå til?

Loria: – Man lærer $\frac{1}{12}$ i hver time.

Nielsen: – De forekommer mig så bekendt, højstærede! Jeg må have set Dem et andet sted før.

Loria: – Det tror jeg gerne, men for øjeblikket ser De mig i ansigtet.

Jensen: – Kristensen er et løjerligt menneske, man må sige de fornuftigste ting til ham, og så forstår han dem dog ikke.

Loria: – Har De nogensinde sat ham på prøve?

Loria: – Da jeg kom ind ad døren, mødte jeg min cigar.

Jensen: – Snak.

Loria: – Ja, det er dog sandt, thi lige da jeg gik ind, gik min cigar ud.

Læs mere: Jens Hindbærsuppe (Julius Strandberg) *Lorias Pulterkammer*, 1859 (citeret); Josef Fischer *Simon Lazarus og hans Efterkommere*, 1911; Steffen Linvald *I byens skammekrog. Originaler i det gamle København*, 1962

/karré B – række 7 – gravsted 13

63. Abraham Acher Lotinga, købmand, 1828-65

Lotinga-slægten stammer muligvis fra Spanien og kom i begyndelsen af 1800-tallet fra Holland til England. Abraham Acher Lotinga, født i Winschoten i Holland, var skibsproviantør i havnebyen Sunderland i det nordøstlige England, og indvandrede til København med sin danske hustru Bolette Polack. Han åbnede en handel med the og porcelæn.

»I midten af forrige århundrede kom den unge jøde Abraham Asser Lotinga til Danmark fra Sunderland i England, hvor faren Aaron [Acher] M. Lotinga var rig skibsmægler og fremtrædende medlem i den jødiske menighed.« (*Helle Virkner*)

Abraham Acher Lotinga døde kun 37 år gammel, og Bolette Lotinga sad tilbage med fire børn. Som 18-årig åbnede sønnen Henry Lotinga i moderens navn en skotøjsforretning i Læderstræde og opkøbte skofabrikker i hele landet. Han giftede sig med Regine (Genie) Isabella Mason, og opførte ejendommen Glentholm i Ry til sønnen Morris Lotinga, der således kunne kalde sig godsejer og dyrke sine interesser: rideheste og selskaber. Forfatteren, politiadvokat Aage Lotinga var en fætter.

Morris Lotinga er begravet på Mosaisk Vestre Begravelsesplads. Han var gift første gang med Lily Westenholz. Anden gang med Ellen Larsine Rasmussen. Hun forlod ham og ønskede i den anledning et andet efternavn. I sin moders slægt fandt hun navnet Virkner, og det antog hun og datteren Helle Genie Lotinga, bedre kendt som skuespillerinden Helle Virkner. I sine erindringsbøger fortæller hun om Lotinga-slægten, barndomsårene på Glentholm, teater- og filmkarrieren og om ægteskabet med statsminister Jens Otto Krag.

Læs mere: Aage Lotinga *Det begyndte i oktober*, 1954; Arnold Levy *History of the Sunderland Jewish community*, London 1956; Helle Virkner Krag *Scenen skifter*, 1968; Lui Beilin og Margit Miriam Lotinga *Helle Virkners jødiske familie ...*, i: *Jødisk Orientering*, nr. 7, 1990; Helle Virkner *Hils fra mig og kongen*, 1994, og: *Billeder fra mit liv*, 1996 (citeret); Harry Katlev *Jacob Isak Polacks efterkomere*, 1993 (privateje); Leif H. Rosenstock *Jacob Isak og Mariane Polack og deres efterslægt*, 1997 (privateje)

/karré A – række 4 – gravsted 33

64. Dorothea Melchior, H. C. Andersens veninde, 1823-85

Hun var datter af Ruben Henriques jr.^o og gift med sin fætter Moritz Gerson Melchior^o. Hun var midtpunktet i den kultiverede kreds af familiemedlemmer og kunstnere, der kom i ægteparrets hjem på Højbro Plads og sommerboligen »Rolighed« på Østerbro. Digteren H. C. Andersen fandt i hende en moderlig veninde, der tog sig af ham i hans sidste år.

»I alle de Eventyr og Digte, som Andersen lod flyve ud over Verden fra Hjemmet hos Melchiors, har hun sin Andel, fordi hun paa enhver Maade beredte den Jordbund, hvori de kunde voxе frem. Og var et Digterværk saa blevet til, var hun den første, efter hvis kloge Raad han lyttede, og for hvis sunde Dømmekraft og klare Tanke han bøjede sig villigst.« (*Elith Reumert*)

Da digterens liv nærmede sig afslutningen, boede han fast på »Rolighed«. I den sidste tid var han for svag til at skrive sin dagbog og dikterede den til Dorothea Melchior. På dødsdagen den 4. august 1875 skrev hun for første og sidste gang sine egne ord i hans dagbog:

»Fra 10 i Aftes har A sovet, nu Klokken 10, ligger han endnu i fast Søvn, med tilsyneladende stærk Feber. (-) Han sagde til mig igaar efter at Doctor Meyer havde været her »Doctoren kommer igjen i Aften, det er ingen gode Tegn«. Jeg mindede ham om at han i de sidste 14 Dage havde besøgt ham 2 Gange om Dagen, hvormed han beroligede sig.

Nu er Lyset slukket! Hvilken lykkelig Død. Klokken 11, 5 Minutter udaandede den kjære Ven sit sidste Suk.«

H. C. Andersen er begravet på Assistens Kirkegård nogle hundrede meter fra sin moderlige veninde her på den jødiske begravelsesplads.

Læs mere: Carl Henriques Melchior og Clara Melchior *Familieminder*, 1915; Albert Heckscher og Josef Fischer *Stamtavlen Melchior*, 1920; Elith Reumert *H. C. Andersen og det Melchiorske Hjem*, 1924 (citeret); *H. C. Andersens dagbøger*, udgivet 1971-76 (citeret); Hans Metzson *Stamtavlen Ruben Henriques 1771-1988*, 1989; Bente Kjølbjerg *H. C. Andersen og veninderne*, 1997

/muren ved Birkegade – gravsted 21

65. Israel Bernhard (Berendt) Melchior, fabrikant og fotograf, 1827-93

Han var kandidat i anvendt naturvidenskab (civilingeniør) og en kort tid medindehaver af sine brøders handelshus Moses & Søn G. Melchior. Han begyndte at fotografere omkring 1861 og lærte at tage stereoskopiske (tredimensionale) fotografier. Ved broderen Moritz Gerson Melchior^o sommerbolig »Rolighed« på Østerbro poserede H. C. Andersen ofte for ham. Det var i årene 1866-68, og digteren skriver i sin dagbog den 9. september 1866 om nogle optagelser efter en udlandsrejse:

»Hjemme blev min Skaal drukket i Champagne, Broderen Melchior photographerede Folkene opstillede i Gaarden; jeg satte mig paa Vogntrinet og kom med i Billedet. Før Bordet photographeredes jeg med Familien i Have[n].«

Fotografierne er bevaret for eftertiden. Melchior købte i 1874 papirfabrikken Valdemarshaab ved Køge og gav den navnet Køge Papirfabrik. Året efter nedbrændte den, og han flyttede til København. Han var gift med sin søster Augusta Melchior^o datter Charlotte Johanne Cecilie van Deen. Efter hendes død giftede han sig med sin broder Moritz Gerson Melchior^o datter Johanne Melchior.

Læs mere: Albert Heckscher og Josef Fischer *Stamtavlen Melchior*, 1920; H. C. Andersens *dagbøger*, udgivet 1971-76 (citeret); Bjørn Ochsner *Fotografer i og fra Danmark til og med år 1920*, 1986; Hans Metzon *Stamtavlen Ruben Henriques 1771-1988*, 1989; Flemming Berendt *Amatørfotografen Israel Berendt Melchior (1827-93)*, RAMBAM, nr. 2, 1993; Henrik G. Poulsen *Det rette udseende. Fotografernes H. C. Andersen*, 1996

/karré A – række 4 – gravsted 13

66. Moritz Gerson Melchior, grosserer, etatsråd, 1816-84

Han var tredje generation af Moses Marcus Melchior^o handels-
hus, Moses & Søn G. Melchior. Firmaet importerede tobak, suk-
ker, rom og the. Han gjorde det til et af Københavns største
handelshuse og etablerede sit eget rederi. Han var medlem af
Borgerrepræsentationen 1851-69. Medlem af Det mosaiske Troes-
samfunds Repræsentantskab 1849-52 og formand 1852-53.
Medlem af Landstinget 1866-74 og formand for Grosserer-Soci-
etetet (nu Det Danske Handelskammer) 1873-84.

Han var gift med sin kusine Dorothea Henriques^o. Deres hjem
på Højbro Plads og sommerboligen »Rolighed« på Østerbro var
samlingssted for familiemedlemmer og kunstner venner. Her var
digteren H. C. Andersen en kærkommen gæst.

»Naar Forholdet mellem H. C. Andersen og Ægteparret Mel-
chior kom til at bunde saa dybt og blev af en saa speciel Karak-
ter, at det paa sin Vis neppe havde havt noget Sidestykke i hans
Liv, finder jeg Forklaringen i den, trods alle Forskelligheder, stærke
sjælelige Samklang, den gensidige inderlige Følelse af aandeligt
Slægtskab, der bandt dem til hinanden.« (*Elith Reumert*)

H. C. Andersen skrev hyldestdigtet »Rolighed«, der slutter:

Mit Hjem i Hjemmet, hvor bag Hyldens Hang
Mit liv fik Solskin og min Harpe Klang,
Dig bringer jeg taknemlig, glad min Sang!

Han døde i 1875 på »Rolighed«. Melchior Plads på Østerbro
har navn efter Moritz Gerson Melchior.

Læs mere: Carl Henriques Melchior og Clara Melchior *Familieminder*, 1915;
Albert Heckscher og Josef Fischer *Stamtavlen Melchior*, 1920; Elith Reumert
H. C. Andersen og det Melchioriske Hjem, 1924 (citeret); Povl Martin-Meyer
Et dansk handelshus gennem 6 generationer, 1960; *H. C. Andersens dagbøger*,
udgivet 1971-76; Hans Metzson *Stamtavlen Ruben Henriques 1771-1988*, 1989;
K. S. Villadsen red. *Handelens veje er altid kulturens vej*, 1992

/muren ved Birkegade – gravsted 20

67. Moses Marcus Melchior, købmand, 1736-1817

Han var født i Hamburg og kom som ung til København. Her indledte han sin karriere med at gå fra dør til dør med en sæk på nakken og faldbyde varer. I 1760 løste han borgerskab som købmand. Han grundlagde et handelshus, der fik det særprægede navn Moses & Søn G. Melchior:

»Engang i 1790'erne købte man et parti varer på en auktion, og da auktionarius bad om navnet på køberen, fik han opgivet Moses Melchior & Søn. – Ja, men hvilken søn? (Moses Melchior havde 6 sønner.) – G. Melchior, svarede der. – Så noterer vi altså: Moses & Søn G. Melchior, sagde auktionarius, lidet anende, at han dermed havde givet firmaet det navn, det kom til at bære fremover.« (*Povl Martin-Meyer*)

I de første 20 år handlede han med tobak fra Holland og Bremen, senere med råvarer fra Rusland og sålelæder fra Belgien. Han knyttede handelsforbindelse med Dansk Vestindien og optog sønnen Gerson Moses Melchior – »G.« – i firmaet. Det var på Moses Marcus Melchiors initiativ, at menigheden i 1812 oprettede sin første stiftelse til fattige familier og enker, ejendommen »Godgjørenhed« i Borgergade med 24 friboliger.

Han var gift med Rachel Zippora Rosbach. De satte 14 børn i verden. Fra dem nedstammer bl.a. Moritz Gerson Melchior^o, Dorothea Melchior^o, Israel Bernhard Melchior^o, overrabbiner dr. phil. Marcus Melchior, fhv. trafikminister Arne Melchior og fhv. overrabbiner Bent Melchior, dr.h.c.

Læs mere: Carl Henriques Melchior og Clara Melchior *Familieminder*, 1915; Albert Heckscher og Josef Fischer *Stamtavlen Melchior*, 1920; Vagn Dybdahl *Et dansk Handelshus i Australien – Melchior & Co. 1853-62*, Erhvervshistorisk Årbog 1952; Povl Martin-Meyer red. *Et dansk handelshus gennem 6 generationer*, 1960 (citeret); Marcus Melchior *Levet og oplevet*, 1965; Bent Melchior *Så vælg da livet*, 1997

/karré E – række 17 – gravsted 14

68. Abraham Meyer (Strelitz), uldhandler, d. 1796

Han var den jødiske menigheds sekretær og skifteretsforvalter. Under den Nordamerikanske frihedskrig led han tilsyneladende alvorlige tab. Trods hans forringede økonomi mistede han ikke sin status, men fortsatte med at være et agtet medlem af menigheden. Han var formand for begravelsesselskabet »Det hellige Broderskab« og førte på eget initiativ i årene 1771-96 en Begravelsesprotokol på i alt 116 sider, skrevet på jiddisch, over alle begravelser i Møllegade.

I fortalen skriver han bekymret om uordenen på begravelsespladsen:

»Hvorfor skal det blive ved med at være sådan i vor menighed, at når slægtninge, ofte langt borte fra, kommer til København for at se til deres afdødes grave, så er der ingen her i byen, som ved noget eller kan give dem klar besked om, hvor de kan finde disse hvilesteder. Derfor har jeg sat mig for, at det for fremtiden må være anderledes, når man i denne protokol nøjagtigt indfører både navnet på den hedengangne og stedet, hvor graven er at finde.«

Samvittighedsfuldt og nøjagtigt registrerede han alle, der blev begravet. Begravelsesprotokollen har siden været et vigtigt bidrag til nye registreringer af de døde og deres gravsteder. Den blev benyttet af bibliotekar Jul. Margolinsky under udarbejdelsen af hans hovedværk *Jødiske dødsfald i Danmark 1693-1976*. Det omhandler så godt som alle de begravede personer og gravstedernes placering i karreerne her på Mosaisk Nordre Begravelsesplads og på den nye Mosaisk Vestre Begravelsesplads.

Læs mere: Abraham Meyer m.fl. *Begravelsesprotokol 1771-1871*, Rigsarkivet; N. C. L. Abrahams *Meddelelser af mit Liv*, 1876; Jul. Margolinsky »Minder fra jødekirkegården i Møllegade« i: *Historiske Meddelelser om København*, 4. række, V. bind, hæfte 3-4, 1957 (citeret)

/karré X – række 9 – gravsted 7 – gravsten 3

69. Alfred Jacob Meyer, silke- og klædehandler, 1806-80

Han havde en klædeforretning i Købmagergade, som han opgav for at blive vekselerer og mellemmand for bankierfirmaer i Hamburg og låntagere i København. Medlem af Det mosaiske Troessamfunds Repræsentantskab 1838-42. Gift med Sophie Melchior, der var søster til Israel Bernhard Melchior^o og Moritz Gerson Melchior^o og enke efter få års ægteskab med overretsprokurator Meyer Abrahamson.

De mest fremtrædende af ægteparrets 9 børn er Martin Alfred Meyer^o, Troessamfundets juridiske rådgiver og sekretær i årene 1886-1915, og Louis Meyer (1843-1929), der var gift med Thea Friedlænder. Han blev udlært i sine onklers handelshus Moses & Søn G. Melchior og etablerede sammen med englænderen Hugh Beckett i 1866 firmaet Beckett & Meyer. Det handlede med kolonial- og grovvarer.

Blandt Louis og Thea Meyers talrige oldebørn er lensgreve Preben Ahlefeldt-Laurvig, ambassadør Christopher Bo Bramsen, billedhugger Jeanne Grut, hofmarskalinde Marianne Haslund-Christensen (født von Essen), fabrikant Peter Heering sen., professor, dr. techn. Niels I. Meyer og tennisspiller Torben Ulrich, hvis søn til oplysning for de yngre læsere er trommeslager Lars Ulrich fra heavy metal-gruppen Metallica.

Læs mere: Louis Meyer *Bedstefaders Rejse til Amerika*, 1916; Sivert Gunst *Louis Meyer. 1843 – 6. marts – 1943*, 1943; Ove Meyer *Nogle Erindringer fra Barndom og Ungdom*, 1945; Axel Berend *Efterkommere af Marcus Salomon Friedlænder og Magnus Akiba Bloch*, 1961; Leif A. Henriques *Mine damer og herrer! – Nej – Mine kære slægtninge!*, 1994; Christopher Bo Bramsen *General-direktøren. Vilhelm Meyer – en dansk forretningsmands liv i Kina*, 1993; Bo Bramsen red. *Strandvejen – før og nu*, 1995; Bo Bramsen *Blandt 100 gidsler i Horserød* 1943, 1996

/muren ved Guldbergsgade – gravsted 47

70. David Amsel Meyer, handels- og finansmand, hofråd, 1753-1813

Han var søn af købmand Amsel Jacob Meyer og Brendel Meyer. Han modtog kun en smule undervisning i Torah og Talmud og ellers ingen hjælp eller vejledning fra sin fader. 17 år gammel rejste han til messen i Leipzig og gjorde sine første indkøb. Han handlede med ostindiske og kinesiske varer og blev en formuende mand.

I 1780 løste han som den første jøde borgerskab som grosse-
rer i København. Han blev kasserer for menigheden i 1789 og
formand i 1791. Sammen med nevøen Salomon Seligman Trier
grundlagde han i 1793 handelshuset Meyer & Trier og optog en
anden nevø, Mendel Levin Nathanson^o i firmaet. Hans kon-
servative holdninger til menighedens politik ændredes efter flere
udlandsrejser og nye bekendtskaber. Han blev reformivrig og fik
stor indflydelse på menighedens og i øvrigt også rigets anliggen-
der. Frederik 6. udnævnte ham i 1812 til hofråd. Han var gift
med Jacobine Meyer. Ægteskabet var barnløst, og han testamen-
terede det meste af sin formue til den jødiske menigheds institu-
tioner.

I testamentet hedder det også:

»Paa Liigstenen skal staae saaledes: Her er begravet Forstan-
der og Ældste David, en Søn af Forstander og Ældste Amsel Meyer,
tilligemed Dødsdagen – og intet videre.«

Sådan blev det. Efter hans død tilfaldt en del af arven Frisko-
len for Drengbørn af den mosaiske Tro, Carolineskolen og stif-
telsen [David Amsel] Meyers Minde, der i dag er kommunalt
plejehjem bag Synagogen i Krystalgade. Han og Mendel Levin
Nathanson er de to jødiske hovedpersoner i reformarbejdet, der
førte til stadfæstelsen af jødernes borgerrettigheder i Anordn-
gen af 29. Marts 1814.

Læs mere: M. L. Nathanson *Hofraad David Amsel Meyers Levnet*, 1816; Hartvig
Cohn *Friskolen for Drengbørn af den mosaiske Tro*, 1905; Julius Salomon og
Josef Fischer *Mindeskraft i anledning af Hundredaarsdagen for Anordningen af
29. Marts 1814*, 1914; Joel Levin Nathanson *Optegnelser om Familien Hausen
m.m.* af Josef Fischer i: *Tidsskrift for Jødisk Historie og Literatur*, 1. bind, hæfte
1,2,3 og 4, 1917-18

/karré C – række 7 – gravsted 36

71. Julius Meyer, galanterihandler, 1847-85

Han var født i Randers som søn af Nicolai Meyer og Caroline Abraham. Familien flyttede til København, og faderen åbnede en cigar- og tobakshandel på Amagertorv. Julius Meyer rejste som 18-årig til New York og boede her i 11 år. Han indtrådte i Odd Fellow Ordenen og blev overmester i en loge. Han giftede sig med Rosalia (efternavn ukendt). I 1876 bosatte de sig i København.

Han var initiativtager og dynamo i arbejdet med at stifte en Odd Fellowloge i byen og således indføre Ordenen i Danmark. Efter mange forhandlinger blev målet nået den 30. juni 1878. Det var også på hans initiativ, at Caroline Amalie nr. 1 – den første Rebekkaloge for både mænd og kvinder – blev åbnet den 3. juli 1881, og at Lejr nr. 1 Valdemar indviedes. Han havde en galanterihandel i Ny Østergade og sit hjem i Borgergade.

Han døde 39 år gammel af lungesygdom og morfinforgiftning og efterlod kone og fire børn. Ordenen indsamlede rejsepenge bl.a. gennem omtaler i Odd-Fellow-Bladet, og Rosalia Meyer og børnene kunne året efter bosætte sig i New York. Julius Meyers vej var gået gennem triumfer, skuffelser og økonomisk fallit.

Han beskrives i *Odd Fellow Ordenens historie* som:

»... en urolig ånd. Der skulle altid helst ske noget, hvor han var med. Men samtidig havde han et stejlt sind. Han kunne tit være opfarende og rethaverisk, og han var ikke altid lige let eller lige behagelig at komme på forhandlingsfod med. (-) Men trods alt – noget fik han udrettet alligevel. Og æren for Ordenens indførelse i Danmark er ubestrideligt hans.«

Columbus Logen nr. 11 rejste gravmindet. De tre ringe på stenen er Odd Fellow Ordenens symboler for venskab, kærlighed og sandhed.

Læs mere: A. J. Meyer »Odd-Fellow-Ordenens Indførelse i Danmark«, *Odd-Fellow-Bladet*, nr. 13-31, 36-40, 42 og 44, 1886; Erich Erichsen red. *Odd Fellow Ordenens historie*, bind 1 og 2, 1940, 1941 (citeret); Edmund Melander *Odd Fellow Ordenen I.O.O.F. Historie og udvikling i hovedtræk*, 1979

/karré A – række 13 – gravsted 5

72. Martin Alfred Meyer, overretssagfører, 1839-1915

Han var søn af Alfred Jacob Meyer^o og Sophie Melchior. Blev cand. jur. i 1863 og seks år senere overretssagfører. Han var formand for bestyrelsen af Friskolen for Drengébørn af den mosaiske Tro og medlem af Troessamfundets Repræsentantskab 1878-86.

Han søgte stillingen som menighedens juridisk rådgiver og sekretær efter Joseph Levin Simonsens^o død i 1886. Valget stod da mellem Simonsens søn, overretssagfører Ludvig Julius Simonsen, og Meyer. Afstemningen fandt sted i Repræsentantskabet, og Meyer, der selv var medlem af Repræsentantskabet, måtte vige sit sæde imens. Resultatet blev tre stemmer for Simonsen og tre stemmer for Meyer. Formanden Jacob Herman Bings^o stemme var da afgørende. Nu blev det kompliceret, for han var onkel til Simonsen og som repræsentant kollega til Meyer. Hans salomoniske løsning af problemet fremgår af mødeprotokollen:

»Ved Lodtrækning lod Formanden afgøre, til hvilken Side hans Stemme skulde regnes. Dette viste sig at være for Procurator Meyer, som dermed erklæredes for valgt.«

Martin Alfred Meyer var Det mosaiske Troessamfunds juridiske rådgiver og sekretær 1886-1915. Han var gift med Louise Mariane Rosalie Friedländer. Hans efterfølger var overretssagfører Arthur Henriques fra 1915-46. Herefter blev stillingen som juridisk rådgiver og sekretær nedlagt. Den havde da eksisteret i 141 år og kun haft fire indehavere: Moses Delbanco^o, Joseph Levin Simonsen^o, Martin Alfred Meyer og Arthur Henriques.

Læs mere: Albert Heckscher og Josef Fischer *Stamtavlen Melchior*, 1920; Arthur Henriques *Mine Forgængere i Stillingen som Sekretær*, Jødisk Samfund, nr. 10, 1946 (citeret); Axel Berend *Efterkommere af Marcus Salomon Friedländer og Magnus Akiba Bloch*, 1961

/karré A – række 13 – gravsted 49

73. Abraham Gotfred de Meza, lægestuderende, 1752-73

På stenen står hans sefardiske navn Abraham de Selomoh de Meza. Han var søn af dr. med. Salomon Theophilus de Meza og Regina Cahanel Belinfante. Familien indvandrede fra London til Danmark, da han var et år. Han læste medicin og tog eksamen i osteologi (læren om knoglerne) i København, men nåede ikke at fuldføre sine studier. Han døde ugift.

Gravstenens inskription er forfattet af hans fader og lyder på dansk:

Hvorfor blev du knækket som en blomst,
medens du endnu stod i knop?
Til støvet ilede du, min søn, tilbage.
Sorg såede du i brødres og Moders sind,
Faderhjertet brast, da du blev begravet.

Hans broder Jacob de Meza var den første jøde, der blev dr. med. ved Københavns Universitet. Det var i 1783 og få måneder senere lod han sig døbe og tog navnet Christian Jacob Theophilus de Meza. Samme dag døde deres moder – man har lov til at gætte hvorfor – og blev begravet her på pladsen. Tre måneder senere lod faderen sig døbe.

Overgeneral Christian Julius de Meza (1792-1865) var søn af Christian Jacob Theophilus de Meza og en helt fra Treårskrigen 1848-50. I 1864 var han øverstbefalende for tropperne og besluttede at rømme stillingen ved Dannevirke. Danmark undgik et blodbad, men tabte krigen. de Meza fik folkestemningen imod sig og blev afskediget. Han er begravet på Garnisons Kirkegård.

Læse mere: *Den ældre Doctor de Mezas Troesbekiendelse, som blev aflagt ved hans Indlemmelse i den Christne Kirke, 1783*; Christian Jacob Theophilus de Meza *Mit medicinske Levned, skrevet og udført i Aaret 1809 til egen Moro og Tidsfordriv* i: *Personalthistorisk Tidsskrift*, VII R, 1. bind, 3. H, 1916; Jul. Margolinsky *Abraham Gotfred de Meza og hans Familie*, Jødisk Samfund, nr. 1, 1955 (citeret); Vagn Schmidt »Slægten de Meza, en jødisk indvandrerfamilies integrering i det danske samfund« i: *Dansk medicinhistorisk årbog 1989-90*; Knud Rasmussen *General de Meza og Den dansk-tyske krig 1864*, 1997

/karré X – række 3 – gravsted 38 – gravsten 24

74. Jacob Heinrich Moresco, manufakturhandler, etatsråd, 1828-1906

Han var søn af kgl. hoftandlæge Maxmillian Moresco, der indvandrede til København fra Holland i 1820. Han kom i manufakturhandler hos Wulf Joseph Unna og åbnede i 1856 forretning på Amagertorv – senere i Østergade – med dametøj (overstykker) og modepynt. Hans mange hundrede systuer for damekonfektion havde filialer i Sverige og Norge. Forretningen blev med tiden Nordens største.

I 1896 skrev han i sine erindringer:

»Forsynet har været mig naadigt i alle Henseender. Jeg har haft gode, kjærlige Forældre og Søskende, lige fra min Barndom været i Besiddelse af et godt Helbred, saa at jeg egentlig aldrig har været syg, haft et udmærket Humør og forstaaet at bære ikke blot den Modgang, jeg har haft, men – og det turde være langt vanskeligere – al den Medgang, som har fulgt mig. Den algode Gud har nedlagt Velsignelse i mine Hænders Gjerning, og har Han ikke skjænket mig den Lykke at have Hustru og Børn, saa har Han i sin Naade givet mig mange Slægtninge og kjære Venner, hvis Godhed og Kjærlighed for mig har hindret mig i at føle, at jeg stod ene i Verden.«

Han blev etatsråd i 1898. I 1900 omdannede han firmaet til et aktieselskab, og det fortsatte efter hans død. I Ordrup opførte han pragtvillaen »Adelaïde«, der var opkaldt efter moderen, Adelaïde født Italiaender. Indkørslen hed i folkemunde Adelaïdevej. Både vej og villa er borte. Adelaïde vuggestue, børnehjem, plejehjem og kollektivhus vidner om dem. Morescosvej i nærheden blev anlagt i 1931 og har navn efter ham.

Pelsværk- og modevarerfirmaet Birger Christensen A/S købte i 1960 A/S J. Moresco og Moresco Konfektion. Produktionen er i dag nedlagt.

Læs mere: Jacob Heinrich Moresco *Minder fra mit Liv og min Tid*, 1896 (citeret); *Aktieselskabet I. Moresco gennem 75 Aar*, 1931; Lise Svanholm *Laurits Tuxen. Europas sidste fyrstemaler*, 1990; Thorkild Kjærgaard *Fremskridtets mænd*, Det Kongelige Københavnske Skydeselskab og Danske Broderskab, 1997

/muren ved Guldbergsgade – gravsted 65

75. Philip Moses Nathan, silke- og klædehandler, 1730-1805

Han var søn af Moses Aron Nathan, forstander for den jødiske menighed i Nakskov, og Rachel Hertz Bendix. Han mistede tidligt forældrene og rejste til København, hvor han i 1756 opnåede borgerskab efter de begunstigende regler for portugisiske jøder.

I 1765 fik han kgl. bevilling til at handle med ostindiske og kinesiske varer. Efter et par år fik han tilladelse til at fabrikere duge og lærreder, og senere kom tilladelsen til at sælge silke-, uld- og linnedvarer. Han udvidede fabrikken til også at fremstille guld- og sølvgaloner. I 1780 købte han en ejendom i Pilestræde, nu 52. Han var gift med Elisabeth Fürst, og parrets to sønner, Moses Jacob og Aron, blev 1793 optaget i firmaet, der fik navnet Philip Moses Nathan & Sønner.

Ved faderens død antog sønnerne navnet Philipsen og videreførte virksomheden som M. I. og A. Philipsen. I 1806 blev Moses Jacob Philipsen gift med Birgitte Cantor, og Aron Philipsen med Sophie Amalie Warburg. De købte i 1816 ejendommen på hjørnet af Kronprinsensgade og Pilestræde 85, nu 35, og blev »Familien Philipsen i Pilestræde«.

»Familietraditionen fortæller, at de havde så godt et navn, at pøblen ved optøjerne mod jøderne i København 1819 gik deres hus i Pilestræde forbi uden at antaste det.« (Josef Fischer)

I 1823-25 lod begge par deres i alt 11 børn døbe. Det skete diskret uden for København i hhv. Gentofte kirke og Frederiksberg kirke. To sønner, Frederik Philip Wilhelm Philipsen og Christian Arnold Philipsen videreførte firmaet i 1834. Det ophørte omkring 1850. Gården i Pilestræde var i familiens eje i mere en 100 år. Nu tilhører den Bikubenfonden.

Saltholmmaleren Theodor Philipsen (1840-1920) er en sønnesøn af Aron Philipsen.

Læs mere: Josef Fischer og Th. Hauch-Fausbøll *Familien Philipsen i Pilestræde*, 1920 (citeret); Julius Salomon *Familien Philipsen i Pilestræde*, anmeldelse i: Tidskrift for Jødisk Historie og Literatur, 2. bind, hæfte 5, 1921; Ellen Mølholm Hansen *Pilestrædegården 1845-1876*, 1976

/karré X – række 15 – gravsted 76 – gravsten 45

76. Ester Nathanson, 1777-1849

Hun var datter af Jacob Levin Herfort og Rose Hertz. Gift med Mendel Levin Nathanson°. Hun er hovedpersonen på C. W. Eckersbergs guldaldermaleri *Det Nathansonske Familiebillede* fra 1818 (Statens museum for Kunst). Det viser familien i hjemmet i Frederiksholms Kanal efter parrets besøg hos Frederik 6.

»Der var saaledes en lang Periode – omtrent fra Aaret 1808 til 1820 – da Nathansons Huus var Samlingspladsen for den Tids bedste Hoveder, Kunstnere og Videnskabsmænd, samt Embedsmænd af alle Classer ... (-) Jeg har hørt Fremmede forsikre, at de her have henlevet nogle af de behageligste Timer i deres Liv.« (*Gottlieb Siesby*°)

Ester Nathanson havde sikkert sin andel i hjemmets popularitet. Den korporlige jødefejde i 1819 blev skelsættende for parret. Skuffelsen over pøblens had var stor. De mistede troen på en fredelig fremtid for jødedommen i Danmark. I 1828 lod de deres yngste børn døbe og opmuntrede de ældre til også at blive døbt. Deres store efterslægt har navne som Nansen (en omskrivning af Nathanson), Borup og Trier.

Mindestenen ved foden af mandens obeliskformede gravmæle viser nok mere realistisk end C. W. Eckersbergs familiebillede den ydmyge stilling, som 1800-tallet tildelte kvinden i ægteskabet. Inskriptionen er af hendes fætter Henrik Hertz:

I Skjønhed formed' her sig hendes Liv:
I hendes Aasyn, fuldt af Mildheds Adel,
I hendes Færd som Moder og som Viv,
I hendes Vandel, reen og uden Dadel,
Ja selv fra Alderens halvbrustne Baand
Harmonisk skjønt sig løste hendes Aand.

Læs mere: Gottlieb Siesby *Mendel Levin Nathanson. En biografisk Skizze*, 1845 (citeret); Josef Fischer *Simon Lazarus og hans Efterkommere*, 1911; Steffen Borup red. *Mendel Levin Nathanson og hustru Ester f. Herfort og deres efterkommere 1780-1980*, 1981

/karré G – række 16 – gravsted 17

77. Mendel Levin Nathanson, grosserer, redaktør, etatsråd, 1780-1868

Han var født i Altona som søn af Levin Nathan og Hitzelia Meyer. 12 år gammel blev han ansat i morbroderen David Amsel Meyers^o forretning i København. Som 15-årig blev han bogholder i Meyer & Trier, morbroderens nye handelshus sammen med Salomon Seligman Trier. Tre år senere etablerede han sig som manufakturhandler.

Han arbejdede energisk for at reformere det jødiske samfund. I 1805 åbnede han Friskolen for Drengbørn af den mosaiske Tro, i 1810 Carolineskolen for piger og Det jødiske Begravelsesselskab af 1810. Han var medlem af Troessamfundets Repræsentantskab 1817-21. Meyer & Trier gik konkurs i 1831. Han blev da forfatter af nationaløkonomiske skrifter og var redaktør for Berlingske Tidende 1838-58. Udnævnt til etatsråd i 1860. Samme år udgav han sin bog *Jødernes Forhold og Stilling i Danmark*. Han var gift med Ester Herfort^o. Alle deres børn blev døbt.

M. L. Nathanson var det medlem af menigheden, der arbejdede mest målbevidst for jødernes opnåelsen af borgerrettigheder. Ved stenafsløringen oplæste Gottlieb Siesby^o en hyldest til ham med bl.a. disse linier:

Den Mand, hvis Gravhøi her man seer,
Ei trængte han til Minder fleer,
End selv han satte sig heneden.
Men Stenen, vi har reist derpaa,
Den skal for fjerne Slægter staae
Som Minde om Erkjendtligheden.

Læs mere: Gottlieb Siesby *Mendel Levin Nathanson, 1845*, og: *Ved Tid og Leilighed* (citeret); Hartvig Cohn *Friskolen for Drengbørn ...*, 1905; Julius Salomon og Josef Fischer *Mindeskraft ... for Anordningen af 29. Marts 1814*, 1914; Joel Levin Nathanson *Optegnelser om Familien Hausen m.m.* af Josef Fischer i: *Tidskrift for Jødisk Historie og Literatur*, 1. bind, hæfte 1-4, 1917-18; Inuk Luplau Janssen *M. L. Nathansen og hans slægt*, 1960; Poul Borchsenius *Historien om de danske jøder*, 1968; Henri Goldstein red. *Den jødiske skole*, 1980; Steffen Borup red. *M. L. Nathanson og hustru Ester f. Herfort ... 1780-1980*, 1981

/karré G – række 16 – gravsted 16

78. Philip Gerson Philipsen, boghandler og forlægger, 1812-1877

Søn af vekselerer Gerson Philipsen og Rachel (Frederikke) Goldschmidt. Han var således fætter til digteren Meir Aron Goldschmidt. Han gik i skole på Bing & Kalisch's Institut og var i årene 1826-32 lærling hos boghandler og forlægger Gerhard Bonnier°.

I 1834 etablerede han sin egen virksomhed, P. G. Philipsen, der bestod af boghandel og legebibliotek. Året efter indledte han sin forlagsvirksomhed med udgivelse af naturvidenskabelige værker. Han var medstifter af Boghandlerforeningen i 1837. I årene 1854-83 udgav han *Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben*. Mange danske forfattere udgav bøger hos ham, bl.a. Søren Kierkegaard, Holger Drachmann og Christian Winther. Han var gift med Bella Nathanson.

»De ydre Kaar var ellers smaa nok. Fader besad slet ingen Formue (-). Naar han ikke desto mindre naaede frem til taalelig Velstand, skyldtes dette en utrættelig Flid, en Købmandsdygtighed med aabent Blik for, hvad der kunde finde Vej til Læseverdenens Øre, endelig og ikke mindst en overmaade stor Nøjsomhed i det personlige Forbrug. (-) Han deltog ikke synderlig i Selskabslivet. Min Moder, der var af et livligt selskabeligt Gemyt, maatte ved sit Ægteskab give Afkald paa mange Venskaber og kær Omgang, idet hun klogt bøjede sig for Nødvendighedens Lov.« (*Gustav Philipsen*)

Efter hans død fortsatte hun virksomheden. I 1880 blev den overtaget af sønnerne Gustav Philipsen, der var medlem af Folketinget 1898-1903 (Venstrereformpartiet), og Ludvig Philipsen. I 1895 blev boghandelen solgt og videreført som Akademisk Boghandel. Senere indgik forlaget i Gyldendal.

Læs mere: Josef Fischer *Meir Goldschmidts Stamfædre* i: *Tidsskrift for Jødisk Historie og Literatur*, 3. bind, hæfte 4, 1922; Gustav Philipsen *Af min Urtegaard*, 1923 (citeret)

/karré J – række 12 – gravsted 20

79. Moritz Isak Philipson, handelsagent, 1814-68

Han var søn af silke- og klædehandler Aron Philipsen og Sophie Warburg. Kendt for sit store handelstalent og ligeså store smag for damebekendtskaber. København var på kaldenavn med ham: Han var »Brille-Philipson«.

På Andreas Herman Hunæus' populære maleri »Paa Københavns Vold, Aftenen før Store Bededag«, malet i 1860, er han forevigtet som en af de flanerende københavnere, der senere på aftenen skal hjem til the og varme hveder. Netop denne aften optræder byens bourgeoisie som én stor familie. Philipson har briller på næsen og spadserer arm i arm med fru silke- og klædehandler Wilhelmine Richter. Hun løfter op i kjolen og fremviser en velformet ankel. Det drager de modgående herrers blikke med en magnetisk kraft.

På maleriet ses endvidere Frederik 6.s datter, arveprinsesse Caroline, der i 1810 med faderens tilladelse lagde navn til den jødiske Carolineskolen. En velklædt herre, som nogle kunsthistorikere antager er digteren Meir Aron Goldschmidt, optræder også på Volden.

Maleriet forargede borgerskabet p.gr.a. den dristige ankel-fremvisning og skal ikke have moret hendes mand, silke- og klædehandler Johan G. Richter. Han købte værket og gemte det af vejen. Det tilhører i dag Statens Museum for Kunst og er deponeret på Københavns Bymuseum. Poul Borchsenius valgte det som illustration på omslaget af sin bog *Historien om de danske jøder*.

Læs mere: Poul Borchsenius *Historien om de danske jøder*, 1969; Jan Møller *Borger i Klunketidens København*, 1979

/karré A – række 6 – gravsted 2

80. Den portugisiske begravelsesplads

De sefardiske jøder i København kaldte sig de portugisiske jøder og ønskede at fastholde deres begravesskik med bl.a. liggende gravsten. Den var i modstrid med de højtyske jødernes skik med at placere stenene oprejst. De portugisiske jøder var i mindretal og måtte finde udveje. For at kunne fortsætte traditionen, købte de i 1715 et lille stykke jord af Magistraten og fik tilladelse til at bruge det som begravelsesplads. Så kunne gravstenene komme til at ligge ned uden indblanding fra det højtyske flertal. De portugisiske jøder satte et plankeværk omkring pladsen, så der ikke var noget at tage fejl af.

Her hviler købmand Isac Granada, der en tid var herremand på Sjælland (død 1732), kgl. agent og geværfabrikant i Glückstadt Moses Wessely (død 1736), Rachel Italiaender, gift Ephraim (død 1745) og købmand Moses Abenzur (død 1746). Først i 1748 kunne de stridende parter forliges, og den portugisiske begravelsesplads blev sluttet sammen med den højtyske. Plankeværket faldt, og pladsen omtales fra da af som den »incorporerede« begravelsesplads.

Alle eftertidens gravsten er placeret oprejst og vender efter den fælles tradition fortsat mod øst. En undtagelse er dog gravstenene langs murene ved Guldbergsgade og Birkegade, samt gravsten, der er væltet ned fra soklen.

Læs mere: Josef Fischer *Medlemmer af den portugisiske Menighed i 1811 i: Tidsskrift for Jødisk Historie og Literatur*, 3. bind, hæfte 1 og 2, 1922; P. Hampton Frosell *Københavns synagoger gennem tre hundrede år*, 1987

/karré X – række 5 – gravsted 27 – gravsten 17. Gravsted 26 – gravsten 16. Gravsted 30 – gravsten 20. Gravsted 28 – gravsten 18

81. Henriette Pætges, teltholder på Dyrehavsbakken, 1780-1861

Hun var født Henriette Hartwig Amsterdam ved Frankfurt am Main og kom med en stedfamilie til København. I Østergade mødte hun den katolske vintappersvend Christian Heinrich Pætges. De giftede sig, og han etablerede en vinhandel i Kronprinsessegade. Ved Københavns bombardement i 1807 mistede de vinhandel og hjem. De åbnede et traktørsted i Lille Ravnsborg ved den nuværende Solitudevej på Nørrebro. Om sommeren var Henriette Pætges teltholder på Dyrehavsbakken.

De fik 9 børn. En af døtrene var Hanne Pætges, den senere skuespillerinde Johanne Luise Heiberg (1812-90). Hun blev som 8-årig balletelev på Hofteatret. Det var Ane Levin – datter af Michel Levin^o, »Jøden under Træet« på Dyrehavsbakken – der fik hende ind på danseskolen.

Hanne Pætges/Johanne Luise Heiberg var 15 år, da hun hørte sin fader håne moderen for, at hun var jøde. Hun skriver i sin selvbiografi, at hendes energiske moder havde overtaget familiens økonomi og lagt lidt penge til side i en kasse.

»Pengene hører mig til,« råbte min fader. »Jeg er mand og vil være det; at jeg også skulle gå hen og gifte mig med en sådan jødetøs som dig, det var hele min ulykke.« Ved disse ord sprang jeg forfærdet op fra min krog, så på min moder og på ham og skælvende over mit hele legeme. Min moders udtryk kan jeg aldrig glemme ved disse ord. Bleg, skælvende, med funklende øjne, hvori tårerne stod, halvt forlegen, svarede hun: »Det er første gang, at du har ladet mig dette høre, det tilgiver jeg dig aldrig i mit liv, du falske katolik, som har Kristus på læberne og Satan i hjertet.« Jeg ville ikke tro mine egne øren, thi virkelig havde vi børn ikke mindste anelse om, at vor moder stammede fra dette folk. (-) For mig var denne opdagelse kilden til stor sorg. En dyb skam betog mig, uden at jeg kunne gøre mig rede for, hvori den bestod ...«

Læs mere: Johanne Luise Heiberg *Et Liv genoplevet i Erindringen*, 1891, 5. udg. 1973 (citeret); Richard Høeg Brask *Familien Pætges i: Personalhistorisk Tidsskrift*, 10. række, 6. bind, 1939; Per Olov Enquist *Fra regnormenes liv*, på dansk ved Frederik Dessau, 1981; Bodil Wamberg *Johanne Luise Heiberg. Kærlighedens stedbarn*, 1987; Vibeke Schrøder *Dæmoni og dannelse. Johanne Luise Heiberg*, 1995

/karré B – række 10 – gravsted 22

82. Hartvig Philip Réé, købmand, fabrikant og forfatter, 1778-1859

Han var født i Fredericia, hvor han indtrådte i sin faders handels-
hus, Ph. H. Réé & Comp. Efter faderens død i 1799 styrede han
forretningen med moderen som indehaver. I 1810 flyttede han
den til Århus med filialer i Randers og Hamburg. Han importere-
rede stenkul, jern, salt og tobak – og solgte korn, uld og skind til
udlandet. Han etablerede et rederi, oprettede et sukkerraffina-
deri og grundlagde trykkeri og farveri.

Handelshuset blev den største provinsforretning i landet, og i
folkemunde blev han kaldt »Kong Réé«. I sin gård i Århus ind-
rettede han en synagoge og lod den præge af reformer, der var
inspireret af den tyske oplysningsfilosof Moses Mendelssohn i
Berlin. Han skrev en ny liturgi, som han komponerede melodier
til. Han skrev også artikler om bl.a. religion. Efter hustruen Thamar
(Therese) Réés død i 1850 flyttede han til København og fordy-
bede sig i filosofi.

»At han til trods for sin store og mangeartede virksomhed som
købmand og fabrikant ikke endte som en rig mand, viser bedst,
at de åndelige interesser lå dybere hos ham, havde stærkere rod
i hans hjerte end de materielle.« (*Josef Fischer*)

Sønnen redaktør Bernhard Réé var medlem af Folketinget
1848-54 og 1864-66 (Venstre). En anden søn, grosserer Julius
Réé, var folketingsmedlem 1864-74 (Nationalliberal).

Læs mere: Hartvig Philip Réé *Vorschlag zu einer höchstnothwendigen Synago-
genordnung*, 1825; Josef Fischer *Hartvig Philip Réé og hans Slægt*, 1912 (citeret)

/karré B – række 8 – gravsted 4

83. Nathan Rosenbaum, kommissionær (handelsfuldmægtig), 1814-79

»Min farfar, der hed Nathan Rosenbaum, var indvandret til Danmark fra den lille sydtyske by Dehrenburg. Før ham fortæber slægten sig i historiens mørke. Men gamle avisudklip fortæller, at Nathan var »naturmusiker«, og at han optrådte på et af morskabsteatrene på Frederiksberg. Hvad der skjuler sig bag denne beskæftigelse, ved jeg ikke. Sandsynligvis at han spillede efter gehør. Noget ved musikken var han i alt fald. Senere skiftede han erhverv og gik omkring og solgte brugt tøj. På dørskiltet i hans første hjem i Farvergade så det lidt finere ud. Der stod: »Kommissionær«.« (Victor Borge)

Nathan Rosenbaum var gift med Henriette Hartvig, datter af slagter i Hillerød Berend Marcus Hartvig og Noline Heimann, født i Preussen. Hun blev 102 år og er begravet på Mosaik Vestre Begravelsesplads.

En af sønnerne, Bernhard Rosenbaum, var kgl. kapelmusikus og gift med Frederikke Lichtinger, datter af tobaksfabrikant Israel Lichtinger og Sabine Levin. De er også begravet på Mosaik Vestre Begravelsesplads.

Deres yngste søn er koncertpianist, entertainer Børge Rosenbaum, bedre kendt – verdensberømt – som Victor Borge. Han er født i 1909 og voksede op i Classensgade, blev uddannet som koncertpianist på Det kgl. Musikkonservatorium og tog fra 1940 ophold i USA. I 1963 oprettede han legatet »Thanks to Scandinavia« til minde om de mennesker, der reddede flertallet af jøderne fra deportation til nazisternes kz-lejre. Det uddeles årligt til studenter fra de fire nordiske lande til studieophold i USA. I 1985 oprettede han »Victor Borges Musikfond til minde om kgl. kapelmusikus Bernhard Rosenbaum og Hustru«. Det tildeler årligt legater til talentfulde unge danske musikere, sangere eller komponister fra det klassiske musikliv.

Marmorpladen med inskription, der var indsat i den vedbendsornamenterede sandstensblok, er gået tabt.

Læs mere: Michael Hartvig Levin Marcus Hartvigs *Efterkommere*, 1928; Gunhild Gansing *Om Victor Borge, verdens morsomste mand. Fortalt af mange plus ham selv*, 1956; Victor Borge *I Danmark er jeg født*, FDB's kalender 1992, og: *Smilet er den korteste afstand ...*, Erindringer fortalt til Niels-Jørgen Kaiser, 1997 (citeret)

/karré J – række 17 – gravsted 18

84. Bernhard Harald Ruben, tekstilfabrikant, etatsråd, 1829-96

Hans farfader var kattuntrykker Hendel Jacob Ruben, der indvandrede fra Altona i 1780 og fik Christian 7.s tilladelse til at etablere kattuntrykkeri og farveri i København.

Faderen, tekstilfabrikant Isak Hendel Ruben, anskaffede som noget nyt en dampmaskine og omskabte i 1859 virksomheden til bomuldsvæveriet og appreturanstalten (til efterbehandling af stofferne) J. H. Ruben på Rolighedsvej.

Bernhard Harald Ruben blev medindehaver af firmaet, videreførte det efter faderens død og oprettede fabrikker i Oslo. Han var gift med Ida Coppel. Hun lod i 1903 »Etatsraad Fabrikant Bernhard Rubens og Hustrus Stiftelse« opføre på Falkoner Allé 72 med friboliger for gamle arbejdere, tegnet af arkitekt Frederik L. Levy. Deres søn Carl Ruben fortsatte i ledelsen som fjerde generation. I 1906 blev virksomheden omdannet til Nordisk Tekstil A/S, og i 1918 blev den solgt.

Smedejernsgitteret med låge omkring gravstedet er begravelsespladsens bedst bevarede. Det har gitterværk med snirkler, frise foroven og -neden, snoede hjørnestolper og kogleformede knopper. Mange gravsteder fra 1800-tallet var indhegnet med gitre af smede- eller støbejern. Dug, regn og sne har imidlertid tæret så hårdt på dem, at de fleste er blevet fjernet. Granitsoklerne med stolpehuller ligger her endnu.

Læs mere: Josef Fischer *Simon Isac Kalkar og hans Slægt*, 1917; Architekten, nr. 37, 1905; Axel Andersen »Støbejernsgitre« og »Smedejernsgitre« i: *Vore Kirkegårde*, hhv. 1982 og 1983; Thorkild Kjærgaard *Fremskridtets mænd*, Det Kongelige Københavnske Skydeselskab og Danske Broderskab, 1997

/muren ved Birkegade – gravsted 44

85. Abraham Salomon, overrabbiner, d. 1700

Han stammede fra Mähren og blev den københavnske jødiske menigheds første rabbiner kun tre år efter, at menighedens grundlægger juvelerer Meyer Moses Goldschmidt^o og hans kompagnon, hofjuvelerer Israel David i 1684 ved kgl. reskript fik tilladelse til at holde gudstjeneste »inden tillukte Kammere ...«. Hans embedsperiode var 1687-1700.

En enkelt af hans embedshandlinger er kendt, nemlig da han deltog i undersøgelserne efter et skibsforslis i 1693. Han skulle fastslå, om jøderne om bord på skibet nu også virkelig var omkommet, således at eventuelt ægtefæller kunne gifte sig igen. Efter hans død blev Israel Behr overrabbiner 1700-28. Han døde under et besøg i Fredericia og er begravet der. Stenen er den næstældste jødiske gravsten i Danmark og ligesom den ældste gravsten på David Israels^o grav i god stand.

Den hebraiske inskription lyder på dansk:

»Herunder skjules det store skyggefulde Træ, det er Abraham, en fyrste i Torahkundskab, der indtog Lærerens sæde i hellige Menigheder iblandt dem, der førte den hellige Sag til Sejr. Han oplærte mange Disciple i indtrængende og overskuende Granskning. Det er den fromme, højtberømte Rabbiner Abraham, Søn af den fromme Rabbiner Salomon – den frommes Minde være til Velsignelse – fra Rausnitz. Englene har besejret Menneskene og bortført ham til Himmels Sale Lørdagen den 2. Dag i Sivan (5)460.«

Læs mere: Josef Fischer *Stamtavlen Eichel*, 1904; Julius Salomon og Josef Fischer *Mindeskriфт i anledning af Hundredaarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814*, 1914 (citeret); Per Katz *Jøderne i Danmark i det 17. århundrede*, 1981

/karré X – række 6 – gravsted 48 – gravsten 22

86. Isak Salomon, købmand og kantor, 1782-1848

Han var født i Frankfurt, blev købmand i hertugdømmerne og kompagnon med David Marcus Dessauer. I 1813 løste de borgerskab i Tønder. Dessauer blev syg af gigt, og forretningen gik ned. I 1831 måtte Isak Salomon finde en anden levevej, og han søgte stillingen som kantor ved den planlagte nye synagoge i Krystalgade i København. Blandt hans støtter var prins Christian (8.), der i en anbefaling bl.a. skrev:

»Under mine Ophold ved det hertugelige Augustenborgske Hof, ved hvis musicalske Underholdninger Herr Salomon oftere har udført betydelige Syngepartier, har jeg haft Lejlighed til at overbevise mig om, at han besidder en høj og stærk Tenorstemme og har erhvervet sig megen Færdighed. Han er mig desuden bekjendt som en stræbsom og retskaffen Mand, og da jeg saaledes troer ham baade duelig og værdig til den af ham attraaede Post, tager jeg ikke i Betænkning, paa bedste Maade at anbefale ham til den agtbare Menigheds Velvilie.«

Isak Salomon fik stillingen. Han flyttede til København og sang ved Synagogens indvielse i 1833. Han var gift første gang med Feilchen Geskel. Anden gang med Esther Wulff. Pauline Drucker^o er en datter fra første ægteskab.

En søn fra samme ægteskab er Geskel Salomon (1821-1902), der blev elev på Kunstakademiet og bosatte sig i Sverige. Her skiftede han navn til Geskel Saloman og blev en af Sveriges store portræt- og genremalere. Hans olieportrætter af faderens kompagnon, David Marcus Dessauer og hustru Rachel født Geskel, tilhører Det mosaiske Troessamfund.

En anden søn, Siegfried Salomon, antog også navnet Saloman. Han blev komponist og gift med »den svenske lærke«, sangerinden Henriette Nissen. De bosatte sig i Skt. Petersborg. Efter hendes død slog han sig ned i Stockholm og komponerede operaerne »Diamantkorset« og »Karpaternes rose«.

Læs mere: Josef Fischer og Michael Hartvig *Slægten Wulff fra Fredericia og Randers*, 1953; Olga Raphael *En målars væg. Geskel Saloman*, Stockholm 1965 (citeret)

/karré H – række 2 – gravsted 1

87. Salomon Salomonsen, tobaksspinder og -handler, 1695-1767

Han er stamfader til slægten Salomonsen (Nyborg). Søn af tobaksspinder og -handler Marcus Levin i Nyborg og oplært af ham. Han bosatte sig i København, hvor han fik lejdebrev i 1719 og løste borgerskab som tobaksspinder og -handler i 1725. Gift med Sara Fürst. Ved Københavns brand i 1728 blev familien husvild og måtte bo hos menighedens grundlægger, hofjuvelerer Meyer Moses Goldschmidt°. Han fik 9 sønner og 4 døtre med hustruen. Hun døde i 1750.

»Da han ytrede ønske om at ville gifte sig igen, har sønnerne David og Marcus samt svigersønnerne Beyfus og Trier brugt alle midler for at forsøge at hindre ham deri. De førte endog proces mod faderen for overrabbineren [Hirsch Samuel Levi°], for Tamperetten og endelig for Rådhusretten. Faderen klager sin nød for Magistraten, særlig beklager han sig over sønnerne David og Marcus, at de er imod, at han skulle gifte sig, og nogle gange har forhindret det ved forskellige inventioner ...« (*Josef Fischer*)

Kærligheden, eller hvad det end har været, vandt, og han giftede sig i en alder af 65 år med Sara Ruben, som han fik en datter med. I den udbredte slægt efter den første søn, urtekræmmer Moses Salomonsen, og dennes første (ubekendte) hustru og anden hustru, Blume Levy, er indgiftede navne som: Bendix, Bing, Brandes, Cohn, Dessau, Glückstadt, Goldschmidt, Grün, Heckscher, Henius, Henriques, Hertz, Heyman, Hirsch, Jacobsen, Levy, Melchior, Metz, Meyer, Oppenheim, Salomon, Simonson og Warburg.

Gravstenen hører til en art, der ikke kunne klare omkring 230 års vind og vejr, skiftende temperaturer, luftens syreindhold m.m. Den er næsten ulæselig.

Læs mere: Josef Fischer *Slægten Salomonsen (Nyborg)*, 1927 (citeret); Johan Grün *Familien Grün i slægten Salomonsen*, 1994

/karré X – række 16 – gravsted 67 – gravsten 43

88. Gottlieb Siesby, journalist og forfatter, 1803-84

Han var søn af Isachar Meyer Siesbye, inspektør ved stiftelsen Meyers Minde, og Liebe Eichel. Kom i skomagerlære og blev mester i 1826.

Han valgte imidlertid journalistik og digtning som levevej. I 1825 udkom *Lyriske Forsøg*. I 1834 blev syngespillet *Robinson* opført på Det Kongelige Teater. Han var ivrig fortaler for en fri forfatning og skrev om frihed og lighed i *Poetisk-politisk Nytaarsgave*, 1839, 1840 og 1843. Redaktør af Kjøbenhavns Morgenblad i 1839. Stiftede i 1840 bladet *Folkevennen* og det litterære månedsblad *Salonen*. I 1845 udgav han *Mendel Levin Nathanson^o. En biografisk Skizze*. Her giver han prøver på sit kritiske blik og sin spidse pen i beskrivelsen af datidens kaotiske begravelser i Møllegade:

»En videre gaaende LigeGYldighed for Alt, hvad der hører til den simpleste Velanstændighed, en større Mangel paa den høitidelige Alvor, hiin sørgelige Forretning maae vække hos enhver, der er i Besiddelse af den mindste menneskelige Følelse, en frygteligere, næsten til Vildhed grændsende Uorden og Trodsen af Civilisationens og Kulturens simpleste Forskrifter, end der for dum viste sig ved denne Leilighed, er ikke vel tænkelig. (-) Ude paa Kirkegaarden gik Uordenen om muligt endnu videre; hos den ved Kirkegaarden boende Opsynsmand holdtes formelig Skjænkestue, hvor man, medens Liget blev vasket og klædt, drak og spillede Kort, ja, man fordrev sig Tiden paa selve Kirkegaarden, mellem de Dødes Grave, med at ryge Tobak og hørøstede Discourser. Man undsaae sig ikke engang i den Tid for høit og lydeligt at underkaste den Afdødes Charakter en streng Bedømmelse ...«

Det jødiske Begravelsesselskab af 1810, der blev stiftet på M. L. Nathansons^o initiativ, bragte orden på begravelsespladsen. Fra 1847 var Gottlieb Siesby medarbejder ved avisen *Flyveposten* og blev senere medejer. Han – den tidligere skomagermester – skrev kantaterne til sørgefesterne i Synagogen efter Frederik 6., Christian 8. og Frederik 7.s død. *Ved Tid og Leilighed. Digte og Sange i Udvalg*, udkom i 1871. Gift med Eva Bendixen.

Læs mere: Josef Fischer *Stamtavlen Eichel*, 1904

/karré J – række 12 – gravsted 16

89. Joseph Levin Simonsen, overrettsprokurator, 1814-86

Han var søn af købmand Levin Simonsen og Esther Henriques. Broder til Simon Levin Simonsen^o og Eva og Henriette Simonsen, der var gift med Meyer Herman Bing^o og Jacob Herman Bing^o. Som ung var han sekretær i Boghandlerforeningen, og efterfulgte i 1848 Moses Delbanco^o som juridisk rådgiver og sekretær for Det mosaiske Troessamfund. I Repræsentanternes mødesal i Ny Kongensgade hænger der i den anledning et portrætfotografi af ham. Han bevarede stillingen til sin død.

Han blev overrettsprokurator (landsretssagfører) i 1851 og var en årrække formand for Procuratorforeningen. Han var gift med Minna Julie Fürst. Parret fik 11 børn. To af sønnerne, Henrik Joseph Simonsen og Martin Georg Seth Simonsen, etablerede i 1878 Danmarks første speditjonsfirma, H. J. Simonsen & Co.

En søn af Martin Georg Seth Simonsen med samme navn som farfaderen Joseph Levin Simonsen overtog firmaet i 1930. Det eksisterer stadig som et aktieselskab, der indgår som et selvstændigt speditjonsfirma i Joseph Samson A/S.

Muren ved Birkegade bag gravstenen er bygget ekstra høj for at give en passende baggrund. Til venstre for stenen hviler tre af Joseph Levin og Minna Julie Simonsens ugifte døtre: Galathea (Thea) Johanne, Louise Rachel og Elna Julie Henriette Simonsen.

Læs mere: Jul. Margolinsky *Stamtavlen Henriques 1725-1948*, 1949; Arthur Henriques *Mine Forgængere i Stillingen som Sekretær*, Jødisk Samfund nr. 10, 1946; Louis og Henry Frænkel *Forgotten fragments of the history of an old Jewish family*, København 1975 (Samson: tavle VI-S-14); Joseph Samson *En speditørs historie 1924-1990*, 1990, og: *H. J. Simonsen & Co. Danmarks ældste speditjonsfirma*, 1991

/muren ved Birkegade – gravsted 16

90. Simon Levin Simonsen, handelsagent og oversætter, 1808-79

Han er broder til Joseph Levin Simonsen^o og Eva og Henriette Simonsen, der var gift med Meyer Herman Bing^o og Jacob Herman Bing^o. Han var en populær festtaler og lejlighedsdigter. Gift med Thora Bloch.

De to svogre, der bl.a. var indehavere af H. I. Bing & Søn's forlag, bestilte en oversættelse af frankfurterlægen Heinrich Hoffmanns børnebilledbog *Struwelpeter* fra 1845 hos ham. Det blev til *Den store Bastian. Eller Vær lydig. Lystige historier og morsomme billeder for børn mellem 3-6 år*. Bogen udkom i 1847 og fortæller – her med eksempler på Hoffmanns tysk og Simonsens fordanskning – »Historien om de sorte drenge«:

Es ging spazieren vor dem Tor	På Vesterbro en neger gik,
Ein kohlpechrabenschwarzer Mohr.	fornam på panden solens stik,
Die Sonne schien ihm aufs Gehirn,	så slog han op sin paraply,
Da nahm er seinen Sonnenschirm.	for under den at søge ly.

Der er også »Historien om den slemme Frederik«:

Ins Bett muss Friedrich nun hinein,	Nu Frederik, hvem hunden bed,
Litt vielen Schmerz an seinem Bein;	til sengs må gå, han meget led.
Und der Herr Doktor sitzt dabei	En doktor kom og skrev latin
Und gibt ihm bitt're Arznei.	og gav ham bitter medicin.

Desuden er der »Historien om spejledukken«, »Historien om Hanne i Månen«, »Historien om den kræsne Mads«, »En meget sørgelig historie om tændstikker«, »Historien om Sutteper«, »Rikke Slikmund«, »Rokke-Hans« og »Fugleskræmsel«. Simon Levin Simonsens fordanskning er en klassiker ... et stykke dansk kultur.

Læs mere: *Jødisk Familieblad*, nr. 15, 1929; Jul. Margolinsky *Stamtavlen Henriques 1725-1948*, 1949; Axel Berend *Efterkommere af Marcus Salomon Friedlænder og Magnus Akiba Bloch*, 1961

/karré J – række 17 – gravsted 4

91. Moritz Unna, kunstmaler og fotograf, 1811-71

Søn af silke- og klædehandler Isaac Unna og Sophie Israel. De første ungdomsår boede han i Sverige. I 1830 blev han optaget på Kunstakademiet i København. Han var en god tegner og vandt den lille sølvmedalje i 1836. I en årrække deltog han på Charlottenborgs Forårsudstilling bl.a. med genrebilleder med tidsypisk titler som »En Skolelærer forelæser et Par gamle Folk et Brev fra deres Søn i Udlandet« og »En saaret Vildttyv med sin Datter, forskrækkede af Skovvogterne, som de bemærke uden for Døren. Natstykke.«

I 1839-46 opholdt han sig i München og malede portrætter og genrebilleder. Han bosatte sig i Göteborg i 1846 og ernærede sig som tegnelærer. Samtidig lærte han at tage daguerreotypier og annoncerede med, at han kunne alt det sidste nye. Han blev en af Sveriges første professionelle portrætfotografer og åbnede i 1853 »Unna & Höfferts Fotografiska Atelier« sammen med portrætmaler og retouchør A. Höffert fra Düsseldorf.

I 1863 flyttede han tilbage til København og købte den succesrige hoffotograf Rudolph Strieglers Atelier i Stephan a Portas hjørnehus på Kgs. Nytorv/ Lille Kongensgade. Striegler havde i slutningen af 50'erne indført visitkortfotografiet fra Frankrig. Borgerkabet på visit kunne nu aflevere et lille fotografi i stedet for at lade sig melde ved et trykt visitkort. Det blev den nye mode sammen med albummer til fotografierne. Vi kan bl.a. takke visitkortfotografierne for, at vores bedste- og oldeforældres kontrajejer er bevaret.

Strieglers forretning havde været dyr at overtage. Da tiderne for de mange fotografer i København blev vanskelige i de følgende år, gik det ned ad bakke for Moritz Unna, og han døde som en fattig mand. Han var gift med Nanny Fürst.

Læs mere: Carl Reitzel *Danske Kunstneres Arbejder*, 1883; Josef Fischer *Simon Lazarus og hans Efterkommere*, 1911; Bjørn Ochsner i: *Den lille Portrætkunst*, 1949; *Bäckströms Bilder!*, Fotografiska Museet, Stockholm, 1980; Rolf Söderberg og Pär Rittsel *Den svenska fotografins historia 1840-1940*, 1983; Bjørn Ochsner *Fotografer i og fra Danmark til og med år 1920*, 1986, og: *Fotografi på tryk*, 1996

/karré J – række 1 – gravsted 2

92. Lion (Juda Leb) Warburg, strømpefabrikant, 1712-84

Han var søn af overrabbiner Aaron Cohen i Warburg i Westfalen og kom til København i 1746. Her handlede han med uldvarer og strømper. Han giftede sig med Kaja Wessely og efter hendes død med søsteren Rebekka. Sammen med svogeren Joseph Moses Wessely grundlagde han et strømpevæveri, der blev byens største strømpefabrik. I 1775 havde de 28 væve i drift. Året efter købte de ejendommen på hjørnet af Højbro Plads og Store Kirkestræde. Her indrettede Lion Warburg »Warburgs Synagoge«, der blev en af tidens mange københavnske synagoger med en lille menighed. Fra inskriptionen på den delvist ødelagte sten:

»Den redelige, retskafne, højtansete og belæste mand, Juda Leb Warburg, velsignet være hans minde, var leder og ældste af den portugisiske menighed og søn af den højtlærde rabbiner Aaron Cohen, velsignet være hans minde, som var overrabbiner i byen Warburg.«

Sønnen Aron Leb Warburg overtog virksomheden efter faderens død og åbnede butik med garn, tråd, bånd, strømper og undertøj. Ejendommen nedbrændte under Københavns brand i 1795 og stod genopført i en smallere udgave i 1798. Det var betingelsen for statens midlertidige lån til genopførelsen, at ejeren forpligtede sig til at rykke huset tilbage fra gadelinjen. På et murbånd mod Store Strandstræde står der: »Warburgs Hus Gjenopført 1798«. I 1809 lod Aron Leb Warburg sig døbe sammen med sine børn. Den Warburgske Forretning fortsatte i slægtens eje i to generationer.

Gennem de seneste årtier har det lange, smalle butikslokale i den høje stueetage haft forskellige forretningsindehavere. I dag er ejendommen måske mest kendt for værtshuset »Christian Firtal« og »Toga Vinstue«, hvor kuglerne til dansk politik efter sigende støbes.

Læs mere: Herman Trier »Strømpevæverslægten Warburg«, *Historiske Meddelelser om København*, 5. bind, hæfte VI, 1916 (citeret); Michael Johansen *Den Warburgske Forretning gennem 175 Aar*, 1921

/karré X – række 7 – gravsted 18 – gravsten 10

93. Israel Isaac Weel, silke- og klædehandler, 1787-1869

Han var født i Altona, hvor hans fader Isaac Levin Weel var købmand. Han løste borgerskab i København som silke-, uld- og lærredshandler og åbnede i 1817 en butik med hvidevarer i Farvergade. Som noget nyt rykkede han sine varer ud i porten, hvor der var rigelig med plads. Her kunne kunderne se dem i dagslys og føle på kvaliteten.

Året efter gik han i kompagniskab med silke- og klædehandler Joseph Simonsen. De grundlagde Simonsen & Weel. Foruden hvidevarer som servietter og dynevår solgte de vat og gazebind. I 1840 købte de en ejendom på hjørnet af Købmagergade og Silkegade og indrettede forretningen her. Israel Isaac Weel var gift med Martha Meyer og efterfulgtes som silke- og klædehandler af sin brodersøn Eduard David Weel.

I 1888 blev Julius Lippmann chef – han er begravet karré A, række 12, gravsted 2 – og det blev indledningen til Liepmann-æraen. I 1928 blev sønnen Kai Lippmann chef og i 1951 sønnesønnen Ole Lippmann. I dag tegner fjerde generation, Jens Lippmann, firmaet, der hedder Simonsen & Weel's Eftf. A/S. Det har sæde i Tåstrup og handler med hospitalsudstyr, kirurgiske instrumenter og sygeplejeprodukter. I 1997 blev det overtaget af den svenske Bure-koncern.

Der hviler ikke færre end 12 ugifte kvinder fra forskellige grene af Weel-slægten på begravelsespladsen, bl.a. langs muren ved Guldbergsgade og Birkegade.

Læs mere: *Et Handelshus bliver 125 Aar*, Simonsen & Weel, 1942; Hans Metzou *Mine forfædre, deres liv og færd*, 1956; Arne Weel *Så festligt var det*, 1972

/karré H – række 5 – gravsted 21

94. Abraham Alexander Wolff, overrabbiner og professor, 1801-91

Han var født i Darmstadt og uddannet hos Tysklands lærdeste rabbinere. I 1821 skrev han disputats ved universitetet i Giesen i Hessen om profeten Habakkuk. Tre år senere fik han ordination som rabbiner og blev i 1826 overrabbiner i Giesen. Efter overrabbiner Abraham Gedalias^o død blev han i 1828 udnævnt til overrabbiner i København.

Gudstjenesterne blev dengang holdt i private bedesale. Der var stridigheder i menigheden bl.a. mellem ortodokse og reformvenlige grupper. Først efter indvielsen af Synagogen i Krystalgade i 1833 og med hans nye regler for gudstjenesten blev der fred. Hans stærke personlighed og store talegaver var en medvirkende årsag.

»Straks ved sin første optræden gjorde han et dybt indtryk på menigheden. De københavnske jøder så her for første gang en mand som i sig selv forenede en imponerende jødisk viden med verdslig dannelse, en elegant, verdensmandsmæssig optræden og en veltalenhed, som henrev selv modvillige til begejstring, og alt dette på positiv jødisk grund. Med sin høje, ranke skikkelse, sine lysende øjne og et mærkeligt suggestivt væsen øvede han en indflydelse på folk som de ikke kunne unddrage sig.«
(Rafael Edelmans)

I 1856 udgav han sin bønnebog *Tephilath Israel*, der bl.a. indeholder salmer på dansk. Den bruges stadig i Synagogen. Hans oversættelse af Torahen *De fem Mosebøger* er nu om dage afløst af overrabbiner Bent Melchiorss oversættelse. Han blev titulær professor i 1871. Da nogle folkekirkepræster i en bog angreb jødedommen, svarede han dem i 1878 med sit store værk *Talmudfjender*. Han var gift med Johanna Goldschmidt.

I Troessamfundet hænger bl.a. David Monies olieportræt af ham. Rafael Edelmans artikel i *Dansk Biografisk Leksikon* giver et tilsvarende godt billede af manden, der var menighedens overrabbiner i 63 år fra 1828 til 1891.

Læs mere: Abraham Alexander Wolff *Den israelitiske Synagoges Indvielses-Fest i Kjøbenhavn den 12te April 1833*, oversat af Chr. B. Jensen, 1833; *Illustreret Tidende*, nr. 995, 1878, og nr. 11, 1891; Poul Borchsenius *Historien om de danske jøder*, 1968; Rafael Edelmans i: *Dansk Biografisk Leksikon*, 1984 (citeret)

/karré A – række 7 – gravsted 46

Indgangen fra Møllegade til »Evhedens hus«. Begravelsespladsen kan besøges efter aftale med Det mosaiske Troessamfund. Foto: EHB

Personregister

Af de ca. 530 navne er 90 biograferet (**fremhævet** tekst). Tallene henviser til biografiernes nummer – ikke til siden.

- Abenzur, Moses 80
Abraham, Hertz 45
– **Tobias** 1
Abrahamson, Meyer 69
– Therese 42
Adler, Bertel David 2
– **David Baruch** 2, 3
– Ellen 2
– Emma 2
– **Hanna** 2, 3
– Hanne Emilie 49
– Martin 2
– Rachel 6
Ahlefeldt-Lauvig, Preben 69
Andersen, H. C. 42, 44, 64, 65, 66
Ansbacher, Minna 16

Ballin, Hendrik Isidor 5
– Jacob Levin 5
– Jacob Ludvig 5
– **Joel** 4
– Joseph Joel 4
– **Marcus Jacob** 5, 45
– Max 5
– Mogens 5
– Susanne 5
Beckett, Hugh 69
Behr, Israel 85
Belinfante, Regina Cahanel 73
Ben-Gurion, David 35
Bendix, Adelaide 6
– Bendix Moses 6
– Emilie 15
– **Mariane** 6
– Ove Marx 28
– **Pauline** 6
– Rachel Hertz 75
– **Sophie Esperance** 6
– Victor 13
Bendixsen, Eva 88
Berend, Esther 20
Berendsen, Albert 7
– Isac Nathan 7
– Ivar 7
– **Sophus** 7
Berendt, Mariane 45
Berens, Sophie 55
Berger, Hertz Benjamin 8
– **Sofie Adele** 8
Bing, Agnete 9
– Anton 10
– Betzy 41
– Harald 10
– **Heimann Jacob** 9, 10, 11, 28, 54
– Herman 11
– **Jacob Herman** 10, 11, 72, 89, 90
– Jacob Martin 11
– **Meyer Herman** 9, 10, 11, 89, 90
– Sara 54
– Sophie 9
Bissen, H. V. 6
– Vilhelm 6
Bloch, Betzy 28
– Pauline 28
– Thora 90
Bohr, Christian 2
– Harald 2
– Niels 2, 3
– Aage 2
Bonnier, Adolf 12
– Albert 12
– David Felix 12
– **Gerhard** 12, 78
Borge, Victor 83

- Bramsen, Bo 57
 – Christopher Bo 69
Brandes, Edvard 11, 13, 15, 40
 – Ernst 15
 – Georg 15
 – **Harriet Camilla** 13, 15
 – Herman Cohen 15
 – Hetna 13
 – Joel Israel 15
 – Vanda 13
 Buchholtz, Friedrich 22
 Bärens, I. H. 22
Børnegrave 14
- Cantor, Axel 51
 – Birgitte 75
 – Fromet 51
 Caroline, arveprinsesse 79
 Carstensen, Georg 11
 Chawa, Elischewa 44
 Christian 7. 22
 Christian 8. 23, 26, 86, 88
 Cleve, Mirjam Glückel 36
Cohen, Aaron 92
 – Mariane 61
 – **Moses Israel** 15
 – Sara 5
Cohn, Annelise 16
 – Carl Herman 16
 – Georg 16
 – Henning 16
 – **Naphtali** 16
 – Sarah 35
 Coppel, Ida 84
- David**, Adelaide Nathan 31
 – Beate 37
 – Israel 34, 85
 – **Marcus** 17
 Deen, Charlotte Johanne
 Cecilie van 65
Delbanco, Moses 18, 72, 89
 Dessau, Benny 49
 Dessauer, David Marcus 86
 Drachmann, Holger 78
Drucker, Heyman Israel 19
 – **Pauline** 19, 86
 – Robert 19
- Eckersberg, C. W. 4, 76
 Edelmann, Rafael 94
Eibeschütz, Aron 20
 – **Simon Aron** 20
 Eichel, Liebe 88
 Elkan, Esther 12
 Elsass, Adam 7
 – Ludvig 7
engelske soldatergrave, De 21
Euchel, Abraham Israel 22
 – **Gottleb** 22
 – Krenche 22
- Ferdinand, arveprins 23
Fraenckel, Adolph 23
 – **Liepmann** 23, 24
 – Sally 23
Franco, Abraham 24
 – Aron 24
 – Isak 24
 – **Jacob** 24
 – Luna 24
 Frederik 4. 24, 33
 Frederik 6. 21, 22, 23, 31, 54,
 70, 79, 88
 Frederik 7. 28, 38, 88
Frenkel, Zadoc 25
 Fridericia, Ida Sara 39
 Fridericia, slægten 59
Friedländer, Julius 26, 28
 – Louise Mariane Rosalie 72
 – Marcus Salomon 26, 28
 – **Sally** 27
 – Thea 69
 – Vilhelm 28
Frænckel, Joseph Nathan 28
 – **Nathan Joseph** 28
 – Therese 28
 Frænkel, Henry 28
 Fränckel, Emilie 15
 Fürst, Elisabeth 75
 – Minna Julie 89
 – Nanny 91
 – Sara (Heilbuth) 40
 – Sara (Salomonsen) 87
- Gamborg, Knud 53
Gedalia, Abraham 21, 29, 95

- Gottlieb Hartvig Abrahamson 29, 32
- Genizah 30**
- Gerson, Georg 31**
- Heiman 31
- Geskel, Feilchen 19, 86
- Rachel 86
- Glückstadt, Emil 32**
- **Hartvig Joseph 32**
- Isak 32, 57
- Goldschmidt, Aron Meyer 33**
- Breine 34
- Esther 32
- Fanny 39
- Jette 59
- Johanna 94
- Meir Aron 33, 78, 79
- **Meyer Moses 34, 85, 87**
- Moritz Aron 33
- Rachel (Frederikke) 78
- Granada, Isac 80
- Grün, Avigdor 35**
- Herman 35
- Johan 35
- Olaf 35
- **Salomon 35**
- Grut, Jeanne 69
- Grøndal Frederik Vilhelm 10, 11
- Guggenheim, Abraham 36**
- Frommet 36
- **Josef Abraham 36**
- Hahn, Eva 37**
- Isac Selig 37
- Rose 37
- Halle, Mariane von 38
- Hambro, Calmer Joachim 38**
- Carl Joachim 38
- Carl Joachim (Norge) 38
- Edvard Isach 38
- Joseph 31, 38
- Hannover, Adolph 39**
- Emil 39, 50
- **Moses Abraham 39**
- Hansen, C. F. 28
- Hartvig, Berend Marcus 83
- Helene 53
- Henriette 83
- Haslund-Christensen, Marianne 69
- Heering, Peter 69
- Heiberg, Johanne Luise 58, 81
- Heilbuth, Wulf David 40**
- Herman 40
- Heimann, Nicoline 83
- Henriques, Aron Ruben 42, 44**
- Arthur 72
- Bendix Moses (Pinches Nache) 44
- Benny 41
- Carl Bertel 41
- **Carl Bing 41**
- Carl Otto 44
- Edmond Simon 44
- Elise Carrie 41
- Emil 41
- Esther 89
- Frederikke 23
- Helga Ernesta 41
- Henrik 44
- Leif Allan 44
- Marie 42
- **Martin Ruben 42, 43, 44**
- Moses Ruben 37
- **Nathan Ruben 43, 44**
- Otto Ruben 44
- Rachel 37
- **Ruben jr. 19, 37, 43, 44, 64**
- Sally Ruben 43
- Samuel Ruben 43
- Sophie 19
- Walter Holm 44
- Herfort, Ester (Nathanson) 76, 77**
- Jacob Levin 76
- Herholdt, Johan Daniel 46
- Hertz, Abraham 5, 45, 47, 50**
- Alfred 45
- Emanuel 5
- **Esperance 46**
- Flemming 47
- Henrik 48, 76
- Jacob 47
- Johan 47
- Knud 47
- Levin 46
- Meyer 45

- **Peter** 45, 47, 50
- Petrea 50
- **Philip** 48
- Preben 47
- Rachel («Synålejomfruen») 46
- Rose 76
- Sally 47
- Sara 62
- Sylvester 48
- Heyman, Frederik** 28
- Gitle 59
- Isaac Wulff 28, 57
- Philip 49
- Philip Wulff 49
- **Wulff Philip** 28, 49, 57
- Heymann, Rebekka 26, 28
- Hindbærsuppe, Jens 62
- Hirsch, Heyman 59
- Hirschel, Loebel Salomon 12
- Hirschsprung, Abraham Marcus** 50
- Bernhard 50
- Harald 50
- Heinrich 50
- Höffert, A. 91
- Hoffmann, Heinrich 90
- Hunæus, Andreas Herman 79
- Hørup, Viggo 11

- Isaac, Meyer 9
- Sara Meyer 9
- Isaach, Moses 52
- Isac, Calman 1
- Jette 1
- Israel, David** 51, 85
- Sophie 91
- Italiaender, Adelaïde 74
- Rachel 80

- Jacobi, Jacob** 52
- **Neuman Hirsch** 52
- Jacobsen, Marthine 6
- »Jøden under Træet« (**Michel Levin**) 52, 58, 81
- Jørgensen, Johannes 5

- Kalckar, Isak (Isidor) Marcus** 53
- Mordecai (Marcus) 53
- Kalisch, Levin Israel** 9, 54

- Kalkar, Beate 18
- Kierkegaard, Søren 33, 78
- Krag, Jens Otto 63

- Lachmann, Gusta** 55
- **Herman** 55
- Joseph Abraham 55
- Lazarus, Ludvig 43
- Sabine 43
- Levi, Elisabeth 36
- Toba 38
- Levin, Adolf Joseph** 57
- Ane 58, 81
- **Gedalia** 29, 56
- Helene 4
- Heyman Joseph 59
- Ida Augusta 52
- Jette 29
- Johan 57
- **Joseph Marcus** 57, 59
- Joseph Meyer 17
- Marcus 87
- Marcus Joseph 59
- Martin Joseph 57
- Mariane 7
- **Michel («Jøden under træet»)** 52, 58, 81
- Sabine 83
- Samuel Joseph 59
- Sara (Gedalia) 56
- **Sara (Rendsborger)** 59
- Simon 52
- Levy, Abraham Lazarus** 61
- Blume 87
- Frederik Lauritz 8, 32
- **Hirsch Samuel** 56, 60
- Israel Salomon 51
- Johanne 25
- **Moritz** 61
- Rosa 60
- Simon David 37
- Lichtinger, Frederikke 83
- Israel 83
- Lippmann, Jens 93
- Julius 93
- Kai 93
- Ole 93
- Loria, Levin Isak** 62
- Isac Joseph 62

- Lotinga, Abraham Acher 63**
 – Acher Moses 63
 – Helle Genie (Helle Virkner) 63
 – Henry 63
 – Morris 63
 – Aage 63
 Lund, J. L. 26
- Mannheimer, Isac Noa 29
 Margolinsky, Jul. 68
 Mason, Regina (Genie) Isabella 63
- Melchior, Arne 67**
 – Augusta 65
 – Bent 67, 94
 – **Dorothea** 42, 43, 44, **64**, 66, 67
 – Esperance 31
 – Gerson Moses 67
 – **Israel Bernhard** **65**, 67, 69
 – Jeruchim (Jorika) 43, 44
 – Johanne 65
 – Marcus 67
 – **Moritz Gerson** 64, 65, **66**, 67, 69
 – **Moses Marcus** 5, 44, 66, **67**
 – Sophie 69, 72
 Mendelssohn, Moses 36, 56, 82
- Meyer, Abraham (Strelitz) 68**
 – Adelaide 45
 – Albert Jacob 28
 – **Alfred Jacob** 28, **69**, 72
 – **David Amsel** 29, **70**, 77
 – Hitzelia 77
 – Jacobine (Heyman) 49
 – Jacobine (Meyer) 70
 – **Julius** **71**
 – Louis 69
 – Martha 93
 – **Martin Alfred** **72**
 – Niels I. 69
 – Rachel 7
 – Rosalia 72
 – Rose 45, 47
- Meza, Abraham Gotfred de 73**
 – Christian Julius de 73
 – Jacob de 73
 – Salomon Theophilus de 73
- Moresco, Jacob Heinrich 74**
 – Maxmillian 74
 – slægten 44
 Moses, Gitle 49
 – Sarah 52
 Münster, Friederich 36
- Napoleon, kejser 50
Nathan, Levin 77
 – Lina 35
 – Moses Aron 75
 – **Philip Moses** **75**
 Nathansen, Henri 32
Nathanson, Bella 78
 – **Ester** 23, 48, **76**
 – Joel Levin 5
 – **Mendel Levin** 5, 22, 29, 39, 48, 70, 76, **77**, 88
 – Nathan Levin 39
 Nissen, Henriette 86
- Oehlschläger, Adam 38, 58
 Olsen, Erling 9
- Peiser, Hanne 4
 Perlstein, Emilie 16
 Perlstein, Emilie (Minchen) 16
 – Heiman Joseph 16
Philipsen, Aron (Pilestræde) 75
 – Aron 79
 – Christian Arnold 75
 – Frederik Philip Wilhelm 75
 – Gerson 78
 – Gustav 78
 – Ludvig 78
 – Moses Jacob 75
 – Philip 12
 – **Philip Gerson** **78**
 – Theodor 75
- Philipson, Moritz Isak 79**
 Pignatelli-Ruffo, prins Antoine 31
 Polack, Bolette 63
- portugisiske begravelsesplads, Den 80**
- Pætges, Christian Heinrich 81**
 – Hanne (Johanne Luise Heiberg) 58, 81
 – **Henriette** 58, **81**

- Rachel (efternavn ubekendt) 36
 Raffel, Juliette Sophie 32
 Raphael, Jenny 2, 3
 Rasmussen, Ellen Larsine 63
Rée, Bernhard 82
 – Frederikke 44
 – **Hartvig Philip** 82
 – Julius 82
 – Laura Rosa 32
 – Therese 82
 Reitzel, C. A. 12
 Rendsborger, Joseph Levin 59
 Richter, Johan G. 79
 – Wilhelmine 79
 Rosbach, Mariane 23
 – Rachel Zippora 67
Rosenbaum, Bernhard 83
 – Børge (Victor Borge) 83
 – **Nathan** 83
 Rothschild, Lea 33
Ruben, Bernhard Harald 84
 – Carl 84
 – Hendel Jacob 84
 – Isak Hendel 84
 – Sara 87
- Saloman, Geskel 19, 86
 – Siegfried 19, 86
Salomon, Abraham 85
 – **Isak** 19, 86
Salomonsen, Beline 48
 – Moritz Samuel 13
 – Moses 87
 – Rachel Mine 8
 – **Salomon** 87
 Samson, Joseph 89
Siesby, Gottlieb 76, 88
 Siesbye, Isachar Meyer 88
 Simon, Esther 58
Simonsen, David 37
 – Ebbe 10
 – Elna Julie Henriette 89
 – Eva 10, 11, 89, 90
 – Galathea (Thea) Johanne 89
 – Henriette 10, 89, 90
 – Henrik Joseph 89
 – Jacob 37
 – **Josef Levin** 72, 89, 90
 – Josef Levin (jr.) 89
 – Joseph 93
 – Levin 89
 – Louise Rachel 89
 – Ludvig Julius 72
 – Martin Georg Seth 89
 – Ole 10
 – Poul 10
 – **Simon Levin** 89, 90
 – Sophus 36
 Sivertsen, Jacob Arne 47
 Skovgaard, Niels 7
 Soldin, Salomon 28
 – Hanne 28
 Stadthagen, Moses 34
 Striegler, Rudolph 91
 »Synålejomfruen« (Rachel Hertz)
 46
- Taarup, Thomas 22
 Thorvaldsen, Bertel 6
 Tietgen, C. F. 2, 49
 Trier, Herman 2, 9
 – Salomon Seligman 70, 77
- Ulrich, Lars 69
 – Torben 69
Unna, Isaac 91
 – **Moritz** 91
 – Wulf Joseph 74
- Valentin, slægten 44
 Virkner, Helle 63
- Wagner, Emilie Frederikke 61
 Wallich, Hale 49
 – Rosette 20
Warburg, Aron Leb 92
 – **Lion (Juda Leb)** 46, 92
 – Simon Elias 19
 – Sophie 79
 – Sophie Amalie 75
Weel, Eduard David 93
 – Frederikke 57
 – Isaac Levin 93
 – **Israel Isaac** 93
 – Rebekka 59
 Wessely, Joseph Moses 92
 – Kaja 92
 – Moses 80

– Rebekka 46, 92
Westenholz, Lily 63
Winther, Christian 78
Wolff, Abraham Alexander 37,
39, **94**
Wulff, Esther 86
Zahle, C. Th. 40

Østerberg, Elna 8

Aarestrup, Emil 58

»E vighedens Hus« fortæller om 90 bemærkelsesværdige danske jøder. De er mellem de 5.500, der hviler på Mosaisk Nordre Begravelsesplads i Møllegade i København. De var overrabbinere, menighedens repræsentanter og sekretærer, fabrikanter, købmænd, grossererere, kunstnere, legatstiftere, lærerinder og husmødre. På begravelsespladsen er deres gravsteder markeret med et nummer, der henviser til biografien i bogen. Guiden formidler således 300 års dansk-jødisk historie på en ny måde.

Begravelsespladsen kan besøges efter aftale med Det mosaiske Troessamfund.

Kilder

Om Mosaisk Nordre Begravelsesplads

- Josef Fischer »Den gamle jødiske Kirkegaard i Møllegade, København« i: *Vore Kirkegaarde*, 1929. Udgivet som særtryk af Det mosaiske Troessamfund, 1997
- Jul. Margolinsky »Minder fra jødekirkegården i Møllegade« i: *Historiske Meddelelser om København*, 4. række, V. bind, hæfte 3-4, 1957
- Jul. Margolinsky *Jødiske dødsfald i Danmark 1693-1976*, Dansk Historisk Håndbogsforlag, København 1978
- Elias Levin *Den gamle jødiske begravelsesplads i Møllegade 1694-1994*, bind 1 og 2, København 1994
- Charlotte Skibsted »Livets Hus. Den mosaiske nordre begravelsesplads i Møllegade« i: *Kirkegårdskultur*, 1994

Biografiske oversigtsværker

- Dansk Biografisk Leksikon
- Dansk Biografisk Haandleksikon
- Det mosaiske Troessamfunds ministerialprotokoller
- Det mosaiske Troessamfunds arkivregistratur, Rigsarkivet, ved Thyge Svenstrup og Vello Helk, 1993
- Kraks Blå Bog
- Weilbachs Kunstnerleksikon

Arkiver og biblioteker

- Det mosaiske Troessamfunds arkivalier er på Rigsarkivet
- Ministerialprotokollerne kan ses på Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, København
- Stamtavler, slægts- og personalhistorie og andre værker, der er nævnt under »Læs mere« er bl.a. på Det kgl. Bibliotek og i Frederiksberg Kommunes Hovedbiblioteks genealogiske samling